

T.C

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MUHAMMED AHMED BİN ABDULLAH VE SUDAN MEHDİLİK

HAREKETİ'NİN DOĞUŞU

Coşkun BORSBUĞA

ŞANLIURFA – 2021

T.C

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**MUHAMMED AHMED BİN ABDULLAH VE SUDAN MEHDİLİK
HAREKETİ'NİN DOĞUŞU**

Coşkun BORSBUĞA

Danışman

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ

ŞANLIURFA – 2021

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ danışmanlığında, Coşkun BORSBUĞA'nın hazırladığı “**Muhammed Ahmed bin Abdullah ve Sudan Mehdîlik Hareketi'nin Doğuşu**” konulu bu çalışma 15/06/2021 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Oybirliğiyle / Oy çokluğu ile

İmza

Danışman	Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ	
Üye	Doç. Dr. Kadir GÖMBEYAZ	
Üye	Doç. Dr. Kadri ÖNEMLİ	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN

Enstitü Müdürü

Bu çalışma: Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No :

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ORJİNALLİK RAPORU

	T.C.	Doküman No : HRÜ-KYS-FRM-015
	HARRAN ÜNİVERSİTESİ	Yayın Tarihi : .../.../20...
	TEZLİ YÜKSEK LİSANS	Revizyon No :
	ORJİNALLİK RAPORU ve	Revizyon Tarihi :
	BEYAN FORMU	Sayfa No : 1/1

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	185230024
Adı / Soyadı	Coşkun BORSBUĞA
Anabilim Dalı/Programı	Temel İslam Bilimleri / Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	Muhammed Ahmed Bin Abdullah ve Sudan Mehdîlik Hareketi'nin Doğuşu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 128 sayfalık kısmına ilişkin, 18/05/2021 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 8'dir. Ayrıca Yüksek Lisans çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

18/05/2021
Coşkun BORSBUĞA

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 18/05/2021

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ
Danışman

ÖZET

MUHAMMED AHMED BİN ABDULLAH VE SUDAN MEHDİLİK HAREKETİ'NİN DOĞUŞU

BORSBUĞA, Coşkun

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ

Haziran, 2021, 117 sayfa

Bu tezde, Muhammed Ahmed bin Abdullah ve onun liderliğinde ortaya çıkan Sudan Mehdilik Hareketi'nin doğuşu incelenmektedir. On dokuzuncu yüzyılda İslâm coğrafyasının birçok yerinde sömürgeci devletlere karşı irili ufaklı birçok isyan hareketi ortaya çıkmıştır. 1881 yılında Mısır Hidivliğine bağlı Sudan'da ortaya çıkan dinî temelli bu hareketin hangi temellere dayandığı sorusuna cevaplar aranmaktadır. Mehdî Hareketi, Müslüman Dünyası'nda özellikle de Doğu Afrika'da önemli etkiler bırakmıştır. Sıradan bir Müslüman ailede doğan ve sonrasında aldığı dinî eğitimle kendine has bir söylem geliştiren Muhammed Ahmed, yaşadığı coğrafyada büyük bir üne kavuşmuştur. Ortaya attığı dinî söylemlerine müteakip siyasî söylemleriyle de Sudan'da bulunan yabancı güçlere karşı güçlü bir muhalefet oluşturmuştur.

Tezde, Mehdilik Hareketi'nin temelini oluşturan mehdilik inancının, İslam dinindeki dayanakları ve bazı Müslüman âlimler nezdinde bulduğu karşılık araştırılmaktadır. Muhammed Ahmed'in mehdiliğini ilan etmesine neden olan saikler ve bütün bunların temelinde yer alan Sudan'ın dinî-siyasî yapısı incelenmektedir. Muhammed Ahmed'in liderliğindeki sufî hareketin, önce askerî bir güce sonra da büyük bir devlete dönüşmesine kadar olan sürecin nasıl bir ortamda ve ne şartlarda gerçekleştiği, Mehdilik Hareketi'nin ortaya çıktığı Sudan toplumunun dinî-ictimâî hayatına tesirleri ayrıca anlatılmaktadır. Muhammed Ahmed'in, mehdî sıfatı ile Sudan toplumunun dinî-ictimâî yapısına yaptığı müdahaleler ve bu müdahalelerin etkisi işlenmektedir. Ayrıca, Muhammed Ahmed'in başlattığı hareketin devletleşme süreci ve onun vefatından sonra da hareketin başına geçen Abdullah Teâyişî'nin içine

girdiği m¼cadelelerin de ¼zerinde kısaca durulmaktadır. Muhammed Ahmed'in fikirleri ¼zerinde inşa edilen hareketin onun vefatından sonraki d¼nemlerde maruz kaldığı fikr¼ yumuşamalar ¼zerinde de durulmaktadır.

Bu alışma, g¼n¼m¼z Sudan'ında etkileri halen devam eden Muhammed Ahmed ve Sudan Mehd¼lik Hareketi'ni tasvir¼ bir y¼ntem takip ederek inceleyip bu konudaki literat¼re katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Ahmed bin Abdullah, Sudan Mehd¼lik Hareketi, S¼f¼ Hareket, Mehd¼lik, Sudan.

ABSTRACT

MUHAMMAD AHMAD BİN ‘ABD ALLAH AND THE BIRTH OF THE SUDAN AL-MAHDIST MOVEMENT

BORSBUĞA, Coşkun

Master’s Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ

June, 2021, 117 pages

In this study, Muhammad Ahmad bin ‘Abd Allāh and the birth of the Sudan Al-Mahdist Movement, which was emerged in the leadership of Abd Allah, are analyzed. In the 19th century, many rebellious movements emerged against the colonist states in various parts of Islamic geography. Sudan Al-Mahdīst Movement, which emerged as a religious one in Sudan, a part of Khedivate of Egypt in 1881, and the bases of the movement are studied in the study. The Mahdīst Movement had profound effects on Islamic geography, particularly East Africa. Muhammad Ahmad, born in an ordinary Muslim family, has developed an idiosyncratic discourse with the help of Islamic education and managed to gain great fame in his region. He formed a powerful opposition against the foreign actors in Sudan via his political discourses as well as religious ones.

This study mainly scrutinizes the Mahdīst belief underlying the Mahdīst Movement, its bases in Islam, and the reactions of some Islamic scholars to this belief. It also studies the motives inducing Muhammad Ahmad’s claim to be the Mahdiyya and the general political and religious structure of Sudan which was exactly hosted to all those events. Moreover, the study discusses the whole process of how and under which conditions Sūfī Movement had first reached a military power in the leadership of Muhammad Ahmad and then turned into a major state. It also addresses the impacts of the movement on the Sudan community’s social and religious life.

In the present study, Muhammad Ahmad’s interventions as the Mahdiyya with Sudan community’s social and religious structure and the results of those interventions are examined. Moreover, it emphasizes the stratification process of the movement that was initiated by Muhammad Ahmad and the period of Abdallah Ta’aishi (Abdallah Ibn Muhammad Al-Khalifa), a successor of Abd Allah, and his struggle in office. The study also examines the intellectual changes experienced by

the movement in later periods after the death of Muhammad Ahmad even though it was established precisely based on his radical ideas.

In brief, via an illustrative method, this study aims to contribute to the literature by analyzing Muhammad Ahmad bin ‘Abd Allāh and Sudan Al- Mahdīst Movement and their prevailing impacts on modern Sudan.

Keywords: Muhammad Ahmad ibn ‘Abd Allāh, Sudan Mahdīst Movement, Sūfī Movement, Al-Mahdiyyah, Sudan.

**MUHAMMED AHMED BİN ABDULLAH VE SUDAN MEHDİLİK
HAREKETİ'NİN DOĞUŞU**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
ORİJİNALLİK RAPORU	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XII
EKLER LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Metodu	1
2. Çalışmanın Ana Kaynakları	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHDİLİK İNANCI

1.1. BİR KAVRAM OLARAK MEHDİLİK	4
1.1.1. Sözlük Anlamıyla “Mehdî” Kelimesi	4
1.1.2. İstilah Manasıyla “Mehdî” Kelimesi	6
1.2. KURTARICI BEKLENTİSİNİN NEDENLERİ	7
1.2.1. Psiko-Sosyal Nedenler	7
1.2.2. Siyasî Nedenler	9
1.3. MEHDİLİK İNANCINA DAİR YAKLAŞIMLAR	11
1.3.1. Mehdilik İncını Reddeden Yaklaşım	12
1.3.1.1. İbn Hazm (ö. 456/1064)	12
1.3.1.2. İbn Haldun (ö. 808/1406)	13

1.3.1.3. Muhammed Reşid Rızâ (ö. 1865-1935)	14
1.3.1.4. İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946)	15
1.3.1.5. Fazlurrahman Malik (1919-1988)	17
1.3.2. Mehdîlik İnancını Kabul Eden Yaklaşım	18
1.3.2.1. İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)	18
1.3.2.2. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 670/1272)	20
1.3.2.3. Ali el-Muttakî el-Hindî (ö. 973/1565)	21
1.3.2.4. Said Nursî (1878-1960)	21
1.3.2.5. Mevdûdî (1903-1979)	22
İKİNCİ BÖLÜM	
MUHAMMED AHMED BİN ABDULLAH'IN HAYATI	
2.1. MUHAMMED AHMED'İN AİLESİ	25
2.2. MUHAMMED AHMED'İN EĞİTİMİ	28
2.2.1. Muhammed Ahmed'in Kerari'deki Eğitimi	28
2.2.2. Muhammed Ahmed'in Kutranc Köyündeki Eğitimi	30
2.3. MUHAMMED AHMED'İN TASAVVUF SERÜVENİ	31
2.3.1. Şeyh Muhammed Şerif Nuru'd-Dâim'e İntisabı	32
2.3.2. Şeyh Kureşî v. ez-Zeyn'e İntisabı	35
2.3.3. Sûfi Tecrübesi	38
2.4. MUHAMMED AHMED'İN MEHDÎLİĞİNİ İLANI	39
2.4.1. Biat İçin Gizli Davet	40
2.4.2. Biat İçin Açık Davet	41
2.5. MUHAMMED AHMED'İN KİŞİLİĞİ	42
2.6. MUHAMMED AHMED'İN ESERLERİ	44

2.6.1. Râtib	44
2.6.2. Menşûr	45
2.6.3. Meclîs	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUDAN MEHDÎLİK HAREKETİNİN DOĞUŞU

3.1. HAREKETİN DOĞUŞUNDAN ÖNCE SUDAN'DA GENEL DURUM	46
3.1.1. Mehmed Ali Paşa Dönemi	46
3.1.1.1 Mehmed Ali Paşa Dönemi ve Sonrası Sudan Valileri	49
3.1.2. Hareketin Doğuşundan Önce Ekonomik Durum	54
3.1.3. Hareketin Doğuşundan Önce Dinî ve Sosyal Durum	56
3.1.3.1 Kâdiriyye Tarikatı	57
3.1.3.2 Halvetiyye Tarikatı	58
3.1.3.3. Semmâniyye Tarikatı	58
3.1.3.4. Hatmiyye (Mirğaniyye) Tarikatı	59
3.1.3.5. Ticâniyye Tarikatı	60
3.1.4. Bölgede Etkili Olan Diğer Bazı Fikrî Akımlar	61
3.2. MEHDÎ İSYANININ NEDENLERİ	66
3.2.1. İsyanın Dinî ve İctimaî Nedenleri	66
3.2.2. İsyanın Ekonomik Nedenleri	68
3.2.3. İsyanın Siyasî Nedenleri	70
3.3. MEHDÎLİK HAREKETİ'NİN YAYILIŞI	71
3.3.1. Savunma ve Güçlenme Dönemi	72
3.3.1.1. Ebâ Adasında İlk Çarpışma	73
3.3.1.2. Muhammed Ahmed ve Ensarının Cebel-i Kadir'e Sığınması....	74
3.3.1.3. Râşit Paşa Çarpışması	75

3.3.1.4. Şelâli Çarpışması	76
3.3.1.5. Ebyaz Şehri Kuşatması ve Şehrin Alınması	78
3.3.2. Hücüm Dönemi	79
3.3.2.1. Şeykân Savaşı	79
3.3.2.2. Gordon Paşa ve Sudan'ın Boşaltılması	81
3.3.2.3. Hartum Kuşatması	83
3.4. SUDAN MEHDİLİK HAREKETİ'NİN TOPLUMSAL FAALİYETLERİ	84
3.4.1. Dinî-İctimaî Faaliyetler	85
3.4.1.1. Tarikat ve Mezheplerin İlgası	85
3.4.1.2. Diğer Bazı Yasaklar ve Faaliyetleri	88
3.4.2. Ekonomik Faaliyetler	89
3.4.2.1. Beytü'l-Mâl'in Kurulması	90
3.4.2.2. Toprak Mülkiyeti	91
3.4.2.3. Zekât	91
3.4.3. Siyasî Faaliyetler	92
3.4.3.1. Yönetim	92
3.4.3.2. Ordu	93
3.5. MUHAMMED AHMED'İN VEFATI	93
3.6. SUDAN MEHDİLİK HAREKETİ'NİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU	95
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	100
EKLER	108

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Bs.	Baskı
b.	Bin, İbn
Ed.	Editör
Hz.	Hazreti
Ra.	Radiyallahu Anh
S.a.v.	Sallallahü Aleyhi ve Sellem
T.y.	Tarih yok
Thk.	Tahkik
Trc.	Tercüme
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
V.	Veled
Vb.	Ve benzeri
Yy.	Yüzyıl

EKLER LİSTESİ

Ek-1 Muhammed Ahmed'in resmi	ek. s. 1
Ek-2 Muhammed Ahmed'in Omdurman'da bulunan türbesi	ek. s. 2
Ek-3 Muhammed Ahmed'in mücadele ettiği yerleri gösteren harita	ek. s. 3
Ek-4 Sudan Mehdîlik Hareketi'nin ulaştığı en geniş sınırlar	ek. s. 4
Ek-5 Muhammed Ahmed'in Sancağı	ek. s. 5
Ek-6 Ensar'dan bir savaşçı	ek. s. 6
Ek-7 Muhammed Ahmed'in ordusunda savaşan Hadeendoa savaşçıları	ek. s. 7
Ek-8 Muhammed Ahmed'in İngilizler tarafından yıkılan türbesi	ek. s. 8
Ek-9 Mehdî kuvvetlerinin kılıçlarla ateşli silahlara karşı mücadelesi	ek. s. 9
Ek-10 Meşhur İngiliz General Charles Gordon	ek. s. 10

GİRİŞ

1. Araştırmanın Metodu

Bilimsel değer taşıyan bilgiye ve amaçlanan hedefe ulaşabilmek için takip edilmesi gereken usulün (metot) bilimsel olgularla çelişmemesi gerekir. Bilimsel sonuçlara ulaşmak için araştırmacının alanı ile alakalı bilginin yanında, araştırdığı konunun epistemik ve ontolojik yapısına uygun metod ve tekniklerin bilgisine de sahip olması gerekir. Her bilim dalının kendi bilimsel bulgularına ulaşmak için kendisine has metodu vardır. İslam Mezhepler Tarihinin de bir bilim dalı olmasından ötürü kendisine özgü bir metodu mevcuttur. Biz de izlediğimiz metotla kişilerin ve fikirlerin ana hatlarıyla ne zaman, hangi şartlarda, nerede doğduğu, geliştiği ve yayıldığını tam bir tarafsızlık anlayışı içerisinde, tasviri¹ bir yöntem izleyerek ortaya koymaya çalıştık.

Konumuzu, İslam Mezhepler Tarihi araştırmalarında büyük bir öneme sahip bir yöntem olan “fikir-hadise irtibatı” çerçevesinde ele aldık. Kaynak olarak kullandığımız eserleri bu olayın meydana geldiği zamanda yazılan yani o günleri yaşayan ve olaya şahitlik edenlerin yaptıkları birinci el kaynaklardır. Kaynaklarda verili ürünler, olduğu gibi alınmayıp yapılan değerlendirmeler ve karşılaştırmalar ile zenginleştirilerek konunun daha iyi anlaşılması için kompoze hale getirilmiştir.

2. Çalışmanın Ana Kaynakları

Araştırma sırasında konumuzla ilgili akademik değer taşıyan Türkçe ve yabancı her türlü kaynaktan faydalanılmaya çalışılmıştır. Konumuzla ilgili kaynakların çoğu Arapça olarak yazılan eserlerdir. Ancak bunların arasında aslı İngilizce olup Arapçaya tercüme edilenler de vardır. Bununla beraber az da olsa İngilizce ve Türkçe olarak yazılan eserlerden de istifade edilmiştir.

Birinci bölümde mehdilik inancı bahsinde klasik kaynaklar başta olmak üzere modern çalışmalardan da istifade edilmiştir. İbn Manzur'un *Lisânu'l Arab*, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*, İbn Hazm'ın *el-Fasl* adlı eserleri bu bölümde kaynak olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde Diyanet İslâm Ansiklopedisi'ndeki ilgili

¹ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2008), 27.

maddeler, Muhammed İsmail el-Mukaddem'in *el-Mehdî*, Avni İlhan'ın *Mehdîlik* gibi kitapları da ilk bölümümüze kaynaklık eden kitaplar arasındadır.

İkinci ve üçüncü bölümdeki çalışma konularını ele alan tarafsız bilimsel kaynaklara ulaşmada birtakım zorluklar yaşadık. Çünkü Sudan Mehdîlik Hareketi hakkında yapılan araştırmaların büyük bir kısmı Muhammed Ahmed'in bizzat mücadele ettiği İngilizler ve Mısırlılar tarafından yapılmıştır. Bu hususları da göz önünde bulundurarak bunları dikkatli bir şekilde kullanmaya çalıştık.

Sudan Mehdîlik Hareketi hakkında yabancı birçok çalışma olmasına rağmen kurucusu ve lideri olan Muhammed Ahmed hakkında yapılmış akademik çalışma çok azdır. Muhammed Ahmed hakkında yapılmış olan tek akademik çalışma ise, Said Kaddal'ın yaptığı *İmamu'l-Mehdî Muhammed Ahmed* adlı çalışmadır. Biz araştırmamızın ikinci bölümünde bu çalışmadan çokça faydalandık.

Es-Sudan Beyne Yedeyi Gordon ve Kihsther adlı kitap, İbrahim Fevzi Paşa'ya ait bir eserdir. Eser, önemini müellifinin bu hareketin bizzat içinde yer almasından almaktadır. Müellif, 1879 yılında Sudan genel valiliği yapmış Gordon Paşa'nın yanında yer almış olup Mehdîlik Hareketine bizzat şahit olmuştur. İki ciltten oluşan bu eser, sadece Sudan Mehdîlik Hareketi'nin Sudan'da etkin olduğu devri ele almaktadır. Bu eser de çalışmamızın ana kaynaklarından biridir.

Diğer bir eser olan *Es-Seyf ve'n-Nar* adlı kitap, Avusturyalı yazar Slatin Paşa'ya ait bir eserdir. Slatin Paşa 1884 yılında Darfur bölgesinde yöneticilik yapmış bir kişidir. 1885 yılında Mehdî kuvvetlerine esir düşmüş, daha sonra zindandan kaçıp İngiliz-Mısır ordusuna sığınmıştır. Bize, kendi bulunduğu bölgelerde şahit olduğu veya duyduğu olayları aktarmaktadır.

Naûm Şukayr tarafından kaleme alınan *Târihu's-Sudan* adlı eser, Sudan Mehdîlik Hareketi hakkında tarafsız bilgi veren nadir eserlerden biridir. Mehdîlik Hareketi döneminde de yaşayan yazar, bu hareket hakkında birçok faydalı malumat vermektedir. *es-Sudan abre'l-Kurûn* aslı eser de Mekkî Şebike'ye ait akademik bir incelemedir. Sudan tarihi üzerine yazılan bu eser, Sudan Mehdîlik Hareketi hakkında da bilgiler vermektedir.

Peter Malcolm Holt tarafından yazılmış değerli bir akademik araştırma olan *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898* adlı alışma, Sudan’da kurulan Mehdı Devletini kuruluşundan yıkılışına kadar detaylı bir şekilde içeren bir eserdir. Holt, aynı zamanda Sudan mehdısi hakkında yapılan araştırmaların öncülüğünü de yapan bir akademisyendir.

İsimlerini saydığımız bu eserler, çalışmamızda öncelikli olarak istifade ettiğimiz birinci el kaynaklardır. Bu açıdan bakıldığında bu eserlerin kaynak olma bakımından değerli eserler oldukları kanaatine varılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM MEHDİLİK İNANCI

1.1. BİR KAVRAM OLARAK MEHDİLİK

1.1.1. Sözlük Anlamıyla “Mehdî” Kelimesi

Arapça’da “h-d-y(ه-د-ي)” harflerinden oluşan kelimenin ism-i mef‘ul’ü olan Mehdî; “Allah’ın kendisini doğru yola ilettiği kimse” manasında kullanılan bir kavram ve kelimedir.² Mehdî, “doğru yola ulaştırılmış, hidayete erdirilmiş, kendisine yüce Allah tarafından yol gösterilen” gibi anlamlar taşır. Bütün yollar Yüce Allah’tan geldiğinden dolayı “mehdî” kelimesi de “kendisine Allah Teâlâ tarafından yol gösterilen, münferid manada Allah’ın hidayetine nail olan” manasını almıştır.³ Mehdî kelimesi, “mhd(مهـد)” kelimesinin ism-i mensubu olarak kabul edilip, beşikte konuşmuş olması ve kıyametin kopmasına yakın yeryüzüne ineceğinin bildirilmesinden dolayı Hz. İsa’ya verilen bir sıfat olarak “mehd” kelimesine de benzetilmiştir. Ama bu özellik sadece Hz. İsa’ya aittir.⁴ Bundan dolayı bu kök yorumu pek tercih edilmemiştir.

Kur’ân Kerim’de doğrudan mehdî kelimesi geçmemekle birlikte⁵ “h-d-y” kökünden türetilen el-Hâdî (الهادي) ismi, Allah’ın yarattıklarına kendisini tanıma ve bilme yollarını gösterip, kullarına ulûhiyyet ve rubûbiyyetini tasdik ettiren ve onlara doğru yolu gösteren gibi anlamlar taşıyan yüce isimlerinden biri olarak kullanılmıştır.⁶ Mehdî kelimesinin kökünden türetilen “hüdâ” kelimesi de dalaletin zıddı olan doğru yol, hidayete işaret etme ve gösterme gibi manalar da taşıyan bir mastardır.⁷ Kur’ân-ı Kerim’de bu anlamları içinde barındıran ayetler mevcuttur.

² Muhammed b. Mukerrem İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, 3. bs. (Beyrut: Dâru Sadır, 1993), 15: 353-354.

³ Ekrem Sarıkçıoğlu, “Mehdî”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 369.

⁴ Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kamûs*, 2. bs. (Kuveyt: Dab’atu’l-Kuveyt, 1987), 9: 190.

⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Mehdî”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 371.

⁶ Arif Arslan, *Kıyametin Üç Büyük Habercisi Deccal, Mehdi ve Mesih*, 2. bs. (İstanbul: Anatolia Kitap, 2012), 244.

⁷ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, 15: 354.

“Yüce Allah, kime hidayet ederse işte doğru yolda olan odur.”⁸ “...her topluluğun bir kurtarıcısı vardır”⁹ “... De ki; Asıl doğru yol Allah’ın ancak Allah’ın yoludur.”¹⁰ Araf suresinde “المهتدي”, Ra’d suresinde “هاد” ve Bakara suresinde “الهدى” kelimeleri Arapça kullanımında verdiğimiz şekliyle Kur’ân’da geçmektedir. Bütün bu aktardıklarımıza ilaveten “hüdâ” kelimesi, söylediği sözlerinde ve gösterdiği fiillerinde hatasız olup isabetli olan, doğru yolu gösteren aynı şekilde öğreten, hâkim, yardımcı ve şeriki yani işlerinde herhangi bir ortağı olmadan bütün işlerini en iyi şekilde muntazam olarak yapan manasına da gelir.¹¹

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, mehdî kelimesini, hidayete erdirilmiş “el-Mehdiyyun” anlamına gelecek şekilde hem kendi hem de ashabı için kullandığını bize kadar ulaşan hadislerde görmekteyiz.¹² İslam tarihinin ilk dönemlerine bakıldığında ise Mehdî kelimesinin sözlük anlamı olan “doğru yolu gösteren” manasını ihtiva eden “hâdî” ve “mehdî” sıfatları; Hz. Peygamber (s.a.v.)¹³, Hz. Hüseyin (ra)¹⁴, Hulefâ-i Râşidîn¹⁵ ve Emevî halifeleri için kullanılmıştır. Ehl-i Sünnet müntesipleri, Râşid Halifeler için mehdî kelimesini kendilerine doğru yol gösterenler manasını ifade edecek şekilde kullanmışlardır.¹⁶ Ayrıca Mehdî kavramı, Arapların İslam’dan önceki yaşayışlarını ifade eden cahiliye döneminde de kullanılan bir kelimeydi. İslam öncesi bu dönemde mehdî kelimesi “iyiye götüren” anlamına gelen bir anlamla kullanılmıştır. İslam dininin gelmesi ile birlikte İslamlaşan bu insanlar, mehdî kelimesini “imana götüren” anlamında kullanmaya devam etmişlerdir.¹⁷

⁸ Araf, 7/178.

⁹ Ra’d, 13/7.

¹⁰ Bakara, 2/120.

¹¹ Avni İlhan, *Mehdilik*, 1. bs (İstanbul: Beyan Yayınları, 1993), 13.

¹² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetu’l-Asriyye,t.y.), 3: 190; Ebû İsmâ‘îl et-Tirmizî - Ahmed İbrahim Şakir, *Sünenü’t-Tirmizî*, 2. bs (Mısır: Şeriketu Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî, 1975), 5: 44.

¹³ Avni İlhan, *Mehdilik*, 1. bs. (İstanbul: Beyan Yayınları, 1993), 14.

¹⁴ Muhammed İsmâ‘îl el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 11. bs. (İskenderiye: ed-Daru’l-Âlemiyye li’n-Neşr ve’l-Tevzi’, 2008), 27.

¹⁵ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetu’l-Asriyye,t.y.), 4: 200.

¹⁶ Mustafa Öz, *İmamîyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı*, 1. bs. (İstanbul: Marmara İlahiyatFakültesi Yayınları, 1995), 33.

¹⁷ Cemil Hakyemez, “Mehdî Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Ocak 2004): 129.

1.1.2. İstilah Manasıyla “Mehdî” Kelimesi

Bir kavram olarak Mehdî, âhir zamanda yeryüzünde zuhur edip, zulüm ve fitne ile dolmuş yeryüzünü adalet ve iyilikle dolduracak olan, Peygamber efendimizin müjdelediği kişi olarak takdim edilen bir mana ihtiva etmektedir.¹⁸ İstilah haline gelen bir diğer anlamda ise Mehdî kavramı, İslâm şariatının tüm yeryüzünde hâkim olacağı bir adalet ve iman dünyası kurup, bütün insanlığa hidayete giden yolda rehberlik edecek kişi anlamında tanımlanmaktadır. Aynı zamanda “Dünya’ya hâkim olacak, zulüm, haksızlık, fitne ve fesadı ortadan kaldıracak, gerçek manasıyla adaleti ve sosyal refahı tesis edip sıkıntılara ve haksızlıklara son verecek, olağanüstü lider” manası da taşımaktadır.¹⁹ Muhtar b. Ebû Ubeyd es-Sekafi²⁰, Mehdî kavramını ıstilahî manada, yani “kurtarıcı kişi” manasında kullanan ilk kişidir. Muhtar bu kavramı Muhammed b. el-Hanefiyye (ö. 81/700) için hicrî birinci asırda kullanmıştır.²¹ Buradan hareket ederek söyleyebiliriz ki; mehdî kavramı, hicrî birinci asrın son çeyreğine doğru İslam dünyasının içine düştüğü sosyal, siyasal haksızlıklar ve sıkıntılara bağlı olarak adalet ve eşitlik talepleriyle beraber belli bazı zümreler tarafından zikredilmeye başlanmıştır. Bu ihtiyaçla birlikte İslamî adaleti yerine getirecek ve yeniden tesis edecek mehdî inancı sahneye çıkmıştır.²²

¹⁸ İlhan, *Mehdilik*, 180.

¹⁹ İlhan, *Mehdilik*, 181-181.

²⁰ Bu şahıs fırak eserlerinde, Şia içerisinde Muhtariyye isimli bir fırkanın kurucusu olarak gösterilen kişidir. Önce Haricileri destekleyen Muhtar daha sonra Abdullah İbn Zübeyr’i desteklemiş, burada da umduğunu bulamayınca Şîî (siyasi manada Hz. Ali taraftarı) olup Muhammed b. el-Hanefiyye adına Hz. Hüseyin’in intikamını almaya çalışmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Muhammed b. Abdulkarîm eş-Şehristanî, *el-Milel ve ’n-Nihal*, thk. Kisra Salih Ali (Dimeşk: Resalah Puplichers, 2015), 168.

²¹ Öz, *İmamiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, 34.

²² Hakyemez, “Mehdî Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine”, 139.

1.2. KURTARICI BEKLENTİSİNİN NEDENLERİ

1.2.1. Psiko-Sosyal Nedenler

İnsanlığın ortak inanç kültürünü meydana getiren unsurlardan bir tanesi de “kurtarıcı nazariyesi”dir. Bu nazariye, sadece semavî dinler diye nitelendirilen İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde değil, beşerî kaynaklı olup semavî dinler ile herhangi doğrudan bir alakası olmayan inançlarda da mevcuttur. Her inanç gurubu kendi kurtuluş nazariyesini oluşturmuştur. İnsanların ortak düşüncesinin oluşumu ve gelişimi için sergiledikleri fiillerin ve iman ettikleri ilkelerin insanın kişiliği üzerindeki etkisini anlamlandırabilirsek, insanın toplumsal hayat içerisindeki hareketlerini de o kadar iyi anlamlandırabiliriz. İnsanların davranışları ve hareketleri önceden kestirilmek veya kontrol altına alınmak istense, öncelikle insanları harekete sevk eden inancın ve ilkenin tarihî seyrinin yani ilkenin veya inancın tarihsel değişimlerinde meydana gelen süreçlerin çok iyi bilinmesi gerekir.²³ Toplulukların fikir, inanç ve ilkelerin oluşmasında eğitimin, örf ve adetlerin, sosyal ve siyasî hadiselerin rolü yadsınamayacak kadar büyüktür. Toplulukların zihin dünyasını oluşturan ana etkenlerin başında daima eğitim, örf ve adetler ön planda yer alır.²⁴ Toplulukların örf, adet, gelenek ve görenekleri gibi ana etkenler toplumsal hafızanın seyrini anlamak açısından büyük önem arz eder.

Beklenen kurtarıcı düşüncesi, baskı ve zulme uğrayıp, bu baskı ve zulmü engelleyemeyen düşkünlerin ideolojisini içerir. Zulme maruz kalan topluluklar, uğradıkları zulümleri defedemeyeceklerini kabullendikleri takdirde, onları uğradıkları zulümden kurtaracak ve karanlıktan aydınlığa çıkaracak bir kurtarıcı beklemeye başlamışlardır.²⁵ Bazı topluluklar da mehdî’yi geçmişte yaşanan ihtişamlı günlere geri dönüş için bir şiar olarak kabul etmişlerdir. Beklenen bu kurtarıcı geldiğinde eski güç ve ihtişamlarına kavuşacaklarına inanmaktadırlar.²⁶ Avrupalılar, Amerika’yı coğrafî keşifler sonucunda keşfettikleri zaman, Brezilya yerlilerinin deniz yolu ile gelecek bir kurtarıcı inancı içinde olduklarını tespit etmişlerdir. Hatta

²³ David Krech - Richard S. Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, trc. Erol Güngör, 5. bs. (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2007), 205.

²⁴ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, trc. S. Demirkan, 1. bs. (İstanbul: Alter Yayıncılık, 2009), 87.

²⁵ Hakyemez, “Mehdî Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine”, 130.

²⁶ Ethem Ruhi Fırlı, “Mesih ve Mehdî İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (01 Ağustos 1982): 197.

sosyologların “Kargo Kültü”²⁷ olarak terim haline getirdikleri bu inanca Melanezya’da²⁸ da rastlanılmıştır. Moğollar kendilerine altın çağları yaşatan Cengiz Han’ın vefatından sonra uğradıkları Çin baskılarını Cengiz’in tekrar dönüp Moğolları Çin zulmünden kurtaracağına, Mecusiler ise Bihafrid’in intikamlarını almak için tekrar dünyaya geleceğine inanmaktadırlar. Hint kıtasındaki Hinduizm dinine inananlar da Brahman’ın Vişnu’nun bedeninde geri geleceğini ve böylece Hinduizm dininin Budizm dinine hâkim olacağına inanmaktadırlar.²⁹

Toplumların, başka güçlü toplumlar tarafından uğratıldıkları zulüm esnasındaki musibetler, kurtarıcı fikrinin yeşermesine neden olmuştur. Yapılan zulümler, haksızlıklar ve adaletsizlikler gibi etkenlerle horlanan veya çıkarılan kargaşalarla ümitsizliğe ve karanlığa gömülen bu toplumlar kendilerini bu zulümden kurtarıp aydınlığa ve nura yönlendirecek bir kurtarıcı figürü hayali ile yaşamaya başlarlar. İslam dünyasında gelişen kurtarıcı nazariyesine göre ilahî güçlerle donatılmış bir şahsiyet ahir zamanda ortaya çıkacak ve yüce yaratana tanımayan güçler karşısında adaletin ve İslam’ın hâkimiyetini tesis edecektir. Şîlik, İslam âleminde siyasî hayatta iktidarı ele geçirme çabalarında başarısız olup hüsrana uğrayınca “el-Mehdiyyü’l-Muntazar/Beklenen Mehdî” nazariyesini geliştirdi. Fazlurrahman’a göre Şîî İmamiyye fırkası, Şîî zaferini etkileyecek olan kurtarıcı mehdî ile gizli (gaip) imamı aynı kişilikte cemetti. İslam medeniyetinin standartlarının toplum hayatında gerçekleşmediğini fark eden Sünnî İslam dünyasında da bu fikirler, âlim ve vaizlerin yardımıyla umutsuzluğa kapılmış toplumun zihninde ve kalbinde yerleşecek uygun bir yer buldu.³⁰

Yukarıda aktardıklarımızı göz önünde bulundurarak söyleyebiliriz ki, kurtarıcı nazariyesine sahip toplumların neredeyse hepsi aynı psiko-sosyal alt yapıdan etkilenerek bu nazariyeyi geliştirmişlerdir. Toplumlar yenilgiye uğradıklarında veya eski ihtişamlarından uzaklaştıklarında kurtarıcı fikrine sıkı sıkıya bağlanmışlardır.

²⁷ Sarıkçıoğlu, “Mehdî”, 28: 369.

²⁸ Avustralya’nın kuzeyinde Endonezya’nın doğusunda Salomon ve Fiji adalarının birleşiminden oluşan bölgeye verilen isimdir.

²⁹ Sarıkçıoğlu, “Mehdî”, 28: 370.

³⁰ Sarıkçıoğlu, “Mehdî”, 28: 370.

Meşhur İslam âlimlerinden İbn Haldun (ö. 808/1406), insanın geleceğe dair sürekli tasavvurunun, merakının ve düşüncesinin olmasını, insanın insan olmasından dolayı yani fitratından dolayı olduğunu, dünyanın kıyamete ne kadar yaklaştığını merak edip hesaplamaya çalışmasının insanoğlunun tabiatının bir gereği olduğunu *Mukaddime* adlı kitabında zikreder.³¹ Bu nedenle insanlar sıkıntı zamanlarında her zaman bir kurtarıcı beklentisi içerisine girmiştir. Böylece bir nebze de olsa sıkıntılarında kurtulup rahatlamaya çalışmış ve ümitle hayata tutunmaya çalışmışlardır. “Kutsal güçlerle donatılmış kurtarıcı beklentisi” fikri, fitrî bir yapının beklentisidir. Sosyal çevrenin etkisi ile harekete geçen bir fitrattır.³²

1.2.2 Siyasî Nedenler

Mehdîlik inancı, her çağda ve dönemde istismarcılar tarafından kötüye kullanılmıştır. Bu kişiler, siyasî ve maddi çıkarları için halkların mehdîlik beklentisini istismar ederek yöneticilik elde etme veya devlet kurma teşebbüslerinde bulunmuşlardır.³³ Kurtarıcı nazariyesi tarihte zulme uğramış insanların dışında; devletlerini kaybetmiş veya yenilip hezimetle uğramış, bu hezimetten kurtulup tekrar güçlenmek isteyen kişilerin ortaya atıp savunduğu bir nazariye olarak da karşımıza çokça çıkmaktadır.

Allah’ın elçisi Hz. Muhammed (s.a.v.), temelini “Müslümanların kardeşliği” ilkesinden alan bir toplum oluşturmuştu.³⁴ Müslümanlar arasında problem oluşturabilecek itikadî ve siyasî herhangi bir problem yoktu. Sağlığında problem olarak görülen şeyler doğrudan kendi nezdinde halledilmişti. Herhangi bir problem yaşanmamıştı. Resulullah’ın vefatından sonra ise İslam âleminde problemler baş göstermeye başlamıştı.

İslam âleminde Mehdi nazariyesinin güç bulmasındaki en önemli faktörlerden biri de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatından sonra oluşturulan ve Hilâfet olarak isimlendirilen yönetim şeklinin içine girdiği çıkmazlardır. Hz. Muhammed (s.a.v.) hayattayken dinî ve dünyevî liderliği herhangi bir ayrıma gitmeden kendisi icra

³¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, trc Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), 65.

³² Arslan, *Kıyametin Üç Büyük Habercisi Deccal, Mehdi ve Mesih*, 105.

³³ Süleyman Uludağ, *İslam’da İnanç Konuları ve İtikadî Mezhepler*, 1. Bs (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 339.

³⁴ Mehmed Said Hatiboğlu, “İslamda İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (01 Nisan 1979): 125-126.

etmekteydi. Durumun böyle olması meydana gelecek olan problemlerin önüne geçmişti. Allah'ın elçisinin vefat etmesinin hemen akabinde İslam âleminin yönetimini üstlenen Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Muhacir ve Ensar arasında Sakifetu Benî Saïde'de gerçekleşen tartışmalar sonucunda aldığı biatlerle bu görevi üstlenmişti. Hilafeti zamanında göstermiş olduğu üstün gayreti, çabası ve hak hukuk çiğnememe hassasiyeti sayesinde herkes ondan razı olmuştu. Hz. Ebû Bekir vefat etmeden önce sahabenin de onayını alarak yerine Hz. Ömer'i (ö. 23/644) Müslümanların yeni halifesi olmaya ikna etmişti. Hz. Ömer Müslümanları yönettiği süre içerisinde azami derecede riayet ettiği adaleti ile İslam âleminde sembolleşti.³⁵ Bu ilk iki halifenin icraatları toplum nezdinde kabul görmüş ve o dönemde herhangi bir problem yaşanmamıştı. Üçüncü halife Hz. Osman (ö. 35/656)'ın halifeliğinin ilk altı yılının (h. 24-29/m. 644-649) problemsiz bir şekilde geçtiği kabul edilmektedir. Fakat üçüncü halifenin hilafetinin ikinci yarısını oluşturan altı yıllık bir sürede (h. 30-35/m. 650-655) birçok problem baş göstermeye başladı. İzlenen siyasî program iç karışıklıklara neden olmuş, bu problemler İslam âlemindeki karışıklıkların ana faktörleri olmuştu. Akabinde Hz. Osman çıkan bir isyanda 17 Haziran 656 Cuma günü şehit edilmiştir.³⁶ Daha sonrasında Hz. Ali (ö. 40/661)'nin halife olmasıyla birlikte baş gösteren sıkıntılar ve sonrasında meydana gelen Cemel (36/656) ve Sıffin (36/656) savaşları, Müslüman zihinlerde soru işaretleri oluşturmuştu. Haricîlerin ortaya çıkıp İslam âleminde terör estirmeleri ve sonrasında Hz. Ali'yi öldürmeleri (28 Ocak 661), Hz. Peygamberin torunu Hz. Hüseyin'in de Kerbelâ denilen yerde Müslümanlar tarafından öldürülmesi daha büyük yıkımlara neden olmuştu. Bütün bunlarla birlikte Muaviye bin Ebû Süfyan (ö. 60/680)'ın baskıları ile hilafetin babadan oğula geçerek saltanat haline gelmesi, İslam âlemini derinden huzursuz etmişti. Bu tür siyasî gelişmeler üzerine halk kurtuluşu, adaleti sağlayıp Müslümanları tekrar Asr-ı Saadet'teki ihtişamına kavuşturacak lider fikrine sığınmıştı.³⁷

³⁵ Ahmet Yöner, *Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1998), 37.

³⁶ Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Cafer b. Vehb Ya'kubî, *Tarihu'l- Ya'kubî* (Beyrut: Daru's-Sadîr, 1358), 1: 175.

³⁷ Derya Yörük Kesik, *Said Nursî'nin Risalelerinde Mehdilik Telakkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 20-21.

Mehdî inancının tarihî vakıalarla bağlantısı olduğu gibi bazı coğrafyalarla da sıkı bir ilişkisi mevcuttur. Oluşturulan coğrafi ilişki dinî olanla da sıkı sıkıya iç içedir. Örnek olarak, Endülüslü Müslümanların Hristiyanlar tarafından bozguna uğratıldığı dönemde yaşayan büyük İslam âlimlerinden olan Kurtûbî (ö. 656/1258), kurtarıcı olarak gelecek Mehdî ile kendisinin de bir süre yaşadığı Endülüs bölgesi arasında bağlantılar kurmuştur. Emevîler, Emevî devletinin başkenti Şam olduğu için bu coğrafyayı ön plana çıkarmışlardır. Ehl-i Beyt taraftarları da tam tersine Şam bölgesini, Mehdî'nin muarızlarının bulunduğu bölge olarak kabul etmişlerdir. Abbasîleri destekleyenler de bu hanedanın hâkimiyetinin doğuş yeri Horasan olmasından dolayı bu coğrafyayı mehdîlik için ön plana çıkarmışlardır.³⁸ Rivayetler incelendiğinde zulme uğramış coğrafyalar ile mehdîlik inancının bağlantısı açık bir şekilde dikkat çekmektedir. Zulmün fazla olduğu veya sistematik hale geldiği bölgelerde de bu inanç belirginleşmektedir.

İslam tarihi kaynakları detaylı bir şekilde incelendiğinde siyasî otoriteler tarafından halka sistematik olarak zulüm uygulandığı zamanlarda halk, bu sistematik baskının sonucunda kendilerini mehdî olarak tanıtan kişilere itibar etmiştir. Mehdîliğini ilan edenlerin gerçekten halkı kötü yönetimlerden kurtarmak için mi, yoksa siyasî güç devşirmek için mi böyle bir yola girdiklerini, ancak bunlar vefat ettikten sonra veya amaçlarına ulaşip topluma karşı ödevlerini yerine getirip getirmediğinden anlayabiliyoruz.

1.3. MEHDÎLİK İNANCINA DAİR YAKLAŞIMLAR

Bu başlık altında İslam düşüncesi içerisinde mehdîlik inancı hakkında ortaya konulan farklı yaklaşımları bazı âlimler üzerinden aktarmaya çalışacağız. Ehl-i Sünnet kaynaklarında aktarılan rivayetlerin hepsi aynı muhtevaya sahip olmadığından dolayı bu inancın sıhhati hakkında homojen bir görüş hâkim değildir. Mehdî'nin zuhur edeceğini iddia edenler olduğu gibi Mehdî'nin zuhur etmeyeceğini iddia edenler de mevcuttur. Hatta Mehdî'nin zuhur edeceğine inananlar arasında birbirinden farklı görüş belirtenler de bulunmaktadır. Fikirlerinden bahsedeceğimiz âlimler İslam dünyasında itibar edilen kimselerdir. Kronolojik bir süreç oluşturabilmek adına farklı dönemlerdeki yaklaşımları sıralamaya çalıştık.

³⁸ Mahmut Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, 2. bs. (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 183.

1.3.1. Mehdîlik İnancını Reddeden Yaklaşım

Mehdîlik inancını reddeden âlimler içerisinde ilk dönemlerde yaşamış olanlar çok azdır. Kurtarıcı fikrini reddedenler genellikle bu fikrin Fars coğrafyasında neşet eden Şîliğe, Farisî inanç ve kültürden geçtiği inancındadırlar. Modern çağda bazı bilim adamları ise, bu inancın Müslümanları tembelliğe ittiğini iddia edip temelden reddetmektedirler. Görüşleri dikkatimizi çeken bazı âlimleri görüşleri ile beraber zikretmeye çalışacağız.

1.3.1.1. İbn Hazm (ö. 456/1064)

Büyük İslam âlimlerinden biri olarak kabul edilen İbn Hazm'a göre mehdîlik inancı Farisî kültür geleneğinden İslam'a geçmiştir. Hatta İbn Hazm, bu inançla beraber İslam âleminde ortaya çıkan velâyet, tenasüh ve irfanî bilgiye dayanan akımların tamamının o dönemde çok canlı bir yapıya sahip olan Fars kültür ve medeniyetinin etkisinde kalarak İslam kültür ve medeniyetine karıştığını iddia etmektedir. İbn Hazm'a göre Farslılar, İran coğrafyasında Müslümanlar gelmeden önce, dünyada söz sahibi büyük bir devlete ve kendilerine has bir kültür ve medeniyete sahiptiler.³⁹ Aynı şekilde bu Farslılar, daima kendilerinden aşağı olarak gördükleri Araplara yani Müslümanlara yenildikten sonra bazıları bu yenilgiyi hazmedememişlerdi. Hazmedemedikleri bu yenilgiden dolayı Müslüman olarak görünüp Müslüman toplumun içine karışıp kendi Fars kültürlerini İslam inancı ile karıştırmışlardır. Bu Müslüman görünümlü münafıklar daha sonra Şîlik etrafında kümelenip Ehl-i Beyt'i övüp methiyeler dizmeye, onlara olan sunî muhabbetlerini ve Hz. Ali'ye yapılan yanlışları etrafta yaymaya başlamışlardır. Bu Müslüman görünen bazı Farisîler, Şîilerin inanç ve fikirleri şekillenirken eski Fars kültürüne ait bazı inançları da Şîî inancı içerisine yerleştirmişlerdir. Tenasüh, velayet v.b. gibi inançlar bu şekilde Şîî inanç içerisinde yer edinmiştir. Mehdîlik inancı da bu şekilde gündeme gelmiş kadim bir Fars kültürü ürünüdür.⁴⁰

³⁹ Eb'u Muhammed Ali bin Ahmed İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal* (Kâhire: el-Mektebetu't-Tevfikiyye, 2003), 1: 370.

⁴⁰ İbn Hazm, *el-Fasl*, 1: 370.

İbn Hazm yukarıda da anlaşıldığı üzere bu inancı kesin bir şekilde reddetmektedir. Bu inancı reddetmede öne sürdüğü argümanların da ayrıca nazar-ı itibare alınarak tahkik edilmesi icap etmektedir.

1.3.1.2. İbn Haldun (ö. 808/1406)

Endülüs'te yetişmiş büyük İslam tarihçisi ve sosyologlarından biri olarak kabul edilen İbn Haldun, gelecekte meydana gelecek meselelerin gaybî meseleler olduğunu, gaip olanı da ancak Allah'ın bildiğini, gaybî bir mesele olan mehdî meselesinin de Müslümanlar arasında yüz yıllardır meşhur olduğunu dile getirmektedir. İbn Haldun, Mehdîlik inancı hakkında aktarılan rivayetlerin neredeyse hepsini tek tek ele alıp senet ve metin tenkidini hususen Ehl-i Sünnet'in muteber saydığı kitaplar üzerinden yapmıştır. Ulaştığı sonuçları itibara alarak mehdîlik inancı adı altında aktarılan rivayetlerin sahih bilgi ifade etmeleri açısından bir değer taşımadıklarını ifade etmektedir.⁴¹ İbn Haldun'un belirttiğine göre mehdî fikrini kabul edenler de etmeyenler de hareket noktası olarak hadisleri referans göstermektedirler. Ancak daha sonra mehdînin geleceğini savunan sûfi guruplar bu fikirlerini haber alma kaynaklarından saydıkları keşif ve müşahedeye dayandırdıklarını iddia etmişlerdir. İbn Haldun daha önce de belirttiğimiz gibi mehdî inancına delil olarak gösterilen hadisleri teker teker inceleyip tahlil etmiş ve Hadis ilmi kurallarına göre tahlil ettiği bu rivayetlerin hepsinin uydurma ve zayıf rivayetler olduğu sonucuna varmıştır. İbn Haldun, bu uydurma rivayetler üzerinden mehdîlik inancının bina edilemeyeceğini belirttikten sonra mutasavvıfların Mehdîlik inancına geçerek onların bu görüş ve anlayışa nasıl vardıkları üzerinde durmaya çalışır. İbn Haldun'a göre ilk dönem sûfiler, enerjilerini daha çok maneviyatı artırıcı uğraşlar olan zühd ve mücahede gibi nefsi arındıran ve bunun sonucunda ortaya çıkan vecd ve cezbe halleri üzerinde konuşarak harcarlardı. Fakat bunlardan sonra gelen mutasavvıflar ise, bu mevzuları konuşmaktan uzaklaşıp Şia'nın "masum imam" öğretisine, oradan bu inancın devamı olan mehdî inancına meyletmişlerdir. Tasavvufi ekol, Abdal, Kutub ve Nakıb gibi inançlar ve bunların etrafında şekillendirilip oluşturulan teorileri de Şia'dan devşirmişlerdir. Yine İbn Haldun'un belirttiğine göre İsmailî kaynaklar incelendiğinde bahse konu olan mevzuların temelleri hakkında bu

⁴¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 429.

kaynaklarda yeterince bilgi bulunabilir ve bu kaynakların bu inançlara da kaynaklık ettiği görülebilir. İbn Haldun, mutasavvıfların Şia'dan aldıkları bu rivayetler neticesinde, Hz. Fatıma (ö. 11/632)'nin soyundan gelecek bir kurtarıcının bütün insanlığı kurtaracağı inancını ortaya atarak bu yönde bir edebiyat oluşturduklarını dile getirmektedir.⁴²

İbn Haldun, mehdî inancının sahih olup olmadığı mevzusu dışında, Mehdî'nin Ehl-i Beyt'ten zuhur edeceği fikrinin mantıklılığı konusunda da çok mühim bir tespit yapar ve şöyle der:

“Din veya hükümdarlık adına ortaya çıkan bir davet, ancak onu destekleyecek ve koruyacak güçlü bir asabiyet ile hedefine ulaşabilir. Eğer Mehdî gerçekten ortaya çıkacaksa, davetin başarıya ulaşması ancak bu asabiyetler sayesinde olabilir. Allah Mehdî'ye tabî oldukları için bu asabiyetleri oluşturanların kalplerini birbirine ısındırıp birleştirir ve böylece Mehdî için davasını başarıya ulaştıracağı ve insanlara davetini kabul ettireceği güçlü bir asabiyet ortaya çıkar. Bunun dışında Hz. Fatıma soyundan gelen birinin, herhangi bir yerde, hiçbir güce ve asabiyete dayanmadan, sadece Ehl-i Beyt'e mensup olduğu için böyle bir davayla ortaya çıkıp başarıya ulaşması mümkün değildir.”⁴³

Burada dikkat çeken bir nokta daha mevcuttur. O da İbn Haldun'un kendi sosyolojik teorisi olan “asabiyet” teorisinin sıhhatini ispatlamak için mehdilik inancı hakkında aktarılan rivayetlerin doğru olarak kabul edilmesi halinde, Mehdî'nin neden Ehl-i Beyt'ten olması gerektiği üzerinde durmasıdır. Burada amacı kesinlikle bu inancı doğrulamak değil kendi teorisinin sıhhatini ortaya koyma isteğidir. İbn Haldun'un el-Mehdiyyu'l-Muntazar (beklenen kurtarıcı) inancını bilimsel bir üslup ile eleştirmesi İbn Hazm'ın kullandığı varsayım türündeki delillerden daha çok dikkat çekmektedir.

1.3.1.3. Muhammed Reşid Rızâ (ö. 1865-1935)

Tefsîru'l-Menar sahibi Reşid Rıza tefsirinde mehdilik hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

⁴² İbn Haldun, *Mukaddime*, 430.

⁴³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 431.

“Mehdî, müteahhirun âlimlerinin çoğunun söylediğine göre, İslam’ı tecdid eder, adaleti her tarafa yayar. Kuvvetli bir topluluk onun başkanlığı altında toplanır. O imametın temellerini sağlamlaştırmak için mücadele eder. Mehdî bütün bunları zamanımızda harp vasıtasıyla değil, kerametle yapar. Hz. Peygamber ile müşrikler arasında peş peşe savaşlar olmuştur. Müminler arasında da az veya çok münaferet vakidir. Böyle olunca Mehdî, Hz. Peygamberden durum ve mal bakımından daha iyi ve yaptığı işler bakımından daha hidayette olabilir mi? Müslümanlar Mehdî’nin doğuşunu konuşmaya devam ediyorlar. Onlar Allah Tealâ’nın: ‘Ya onlar daha evvelki (ümme)tler (hakkında carî) olan kanundan başkasını mı bekliyorlar. Sen Allah’ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın. Sen Allah’ın kanununda asla bir çelişki de bulamazsın’⁴⁴ mealindeki ayetlerini okudukları halde Mehdî’nin Allah’ın kanunlarını bozacağını yahut da değiştireceğini zannederler. Mehdî hakkında varid olan hadislerdeki tearuz açıkça görülmektedir. Onları inkâr edenler ve onlar hakkında şüphe edenler pek çoktur. Mehdî hakkındaki hadisler sahih de olsa, O, ancak Hâşimî hâkimiyetinin tecdidinden sonra zuhur edebilecektir.”⁴⁵

Görüldüğü gibi Reşid Rıza, sanki İslam dünyasının tamamı Mehdî’nin gelişinin keyfiyeti konusunda aynı şekilde inanıyormuş gibi bir ön kabulde mehdî inancını eleştirilene tabi tutmaktadır. Bunun dışında Reşid Rıza, bu inancın oluşmasında etken olan rivayetlerin birbirine muarız olmalarını, bu rivayetlerin sıhhatleri açısından büyük sıkıntılar doğurduğunu belirtmektedir. Reşid Rıza’nın son cümlesi oldukça dikkat çekicidir. Çünkü burada mehdî olayının gerçekleşme ihtimaline yine de açık bir kapı bırakmaktadır. Şöyle ki, Mehdî hakkında varid olan haberler sahih olsa dahi böylesi bir şahıs Müslümanların hepsinin saygı duyduğu, onları bir araya toplayabilecek bir soydan gelmelidir demekle bu inancı tamamen reddetmediğini de göstermektedir.

1.3.1.4. İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946)

İzmirli’ye göre, mehdî meselesi Müslümanlar arasında her asırda bilinen meşhur olmuş bir konudur. Kıyamete yakın Hz. Peygamber’in soyundan biri çıkacak, İslam şeriatını güçlendirip, adaleti sağlayacak İslam beldelerini hükmü altına alacak

⁴⁴ Fatır Suresi, 35/143

⁴⁵ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, 2. bs. (Mısır: Daru’l-Menâr, 1947), 9: 459-460.

ve Mü'minler de ona tabi olacaklardır.⁴⁶ Mehdî'nin zuhuru yani gelişinin keyfiyeti, bu işin ehli arasında ihtilaflarla dolu bir konudur. İzmirli, Mehdî'nin zuhuruna inanan gurupları zikrettikten sonra, İslam âlemi âlimlerinin bir kısmının da bu inancı kabul etmediklerini söylemektedir. El-Mehdiyyü'l-Muntazar inancının, Şia'nın ana fırkalarından olan İmamiyye'nin ilk âlimlerinin inaçları arasında yer almadığını dile getirmektedir. Yani İmamiyye mezhebinde mehdîlik inancı daha sonradan ortaya çıkmıştır. Klasik dönem sûfileri de Mehdî inancıyla ilgilenmemiş, sonraki dönem sûfileri bu meselelerle hemhal olmuşlardır.⁴⁷

İzmirli'ye göre, mehdî inancı hakkındaki rivayetlerin tamamı zayıf rivayetlerdir. İzmirli, Mehdîlik inancı hakkında özet olarak şöyle demektedir: *"Mehdî'nin ortaya çıkacağını kabul etmek için ya zayıf hadisleri kabul etmek ya da Buharî ve Müslim'in rivayet ettikleri hadis ile istidlal etmek⁴⁸ veya keşfin başkasının bağlayıcı olduğu hususunu kabul etmek gerekir."*⁴⁹ Görüldüğü üzere İzmirli, Mehdî inancının İslam kelamında bir inancın akaid konusu olması için gereken şartlardan ödün verilmesi ile kabul edilebileceğini belirtmektedir. Mehdî'nin zuhur etmesinin hem aklen hem âdeten hem imkân-ı zatî ile hem de imkân-ı hissi ile mümkün olduğunu dile getiren İzmirli, gaybî bir haberin inanç konusu olması için delalet ve sübut yönünden kat'i olması gerektiğini dile getirmektedir. Çünkü âlimler nezdinde bir haberin sübutu için gerekli bazı şartlar vardır ve bu şartlar yerine gelmezse bu haber sabit olmaz.⁵⁰ Ancak Mehdî hakkındaki rivayetlerde bu şartlar bulunmamaktadır.

İzmirli son olarak Mehdî hakkındaki rivayetlerin tamamının tahlil edildiğini, varılan sonuçlara göre Mehdî hakkında varid olan rivayetlerin neredeyse tamamının zayıf rivayetler olarak karşımıza çıktığını ifade etmektedir. Zayıf hadislerle de âlimlerin belirttiğine göre imanî bir konunun sabit olamayacağını belirten İzmirli, Mehdî inancının kaynaklarımızın bir ürünü olmadığını dile getirmektedir. Mehdî inancı ancak zayıf hadislerin itibara alınması ya da sûfî haber kaynaklarından olan

⁴⁶ İzmirli İsmail Hakkı, "Mehdî Risalesi: Muallim Ata Efendinin Üçüncü Sorusuna Cevap", *Hikmet Yurdu*, trc. Ali Duman 3/6 (Aralık 2010): 339.

⁴⁷ İsmail Hakkı, "Mehdî Risalesi: Muallim Ata Efendinin Üçüncü Sorusuna Cevap", 339.

⁴⁸ İzmirli'ye göre Buharî ve Müslim'de Mehdî inancına direk işaret eden hadis yoktur. Mehdî'nin ortaya çıkacağına inanlar ancak bazı aklî yürütmelerle bu iki kitaptan bazı hadisleri delil olarak kullanabilirler.

⁴⁹ İsmail Hakkı, "Mehdî Risalesi: Muallim Ata Efendinin Üçüncü Sorusuna Cevap", 340.

⁵⁰ İsmail Hakkı, "Mehdî Risalesi: Muallim Ata Efendinin Üçüncü Sorusuna Cevap", 346.

keşfin, sadece kişiyi değil başkasını da bağlar ilkesinin esas alınıp kabul edilmesi halinde bir inanç konusu haline gelebileceğini ifade eder.⁵¹ Bunun da olamayacağını bir önceki paragrafta zaten açıklamıştık.

1.3.1.5. Fazlurrahman Malik (1919-1988)

Modern dönem modernist İslam âlimlerinden sayılan Fazlurrahman, kurtarıcı beklentisinin yani mehdîliğin Sûfiler aracılığı ile İslam'a sonradan sokulduğunu iddia etmektedir. Ona göre sûfi hareket, İslam'ın ilk dönemlerinde toplum içinde meydana gelen siyasî ve hizbî mahiyetteki birtakım gelişmelere karşı züht ve mücahede ile karşı bir duruştur. Fakat ilerleyen asırlarda sûfi hareket, çok büyük bir başkalaşıma uğramış, din içinde bir din olmanın dışında, din üstü bir kurum haline dönüşmüştür.⁵²

Fazlurrahman'a göre, siyasî konjonktür halkın sıkıntılarına, dertlerine derman olamadığından dolayı mesihçi fikirler Müslüman halk arasında hızlı bir şekilde gelişip yayılmıştır. Bu mesihçi inançlar, Hristiyanların, Hz. İsa'nın ikinci kez dünyaya geleceği öğretisinden etkilenmiş ve Ehl-i Sünnet arasında da kısa sürede kabul görmüştür.

Fazlurrahman için bu konuyu ehemmiyetli yapan şey, mesihçiliğin toplumun ahlakı üzerinde oluşturduğu etkidir. Mesihçi inanç, İsrailoğulları'nın sürgünde oldukları sıradaki durumlarında olduğu gibi bizzat ahlakî seviyenin düşmesinin organik bir neticesidir. Bunun sonucunda makûs talihin düzelemeyeceği açıklanmış ve bundan mütevellit bir çeşit ümit mekanizması olan mehdî-mesih inancı ile avunma sistemi geliştirilmiştir.⁵³ Ancak, Fazlurrahman'ın bu iddialarını destekleyecek delillerin olmaması bu iddiayı temelsiz ve eleştiriye açık hale getirmektedir. Özellikle Ehl-i Kitap ile Müslümanlar arasındaki etkileşimin varlığı ve boyutları açıkça delillendirilip ortaya konmalıdır.⁵⁴

Fazlurrahman, modernist olarak kabul edilen âlimlerden sayıldığı için Mehdîlik inancı hakkındaki fikirleri zihin dünyasını anlamamız açısından önem taşımaktadır. Bu görüşe göre mesihçi ve mehdîci inançlar tamamen eski din ve

⁵¹ İsmail Hakkı, "Mehdî Risalesi: Muallim Ata Efendinin Üçüncü Sorusuna Cevap", 346.

⁵² Malik Fazlurrahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, trc. Salih Akdemir, 3. bs. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 96.

⁵³ Fazlurrahman, *Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu*, 97-100.

⁵⁴ Özkan Şimşek, *Klasik Kelam Problemi Olarak Eskatolojik Kurtarıcı İnancı* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018), 32.

kültürlerin kalıntısı olup, sonradan İslam dinine girmişlerdir. Aynı şekilde bu inancı, ahlakî açıdan problemlili ve toplumları tembellige ittiği için kabul edilemez görmektedir.

Mehdîlik inancını kabul etmeyen yaklaşım dikkat çeken birkaç önemli nedenden dolayı ret yolunu seçmiştir. Bu nedenlerin en dikkat çekici olanı, mehdîlik inancının daha önceki dinlerde olduğu ve İslam dinine bu diğer dinlerden girdiği varsayımıdır. Ancak farklı din ve kültürlerde olup da aynı zamanda İslam dininde var olan daha birçok inanç mevcuttur. Mehdi inancının, İslam'dan olmadığını bu şekilde bir nedenle ispatlamaya çalışmanın farklı sonuçlar doğurabilecek eksik ve yanlış bir metot olduğunu ifade etmek gerekir.

1.3.2. Mehdi'lik İnançını Kabul Eden Yaklaşım

İslam'da mehdîlik hem Şia hem de Ehl-i Sünnet inancında mevcuttur. Mehdi'lik, İmamiyye Şiasında mezhebin beş temel prensibinden biri olan İmamet inancının bir parçasını oluşturmaktadır. Bu inanç, Şia'da olduğu kadar önemli bir yer kaplamasa da Ehl-i Sünnet inancı içerisinde de mevcuttur. Mehdi'lik iddiasıyla ortaya çıkanların mühim bir ekseriyeti Ehl-i Sünnet'e mensup olan kişilerdir. Ehl-i Sünnet içerisinde mehdîlik inancının en ateşli savunucuları ise sûfî meşrepli olan âlimler olmuşlardır.⁵⁵

Ehl-i Sünnet içerisinde Mehdi'nin zuhuruna inanan kimselerden bazıları şunlardır:

1. 3. 2. 1. İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)

İbnü'l-Arabî, tasavvuf denince akla ilk gelen Sünnî mutasavvıflardandır. Ona göre, Allah'ın yeryüzünü zülüm ve haksızlık kapladıktan sonra zuhur edecek ve yeryüzünü adalet ve nurla dolduracak bir halifesi vardır. Bu halife ümmetin dördüncü zamanını müteakip zuhur edecektir. Dünya'nın bir günlük ömrü kalmış olsa dahi Yüce Allah dünyanın ömrünü uzatacak ve o halifeyi zuhur ettirecektir. Bu halife, Hz. Peygamberin soyundan Hz. Fatıma'nın oğullarındandır.⁵⁶ İsmi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ismine benzer, dedesi ise Hasan b. Ali b. Ebû Talib'tir. İbnü'l-

⁵⁵ Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdi'lik*, 170.

⁵⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye: Mehdi Risalesi*, trc. Ekrem Demirli, 1. bs (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 92.

Arabî'ye göre Mehdî, yaradılış olarak Hz. Peygamber'e benzer ancak ahlâk açısından ondan aşağıdır. Çünkü hiç kimse Hz. Muhammed'den ahlâk açısından daha yüksek olamaz. İbnü'l-Arabî, Kûfe halkının Mehdî'nin zuhuru ile mutlu olacağını belirtir ve Mehdî'nin göstereceği bazı kerametlerden bahseder. Kerametlerden bazıları, cahili, korkağı, cimriyi bir dokunuşla tam tersine çevirmesi olacaktır. Mehdî beş, yedi veya dokuz yıl hüküm sürer ve kesinlikle hataya düşmez. Kendisine arka çıkan ve onu koruyan bir meleği vardır. Mehdî insanları kılıçla Allah'a davet eder. Karşı çıkıp direnen ise öldürülür.⁵⁷

İbnü'l-Arabî'nin, Mehdî'nin zuhuru ile Kûfe halkının mesrur olacağını belirtmesi özellikle dikkat çekicidir. Çünkü Kûfe daima Şiîliğin merkezi olarak kabul edilmiştir. Kurtarıcı Mehdî inancı da bu mezhepte çok yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Mehdî'nin gelmesinin Kufe'deki insanları sevindirmesi rivayetinin İbnü'l-Arabî tarafından kullanılması, bu rivayetin daha önce de bahsettiğimiz gibi mehdî inancı ve coğrafya ilişkisinin açık bir örneğidir.

İbnü'l-Arabî'nin ifadelerine göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatta olsaydı Mehdî'nin yapacaklarını yapardı. Mehdî, yeryüzünden mezhepleri kaldırır ve dünyada dinin saf hali kalır. Mehdî'nin en büyük düşmanları, içtihat ehli âlimlerin peşinden giden taklitçilerdir. Onlar el-Mehdiyyü'l-Muntazar'a, kendi imamlarından farklı görüşler beyan belirttiği için düşman oluverirler. Bu taklitçi düşmanlar, daha sonra Mehdî'nin kılıcının gücünden korkup elindeki nimetlerden faydalanmak için istemeyerek Mehdî'ye biat ederler. Fakat Allah'ın arif kulları, Mehdî'yi Allah'ın onlara bahsettiği keşf ve müşahede ile tanıyıp kendi istek ve arzuları ile baskı altında kalmadan ona biat ederler.⁵⁸ İbnü'l-Arabî burada sûfi ve âlim ayırımına gitmiştir. Bu dikkat çekici bir ayırımdır. İslam ilim tarihi incelendiğinde de zahirî ilim âlimleri ve batınî ilim temsilcileri olan sûfiler arasında tartışmalar⁵⁹ açık bir şekilde görülebilecektir. Muhtemeldir ki İbnü'l-Arabî bu çekişmeden dolayı böyle bir ayırma gitmiştir.

İbnü'l-Arabî'nin belirttiğine göre, Mehdî'nin zuhur etmesi kıyametin alametlerinden ve habercilerindedir. Zuhurundan altı ay sonra Konstantiniyye yani

⁵⁷ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye: Mehdî Risalesi*, 92.

⁵⁸ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye: Mehdî Risalesi*, 93.

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Ekrem Demirli, “Zahirî İlimlerin Otoritesi Karşısında Tasavvuf'un Meşruiyet Arayışı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2007): 219-244.

İstanbul şehri fethedilir, on sekiz gün sonrasında da Deccal zuhur eder. Deccal, İbnü'l-Arabî'nin de fitne yuvası olarak kabul ettiği Horasan bölgesinden zuhur edecek, onun peşinden gidecek olanlar da Türkler ve Yahudiler olacaktır.⁶⁰

İbnü'l-Arabî Mehdî'nin masumluluğu hakkında "O, masumdur. O, verdiği hükümlerde hatasız olmasının en temel nedeni onun masum biri oluşundandır." der. Çünkü verdiği hükümler, Peygamber efendimizin verdiği hükümler gibidir. Bundan dolayı ona yanlışlık ve hata nispet edilemez. O direkt keşif yolu ile Hz. peygamberden bilgileri alır, herhangi bir mezhebe ihtiyacı yoktur. Herhangi bir mezhebe ihtiyaç duymadığından dolayı onun en büyük düşmanları da zahire tabi olan fakihlerdir.⁶¹

İbnü'l-Arabî'nin mehdîlik hususundaki fikirlerini özellikle tafsilatlı bir şekilde vermeye çalıştık. Çünkü bizim tezimizin konusu olan Sudanlı Mehdî Muhammed Ahmed, Mehdî olduğunu bütün insanlara ilan ederken ve faaliyetlerini icra ederken dayanak olarak taraftarlarına sunduğu en önemli kaynak daima İbnü'l-Arabî'nin mehdîlik konusunda söylemiş olduğu hususlar olmuştur. Muhammed Ahmed, bu hususları iddiasına dayanak noktası yapmıştır. Özellikle dört fıkıh mezhebi ile amel etmeyi yasaklaması ve tarikatları kapatması gibi icraatlarını İbnü'l-Arabî'nin bu fikirlerine dayanarak icra etmiştir. Muhammed Ahmed Sudan'da güçlendikten sonra birkaç kitap hariç diğer bütün kitapların yakılması emrini vermişti. Bu hariç tuttuğu kitaplardan biri de ileride daha detaylı bahsedeceğimiz üzere *el-Fütühât*'dı. İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye* adlı kitabında *Mehdî Risalesi* adı altında zikrettiği şeyler bu nedenlerden dolayı bizim için önem arz etmektedir.

1.3.2.2. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 670/1272)

Endülüsün son büyük İslam âlimlerinden biri olarak kabul edilen Kurtubî'ye göre, el-Mehdiyyü'l-Muntazar, Mağrib bölgesinde⁶² çıkacak ve burada Müslümanlardan biat alacaktır. Daha sonrasında Mekke'ye hareket edip Mescid-i Harâm'da Müslümanlardan tekrar biat alacaktır. Kurtubî'nin yaşadığı çağda

⁶⁰ İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye: Mehdî Risalesi*, 100.

⁶¹ İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye: Mehdî Risalesi*, 120.

⁶² Burada Mağrib kelimesinden Fas ve civarı değil, İber yarımadası yani; Endülüs kastedilmiştir.

Mağrib'te Hristiyanların büyük ölçüde Müslümanlara baskı yaptığı ve Müslümanların ellerinde sadece Gırnata şehrinin kaldığı, Kurtubî'nin de bir süre bu şehirde yaşadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Kurtubî'nin, mehdîlik hakkında yaptığı tasvirler göz önünde bulundurulduğunda mehdîlik inancının ne derece sosyal ve siyasî şartlara göre şekillendiği çok iyi bir şekilde görülüp anlaşılmaktadır.⁶³

1.3.2.3. Ali el-Muttakî el-Hindî (ö. 973/1565)

Hindistanlı sufi bir hadis âlim olan Muttakî el-Hindî, mehdî inancına farklı bir açıdan ele almaktadır. O, Buharî ve Müslim de dâhil birçok hadis mecmuasında garib rivayetler olmasına rağmen, Resulullah (s.a.v.)'ın gelecek zamanda ortaya çıkacak salih bir insandan haber vermesi, onun ismini, soyunu ve içine gireceği bazı durumlardan detaylar vermesinin garip algılanmasına karşı çıkmaktadır. Mehdî'nin zuhuruna dair birçok rivayet aktaran el-Hindî, Mehdî'nin hicrî 1200 yılında ortaya çıkacağını da söylemektedir.⁶⁴

1.3.2.4. Said Nursî (1878-1960)

Said Nursî *Mektûbât* adlı eserinde mehdî inancını detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu konu hakkında kendine has görüşleri mevcuttur. O, Mehdî'nin kişiliği konusunda olağan üstü bir kişilik beklentisi içerisinde değildir. Her şeyin sünnetullah çerçevesinde gerçekleşeceğine inanır. Aynı şekilde mürşid-i kâmil, müceddid ve halife-i zişan gibi istilahları da mehdî kategorisi içerisinde değerlendirmektedir. Fitne zamanında bir ıslahatçının bulunmasını sünnetullah açısından gerekli görmektedir. Said Nursî'ye göre ahir zamanda ortaya çıkacak fesada karşı, yüce Allah (c.c.) en büyük müceddid ve mürşid olan bir zat-ı nuranîyi gönderecek ve o zat Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ehl-i beytinden olacaktır. Diğer insanlar gibi normal bir insan olacak yani insanüstü nitelikleri olmayacaktır. Mehdî, hizmetlerini yüce Allah'ın tabiata koyduğu kanunlar çerçevesinde yapacaktır.⁶⁵ Ayrıca o, Mehdî ile ilgili bazı hadislerin yanlış anlaşıldığını ileri sürer. Ona göre bazı ravilerin kendilerinden yaptıkları bazı yorumlar, hadis metnine girmiş, bu yorumlar gerçek hadis

⁶³ Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, 171.

⁶⁴ Muttakî el-Hindî, *el-Bürhân fî Alâmâti Mehdîyyi Ahiri'z-Zaman* (Tantâ: Dâru's-Sahabeti li't-Turâs, 1992), 73.

⁶⁵ Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubat*, 2. Bs (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2018), 518.

metninden olmadıkları halde bu yorumlar da hadis zannedilmiş ve ortaya hiç de arzu edilmeyen akla ve sunnetullah'a aykırı bazı görüşler ortaya çıkmış ve benimsenmiştir.

Diğer taraftan Mehdî ile ilgili bazı hadislerde Mehdî'nin şahsiyeti ile ilgili mutabık olmayan bazı tariflerin olduğunu ifade eder. Bu durumu ise, bahsedilen veya işaret edilen şahsın bir kişi olmayıp farklı farklı şahıslar olabileceği şeklinde açıklar. Bu açıklamalarından yola çıkarak O, Mehdî'nin bir kişi değil; birden fazla kişi olabileceğine vurgu yapar. Örnek olarak da Ömer b. Abulaziz işaret edilen Mehdîlerden biridir. Çünkü o, kendi döneminde İslam Ümmetini birleştirmiş, Emevî Devletinin İslam'a uygun olmayan icraatlarını ortadan kaldırmıştır.

Sonuç olarak o, her asırda müceddid olarak genel kabul gören kimseleri bir nevi birer Mehdî; ahir zamanda gelecek en büyük müceddidi de beklenen Mehdî olarak kabul etmiştir. Bütün bu hususların da tamamen sünnetullah çerçevesinde gerçekleşeceğine vurgu yapmıştır.

1.3.2.5. Mevdûdî (1903-1979)

Mevdûdî, mehdîlikle alakalı rivayetlerin Sahihey'n'de olmamasını bu inançla alakalı bir eksiklik ve bir zafiyet olarak değerlendirmektedir. Bu rivayetlerden pek çoğunun ravilerinin Şîî mezhebine mensup olmalarına dikkat çekmekle beraber, bu hadislerin bir kısmının da sahih olduğunu belirtir. Mevdûdî, Mehdî'nin zuhurunu haber veren hadislerin içinde sahih olanların olabileceğini belirtmesine rağmen Mehdî hakkında ayrıntıya varacak şekilde alametler ve işaretler aktaran rivayetlerin uydurma rivayetler olabileceğini düşündüğünü belirtmektedir. Hatta bazı maksatlı kişilerin bu rivayetlere daha sonraki zamanlarda kendilerine ait bazı yorumları eklemiş olabileceklerini düşündüğünü ifade eder.⁶⁶

Mevdûdî, Hz. Peygamber'in gelecekte olacakları bildirdiği hadisleri hakkında yaptığı tahlillerde, gelecekle alakalı hiçbir mevzunun mehdîlik inancı kadar teferruatlı bir şekilde aktarılmadığını belirtmektedir. Bu da Mevdûdî'yi, bu konu hakkındaki rivayetlere mesafeli olmaya itmiştir. Mevdudî'ye göre Hz. Muhammed (s.a.v.) "mehdî" kelimesini kullanmıştır. Ve ihtiva ettiği mana ise hidayete, doğru yola ulaşan kimse anlamındadır. Doğru yola ulaştırın (hâdî) manasında

⁶⁶ Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *Meseleler ve Çözümleri*, trc. Yusuf Karaca, 2. bs. (İstanbul: Risale, 1990), 45.

anlaşılmalıdır. Mevdûdî'ye göre doğru yola ulaşan manasında anlaşılacaksa her doğru yola ulaşan lidere ve öndere de Mehdî denilebilir. Mehdî kelimesi, ekseriyetle zuhur etmesi gereken birinin farklılığını, özelliğini ve mümeyyiz bir şahsiyet olacağını belirten bir kelimedir. Dinde, Mehdî diye bir makamın ihdas edildiğini ve bu kişiye peygambere tabi olduğu gibi tabi olunması gerektiğini belirten düşünce Mevdûdî'ye göre kesinlikle hatalıdır, yanlıştır. Mevdûdî, Hz. Peygamberden aktarılan hiçbir rivayette, Mehdî'nin masum olacağını belirtmediğini de söylemektedir.⁶⁷

Mevdûdî, mehdî inancı konusundaki çarpıklığı “İslam'da İhya Hareketleri” adlı kitabında açıklarken şöyle der: “İmam Mehdî'nin geleceğine inanan cahil Müslümanların inançlarındaki çarpıklıkla, Mehdî'yi tamamen reddeden müteceddidlerin (yenilikçi geçinenler) inancındaki çarpıklığın gerçekte olan bağlantısı aynı düzeydedir. Gelecek olan Mehdî, cahil olan Müslümanların tasavvurundan çok farklıdır. Mehdî, geldiği zamanın en ideal komutanı, lideri olacaktır. Buradaki idealden kasıt şudur: O, çağının bütün gerçeklerini bilecek, tam bir yönetici yeteneğine sahip olacak, hepsinden önemlisi de kendi zamanının insanların sorunlarını bilip çözüm yolları getirecektir. Mehdîlik iddiaya değil yapılan işlere karşılıktır. Mehdî olan şahsın, mehdîlik gibi bir iddiası yoktur. Mehdî'nin kendisine ait veya kendisinin oluşturduğu bir davası da yoktur. O, en saf şekli ile İslam'ı ortaya koyacak ve İslam dinini her alanda hâkim kılmak için çalışacaktır. Bir Müslüman olarak, İslam'ın hâkimiyetini görmenin özlemi içerisindeyiz. Bunu görebiliriz veya göremeyiz, önemli olan bu değildir. Önemli olan bu gaye için gayret göstermek ve çalışmaktır. Nihâî fethin komutanını zihnimize tasavvur edersek, göreceğiz ki, böyle bir zaferin imamı ile halkın tasarladığı imam arasında hiçbir benzerlik yoktur. Böyle bir liderin geleceğine olan inancı hayretle karşılayanlara da şaşmamak, doğrusu elden gelmiyor. Lenin, Hitler gibi zalim liderlerin çıktığı bir dünyada, hakkı savunan bir liderin çıkmasına inanmanın şaşılacak ne tarafı var bilemiyorum”⁶⁸

İfadelerinden anlaşıldığı gibi Mevdudî, İbnü'l-Arâbî'nin fikirleri üzerinden tasavvur edilen mehdî inancının sıhhatini kabul etmemektedir. İnsanüstü özelliklere

⁶⁷ Mevdûdî, *Meseleler ve Çözümleri*, 46-47.

⁶⁸ Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *İslamda İhya Hareketleri*, trc. Ali Genç (İstanbul: Pınar, 2016), 58-60.

sahip bir mehdî beklentisi içerisinde olmanın çok cahilce bir beklenti olduğunu dile getirmektedir. Peygamber efendimizin hayatı incelendiğinde ne kadar mücadele verdiği ne kadar büyük sıkıntılar çektiği apaçık bir şekilde ortadayken insanüstü bir kurtarıcı beklentisi içerisinde olmanın şaşılacak bir konu olduğunu savunan Mevdûdî, bazı modernistlerin bu inancı körü körüne reddetmesini de doğru bulmamaktadır. Böylesi bir reddetmenin toptancı bir yaklaşım olduğunu, bu inancın içinde doğruların da olduğunu ifade etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED AHMED BİN ABDULLAH'IN HAYATI

2.1. MUHAMMED AHMED'İN AİLESİ

Muhammed Ahmed bin Abdullah Sudan'ın kuzeyinde Nil nehrinin kıyısında yer alan Dongola'ya bağlı Lebeb adasında⁶⁹ 1844 yılı Ağustos ayının ikinci haftasında⁷⁰ dünyaya geldi.⁷¹ Babasının ismi Abdullah, annesinin ismi ise Zeynep'tir.⁷² Kardeşleri Muhammed, Hamid, Abdullah ile bir kız çocuk olan Nûru'ş-Şam'dır. Kendisiyle beraber toplam beş kardeşirler. Ailesinin soyu Danakîle⁷³ kabilesine dayanmaktadır. Bu kabilenin müntesipleri o zaman "eşraf" olarak bilinirlerdi. Eşraf, Peygamber (s.a.v.)'in soyundan gelenler manasına gelmektedir. Bulunduğu bölgede ailesinin soyunun Resulullah (s.a.v.)'e dayandığı kabul edilmekteydi.⁷⁴ Muhammed Ahmed'in nesebinin Peygamber efendimize dayandığı meselesi, onun mehdîliğini ilan edip bu nesebini mehdîliğine delil olarak öne sürmesinden önce de yöre halkı tarafından bilinip kabul edilen bir meseleydi.⁷⁵ Muhammed Ahmed, Mehdîliğini ilan edip bu nesebini insanlara mehdilik iddiasını destekleyen bir delil olarak sunduğu zaman bu nesebinin gerçek olmadığı hakkında bir takım şüpheler yayılmaya çalışılmıştır. Sudan'da bazı ailelerin kendilerine Seyyid veya Şerif⁷⁶ demeleri bilinen bir şeydi. Muhammed Ahmed'in ailesinin de kendisini bu soya dayandırmaları bölge halkı tarafından daha önceden bilinen bir husustu. Muhammed Ahmed mehdîliğini ilan edeceği zaman bu şeceresinin kendisine bariz

⁶⁹ Naûm Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, thk. Muhammed İbrâhim Ebû Selîm (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981), 321.

⁷⁰ Muhammed Ahmed'in doğum tarihi olarak bu tarihi kabul etsek de aslında doğum tarihi tartışmalı bir meseledir. Doğum tarihi olarak, Şatır Busaylî'nin Muhammed Ahmed'in oğlu ile yaptığı röportajı esas alarak yukarıda verdiğimiz tarihi tercih ettik. Bkz. eş-Şadır Busaylî Abdu'l-Celîl, *Me'âlimu Târîhu Sûdân Vâdi'n-Nîl mine'l-Karnî'l-Âşîr ile'l-Karnî't-Tâsî' Aşere'l-Milâdî* (Kâhire: Mektebetu'ş-Şerîf el-Akâdemîyye, 1955), 220.

⁷¹ Muhammed Sa'id el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 36.

⁷² Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 321.

⁷³ Dongola şehrinde yaşayan kabileye verilen isimdir.

⁷⁴ el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 298.

⁷⁵ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 37.

⁷⁶ Bu tabirler, Hz. Peygamber'in Hz. Ali ve Hz. Fatıma'dan olan torunları ile onların soyundan gelenler için kullanılan unvanlardır. Seyyid tabiri, Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler; Şerif tabirini de Hz. Hasan'ın soyundan gelenler için kullanılan tabirlerdir. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Seyyid", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 40-43.

yardımı dokunacaktır. Çünkü İslam toplumunda Müslümanlar her zaman Hz. Muhammed ile alakalı olan her şeye değer vermişlerdir. Onların bu değer verişleri de tarihte sürekli olarak bazı fırsatçılar tarafından suiistimal edilmiştir. Abdülkadir Kordofanî ve Naûm Şukâyır, Muhammed Ahmed'in Fatımatu'z-Zehra'ya dayanan soy şeceresini kitaplarında yayınlamışlardır.⁷⁷ Onun soyu, Hz. Hasan üzerinden Hz. Ali'ye ulaşmaktadır.

Muhammed Ahmed'in içinde doğduğu aile, tekne inşa zanaatı ile meşhur olmuş bir aileydi. Bu zanaatı atalarından miras olarak alıp hünerli bir şekilde yaptıklarından dolayı büyük bir üne sahiptiler.⁷⁸ Tekne inşa zanaatı Osmanlı-Mısır hükümetinin bölgeyi ele geçirip oraya hâkim olmasından sonra büyük bir ivme kazanmıştı. Yeni yönetim, bölgenin ekonomik ve tarımsal olarak gelişmesi için Nil üzerinden sulamaya ve denizciliğe büyük önem veriyordu. Mısır valilerinden Mehmed Ali Paşa,⁷⁹ bölgeye birçok mühendis göndererek Nil üzerinde özellikle tekne inşası için tersaneler oluşturmaya çalıştı. Bunu da bölgede elde edilen zirâî ürünlerin rahat bir şekilde nakledilmesi için desteklemişti. Tekne inşası, hafifletilen vergiler sayesinde büyük bir gelişme göstermiş ve istenilen seviyelere ulaşmıştı. Oluşan iş imkânları, gemi inşaat ustalarına büyük miktarlarda gelir getiriyordu. Hartum civarı bu işin merkezi haline gelince bu tekne inşası ile uğraşan aileler iç kesimlere doğru göç ettiler. Bu göç edenler arasında Muhammed Ahmed'in babası Abdullah ibn Fahl da bulunuyordu.⁸⁰

Muhammed Ahmed'in ailesinin, ana vatanlarından çıkıp başka bir memlekete göç etmesinin nedenleri, üzerinde durulması gereken bir husustur. Osmanlı-Mısır yönetimi zamanında geçim sıkıntısından dolayı yapılan göçler bilindik bir durumdu. Ancak her göç edenin de kendine has bazı sebepleri mevcuttu. Muhammed

⁷⁷ Muhammed el-Mehdî b. Abdullah b. Fahl b. Abdulveli b. Abdullah b. Hacu's-Şerif b. Ali b. Hasbu'n-Nebi b. Basar b. En-Nasr b. Abdulkarim b. Hüseyin b. Avnullah b. Necmeddin b. Osman b. Musa b. Ebi Abbas b. Yunus b. Osman b. Ya'kub b. Abdulkadir b. Hasan el-Askeri b. Ulvan b. Abdulbaki b. Sahratu b. Ya'kub b. Hasan b. İmam Ali b. Ebi Talib bkz. Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 321; el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 37.

⁷⁸ İsmail b. Abdulkadir, *The Life of the Sudanese Mahdi*, trc. Haim Shaked, 1. bs. (New Brunswick: Transaction Books, 1978), 56; Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 321; el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 37.

⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. Hakan Arıdemir - Hacer Zorlu Uğur, "1831-1841 Mısır Sorunu'nun Doğu Akdeniz Jeopolitiğine ve Türk Boğazlarına Etkisi", *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 6/41 (2019): 2309-2330.

⁸⁰ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 38.

Ahmed'in ailesi de bir rivayete göre, Vednemîri'nin⁸¹ halka Dongola'daki meşhur sarayının inşası için yaptığı zulüm ve zorbalıktı. Muhammed Ahmed'in ailesi de bu nedenden dolayı yurtlarından göç etmişti. Kaynaklardan bir diğer bilgiye göre ise, o dönemde gemi inşaatına olan yoğun talepten dolayı kereste açığı ortaya çıkmış, aile bu nedenden yani, kereste açığını kapatmak için kerestenin yoğun bulunduğu bir bölgeye göç etmiştir. Mevcut bilgiler farklılaşsa da Muhammed Ahmed'in ailesi, kendileri dışında gelişen olaylardan dolayı göç etmişti. Her ne şekilde olursa olsun bu zorunlu göç, kendisi ve ailesi üzerinde derin izler bırakacaktı. Aile 1850 yılında göç ettiğinde Muhammed Ahmed henüz altı yaşlarındaydı.⁸²

Aile, güneye yönelerek bir süre Ali ibn Tenir'in evinde misafir olarak ikamet etti. Buradan hareket edip Muhammed Munir'in köyüne geçtiler ve kısa bir müddet de burada misafir olarak kaldılar. Daha sonra Hartum'un kuzeyinde Nil'in batı kıyısındaki Kerari köyüne doğru hareket edip burayı ikamet yeri edindiler.⁸³ Buranın yani Kerari'nin ikamet yeri olarak seçilmesini birçok nedene bağlamak mümkündür. Öncelikli olarak ailenin tekne inşa edebilmeleri için keresteye ihtiyaçları vardı. Kerari, onların ihtiyaç duyduğu kerestenin kaynağı gibiydi. Buraya yerleşmekle bu ihtiyaçlarını fazlasıyla karşılamış oluyorlardı. İkinci olarak Hartum o zamanlarda tekne zanaatında merkez olan yerlendendi. Ailenin yerleştiği köy ise tekne inşa işinin revaçta olduğu Hartum'a çok yakındı. Saydığımız bu sebepler bir araya gelince Muhammed Ahmed'in ailesi iyi bir gelecek için bu mekânı seçme yoluna gitmişlerdi denebilir.⁸⁴

Muhammed Ahmed'in, ailesiyle Kerari'de ikamet etmeye başladıktan kısa bir süre sonra babası vefat etti.⁸⁵ Cenazesi Kerari'ye gömüldü. Babalarının vefatından sonra aile Kerari'de durmayıp, Ce'liyyinli, Şayıkali, Dongolalı ve Nuvbeli göçmenlerin yaşadığı Hartum'un banliyölerinden olan Selamet Paşa mahallesine taşındı. Bu mahalle sürekli göçmen alan bir yerdi. Bu dönemde ümmet olgusunun gelişmesinde rahim görevi gören Hartum, başka yerlerden gelen kabilelerin bir arada

⁸¹ Kuzey Sudan'da 19. yy'da yöneticilik yapmış 1885 yılında Sudan'da darbe ile indirilen Cafer Nemîri'nin atalarından olan bir yöneticidir.

⁸² el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 38.

⁸³ el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 298.

⁸⁴ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 41-42.

⁸⁵ Mekkî Şebîke, *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*, 3. bs. (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1991), 250; el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 299.

yaşadığı bir şehir olmuştu. Muhammed Ahmed böylesi bir ortamda yani kabile bağlarının zayıfladığı ümmet bağlarının ise güçlendiği bir ortamda yetişti. Bu dönemde Hartum'a şehrin beşte birini oluşturacak kadar yabancılar da gelmişti. Bu yabancılar Osmanlı-Mısır hükümetinin ve daha sonrasında İngiliz-Mısır hükümetinin, daha çok da bu ikincisinin gönderdiği yöneticiler, tüccarlar ve aileleriydi. Kırsaldan göç eden Sudanlıların tanımadığı bu yabancıların siyasî, ticarî ve toplumsal nüfuzları çok büyüktü. Sudan'ın başka yerlerinden Hartum'a gelen yerliler, kendileri ve yabancılar arasındaki bu uçurumu görünce bu durum onların yabancılara ve yabancı yönetime karşı bir mesafe koymalarına neden olmuştu.⁸⁶

Muhammed Ahmed'in ailesi Kerari'de ikamet ederken gemi inşaatından iyi bir gelir elde edebiliyordu. Ne var ki o, bu dönemde babasını kaybetmişti. Hemen ardından Hartum'a taşındıktan kısa bir süre sonra da annesini kaybetti. Biz bu ölümlerin tarihlerini kaynaklar üzerinde durmadığı için tam olarak bilemiyoruz. Ulaşabildiğimiz kadarıyla Muhammed Ahmed'in o dönemde bu acıları hissedebilecek bir yaş olan sekiz-dokuz yaşlarında olduğudur. Onun gibi kalabalık bir aile içinde yetişen çocuklar yetim olsalar bile bunu duygusal olarak pek hissetmezler çünkü içinde buldukları ortam genellikle onları kucaklayacak kimselerin bulunabileceği bir ortamdır. Diğer bir ifadeyle büyük aile ortamı içinde ona, anne-baba yokluğunu hissettirmeyecek amca, dayı, hala ve teyzesi bulunuyordu. Diğer taraftan böylesi bir ortam, yani anne ve babasının olmayışı Muhammed Ahmed'in kendine has bir şahsiyet üzere yetişmesine de neden olmuştur⁸⁷ denebilir.

2.2. MUHAMMED AHMED'İN EĞİTİMİ

2.2.1. Muhammed Ahmed'in Kerari'deki Eğitimi

Muhammed Ahmed, Kerari'de ikamet ettiği zaman zarfında kardeşleri ile birlikte tekne inşaatında bir süre çalıştı. O yakınları tarafından kardeşleri arasında en zekisi olarak biliniyordu. Daha çocukken kardeşleri arasında parlayan zekâsı ile ön plana çıkmaya başlamıştı.⁸⁸

⁸⁶ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 42.

⁸⁷ Şebîke, *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*, 300.

⁸⁸ Abdullah Hüseyin, *es-Sudan mine't-Târihi'l-Kadîm ilâ Rihleti'l-Bi'seti'l-Mısırıyye* (Kâhire: Müessesetü Hendâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2013), 1: 268.

Muhammed Ahmed aile mesleğini istemeden yapıyordu. Onun zihni başka düşüncelerle meşguldü. Ailenin Hartum yakınlarında yaşıyordu. O bölgede İslamî ilimler eğitimi veren Hâlvetlerin (*halavât*/medrese)⁸⁹ sayısı çoktu. Bu durum Muhammed Ahmed'in dikkatini çekmişti. Bu medreselere ellerinde ders levhaları ile gidip gelen ve bu arada ayet ve hadis ezberlemeye çalışan çocuklar, onun eğitime olan iştiağını artırmıştı. Bu iştiağ onda karşı konulamayacak bir dereceye ulaşmıştı. İslamî ilimlere olan bu merakından dolayı bir defasında bir grup çocukla beraber el-Fekkî Haşim'in⁹⁰ Kerari'deki medresesine kaçmışlardı. Ancak ailesi, Muhammed Ahmed'in, aile mesleği olan tekne inşa zanaatını öğrenmesini istediğinden dolayı onu zorla medreseden alıp eve getirdiler. Muhammed Ahmed ikinci defa evden medreseye kaçmış ama ailesi tekrar onu medreseden zorla alarak eve getirip odaya kilitlemişti. Bu süre zarfında evde hüzünlü bir şekilde ağlamış, kendisine verilen yemeği ve suyu kabul etmeyerek ailesinin bu tutumuna tepki göstermişti. Ve sonunda bu tepkisi meyvesini vermiş, ailesi onun medresedeki derslerinden sonra eve gelip onlara yardım etmesi şartı ile onun medreseye gitmesine izin vermişti.⁹¹

Muhammed Ahmed verdiği bu ilk mücadelesini kazanarak Hartum civarında mıntikasında bulunan medreselerden birinde din ilimlerini tahsil etmeye başladı. Böylece Kerari'de bulunan Fekkî el-Haşimi'nin medresesinde ilk eğitimini tamamladı. Bu medreseden aldığı eğitimden sonra Hartum'a Şeyh Şerefuddin Abdussâdık'ın yanına gitti. Daha sonra Şeyh Şinkîti'nin⁹² (شنقيطي) medresesine gitmekle beraber, ayrıca Berri'de medresesi bulunan Şeyh el-Fekkî Muhammed el-

⁸⁹ Sudan'da medrese tarzı eğitim veren yerlere verilen isim (خلوة) hâlvet'tir. Bu yerlerde eğitimi ve İslamî ilimler eğitimi verilmekteydi. Sudan'da halen faaliyetlerine devam etmektedirler. Günümüzde modern eğitim sistemine geçildiğinden bu medreseler gözden düşmüşlerdir. Bu nedenden dolayı çok sıkıntılı bir haldedirler. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. “نشأة الخلاوي في السودان”, aldowaim.ahlamontada.net, erişim: 07 Kasım 2019, <http://aldowaim.ahlamontada.net/t3049-topic>.

⁹⁰ Şeyh el-Fekkî Haşim Ali Abdunnur, Semmâniye tarikatını kendi köyünde yayan kişidir. 1921 yılında vefat etmiştir. Doğumu tam olarak bilinmemektedir. Kuzey Sudan'da doğup büyüyen Fekkî Haşim burada İslamî ilimler eğitimi almıştır. Bkz. Yusuf Fadıl Hasan, *Mevsu'atu Ehlu'z-Zikri bi's-Sudan*, 1. bs (Hartum: Metabi'i's-Sudan li'l-Umleti, 2004), 4: 250.

⁹¹ İbrahim Fevzi Paşa, *Kitâbu's-Sûdan Beyne Bedey Gordon ve Kitshner* (Kâhire: Mektebetu'l-Nahdatu'l-Mısriyye, 1902), 1: 7.

⁹² Mahmud Şinkîti, 1797-1889 yılları arasında yaşamış bir şahsiyettir. Babasından Kur'an ilimleri eğitimi alıp Berber'de bir süre ikamet etmiştir. Muhammed Ahmed'in Mehdîliğini ilanından sonra Omdurm'a geçmiş ve vefat edinceye kadar burada kalmıştır. Bkz. Avnu'ş-Şerif Kâsım, *Mevsu'atu'l-Kabâil ve'l-Ensab fi's-Sudan ve Eşhuru Esmâu ve'l-A'lamu ve'l-Emakin* (Hartum: el-Müellef, 1996), 3: 1226.

Mübarek'ten de Kur'ân eğitimini aldı.⁹³ Kaynaklardan anladığımız kadarı ile çocukluğunun bu devresini çok verimli bir şekilde geçirmiştir. Adeta ilmin izini takip eder gibi medreseler arasında ilim tahsili için sürekli gidip gelmiştir. Bu da onun donanımlı bir şekilde yetişmesine vesile olmuştur.

2.2.2. Muhammed Ahmed'in Kutranc Köyündeki Eğitimi

Muhammed Ahmed, Hartum civarındaki medreselerde ilim tahsil ederken orada bulunan Mısır yönetimini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Yabancıların bu Müslüman memlekete fevc fevc gelip memleketle alakalı her şeye tahakküm ettiklerine şahit olmuştu. Tabii bu şahitlikler Muhammed Ahmed'in ileriki hayatına etki edecekti. Bu durumların etkisi ile daha fazla ilim elde etmek istedi. Bu vesileyle daha nitelikli İslamî İlimler tahsili için 1861 yılında Sudan'ın eğitimiyle meşhur Kutranc köyüne⁹⁴ gitti. Kutranc (كترانج) köyündeki ilmî müesseseler, eğitim faaliyetlerini genişletmeleri için Osmanlı-Mısır Hükümetinden zamanında büyük destekler almıştı. Bu köy, öğrencilerine ücretsiz yemek verme ve barınma ihtiyaçlarını karşılama imkânlarına sahipti. Bu imkânlar, zaten imkânsızlıklar içerisinde olan Sudanlı ilim taliplerinin bu köyden eğitim alma taleplerini arttırıyordu.⁹⁵ Muhammed Ahmed'in de, imkânlarından ve kaliteli eğitiminden dolayı bu köyü tercih ettiği düşünülebilir. O, bu köye geldiğinde el-Emin es-Savileh ibn Muhammed'in ders halkasına dahil oldu ve onun yanında iki yıl ders okudu. Bu süre zarfında dinî ilimlerle beraber sarf ve nahiv de okudu. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh ibn Hişam'ın (ö. 761/1360) *Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Sada, Şüzürü'z-Zeheb fi Ma'rifeti'l-Kelami'l-'Arab* kitaplarını hocasının bunlara yazdığı serhlerle beraber mütalaa etti. Aynı şekilde İbrahim el-Lekânî'nin (ö. 1041/1631) *Cevheratu't-Tevhid* isimli eserini de okudu.⁹⁶ Okuduğu bu eserlerle Muhammed Ahmed, dinî, ilimler sahasında bilimsel altyapısını oldukça sağlam bir şekilde atmış oluyordu.

⁹³ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 45-46.

⁹⁴ Kutranc köyü Hartum'un kuzey tarafında, Hartum'a 61 kilometre uzaklıkta yer alan eski bir yerleşim yeridir. Burası Sudan eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Sudan'ın öncü denilebilecek şahsiyetleri buradan eğitim almışlardır. Bu köyün tarihi İslam'dan öncesine kadar gitmektedir. Geniş bilgi için bkz. İzzeddin Emîn, "Karyetu Kutranc ve Eseru'el-İlmî fi's-Sudan", *Bulletin of Sudanese Studies* 2/1 (1970): 48-69.

⁹⁵ Emîn, "Karyetu Kutranc ve Eseru'el-İlmî Fi's-Sudan", 60.

⁹⁶ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 47.

Muhammed Ahmed, Kutranc'ın yüksek ilmî havasından ve el-Ezher'in⁹⁷ buradaki ulemanın üzerindeki nüfuzundan da etkilendi. Çünkü el-Ezher, İslam dünyasında özellikle Kuzey Afrika bölgesinde çok etkin ve saygın bir dinî kurumdu. Medrese müderrislerinin çoğu bu kurumdan yetişmekteydi. İslam âlimleri nezdinde de el-Ezher, İslamî ilimler açısından değerli bir eğitim kurumuydu. Kutranc'ta geçirdiği iki sene Muhammed Ahmed'in hayatı üzerinde iki tesir bıraktı. Birincisi, dinî sahada yüksek ilmî bir birikim elde etmişti. İkinci olarak da Kutranc'taki eğitimi, onda el-Ezher gibi bir eğitim kurumunda İslamî ilimler sahasında eğitim alma isteği ve heyecanı uyandırmıştı.

Muhammed Ahmed 1863 yılında Mısır'a gitmek için Kutranc'tan ayrıldı. Hartum'dan çıkınca Mısır yolu üzerindeki Berber'e uğradı. Berber'de Muhammed Zakir'in⁹⁸ öğrencisi Ğabeş Medresesinin Semmâniye tarikatı şeyhi olan Veledu Fezeâ ile tanıştı. Şeyh Fezeâ'nin İslamî ilimlerdeki birikimi ve buradaki eğitimin kalitesi, onu Mısır'a gitmekten alıkoydu. Muhammed Ahmed, Berber'de hayatında belirgin izler bırakan üç yılını geçirdi. Buradaki eğitimi, hayatında çok önemli bir geçiş dönemi oldu. Sûfî fikirleri burada belirginleşti. Aynı şekilde şahsî fikirleri burada belirgin hale geldi. Diğer taraftan burada Halil bin İshak el-Cündî'nin (ö. 646/1249) *el-Muhtasar* adlı eserini okudu. Hüseyin Meczub'tan nahiv ilmini tamamladı. Berberde, Ğabeşler ile Meczubîler⁹⁹ arasında bulunan sıkı bir bağdan Muhammed Ahmed de etkilendi. Berber'de şerî ilimler konusunda aldığı eğitim, onun bu alandaki son eğitimi oldu. Bundan sonra Muhammed Ahmed artık tasavvuf ilmine yönelecektir.¹⁰⁰

2.3. MUHAMMED AHMED'İN TASAVVUF SERÜVENİ

⁹⁷ Bahsimize konu olan Berber, Sudan'da bir şehir ismidir. Kuzey Afrika'daki Berberiler ile herhangi bir alakası yoktur. Bu şehir Kuzey Sudan'da Hartum vilayetinin güneyinde yer alır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Berber", erişim: 07 Kasım 2019, <https://www.marefa.org>.

⁹⁸ O Muhammed Haydır. İsyân başladığı zaman Muhammed Ahmed'in Ensarına katılmıştır. Kitaplarda anlatılanlara göre Mehdî, onun Muhammed Zakir olan ismini, Muhammed Hayr olarak değiştirmiştir. Geniş bilgi için bkz. Kâsım, *Mevsu'atu'l-Kabâil ve'l-Ensab fi's-Sudan*, 3: 1216.

⁹⁹ Meczubîler, Sudan'da XVIII ve XIX. yüzyıllarda âlimlerin temsil ettiği din anlayışının dışında İslamî ilimler ve pratiğin halk arasında yaygınlaşmasına imkan sağlayan dinî-sosyal reform hareketinin önemli destekçilerindedir. Hareket, ulema arasında tekelleşen bilgiyi bundan mahrum kalan halk kitlelerine yaymayı ve halkı manevi olarak geliştirmeyi amaçlamaktadır. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Albrecht Hofheinz, "Muhammed b. Kameriddîn b. Hamed b. Muhammed el-Meczûb", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 284.

¹⁰⁰ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 50-52.

2.3.1. Şeyh Muhammed Şerif Nuru'd-Dâim'e İntisabı

Şeyh Muhammed v. ¹⁰¹ Nuru'd-Dâim,¹⁰² Berber ve Hartum civarının en meşhur sûfî önderlerdendi. O, aynı zamanda Sudan'da Semmâniyye tarikatının kurucusu ve Um Merah bölgesinin adamı diye meşhur olan Ahmed Tayyib Beşir'in de torunudur. Muhammed Ahmed de Um Merah'da bu şeyhin torununa 1861 yılında intisap etti. Muhammed Ahmed, Semmâniyye tarikatına intisap ettiği zaman 17 yaşlarındaydı. Um Merah'de hâlis sûfî bir ortam hâkimdi. Muhammed Ahmed de bu bölgenin yoğun sûfî kültürünün içine dalmıştı. Şebîke'nin aktardığına göre o, burada Gazzâlî'nin *İhyâu Ulumi'd-Dîn*'ini, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sini, Ahmed et-Tayyib v. el-Beşir'in (ö. 1824) *el-Kuûsu'l-Mutra'a fi Menâkibi's-Sâ'deti'l-Erba'a* ve *en-Nuğmâtu'l-Îlâhiyye fi Keyfiyyeti Sulûki't-Tarîkati'l-Muhammediyye* adlı kitaplarını okudu.¹⁰³

Muhammed Ahmed, yıllarını bu yol üzere tasavvufla iştiğal ederek geçirmişti. Şeyh Muhammed Şerif, ilme bu kadar hevesli çalışkan öğrencisine muhabbet beslemişti. Çünkü Muhammed Ahmed diğer müritlerinden farklıydı. Şeyh, geceleri diğer öğrenciler uyurken sadece onu ibadet ederken ve zikir çekerken görüyordu. Şeyh, onun bu hallerinden etkilenip sevmiş, nihayetinde onu halefi olarak ilan etmişti. O, artık tarikatın görünen yüzü olmuş, tarikatın birçok işini yerine getiren kişi haline gelmişti.¹⁰⁴

Muhammed Ahmed, sûfî hayatında yeni bir merhale başlatacak olan icazetini buradan aldı. Bu merhalede Muhammed Ahmed, Semmâniyye tarikatının öğretilerini insanlar arasında yaymak için yolculuklara çıkacaktır. Bu dönemin Muhammed Ahmed üzerinde birçok faydası da olmuştur. En önemli faydalarından biri, bu geziler onun hitabet ve ikna kabiliyetini artırmıştır. İkincisi olarak Sudan'ı gezerek çeşitli

¹⁰¹ Sudanlılar Arapça'da oğul, oğlu gibi manalara gelen "ibn" ve "bin" kelimelerine ek olarak "ولد" kelimesini de kullanırlar. Metinlerde kısaltılmış şekli olan "و" ve "v." şekilleri de çokça kullanılmaktadır.

¹⁰² Muhammed Şerif Nuru'd-Daim 1841-1908 yılları arasında yaşamış bir şahsiyettir. Babası Nuru'd-Daim'in vefatından sonra babasının yerine Semmaniye tarikatının şeyhi olmuştur. Ezher âlimleri ile yakın ilişkileri mevcuttu. Muhammed Şerif vefat edene kadar Omdurman'ın kuzeyinde yer alan Şeyh Tayyib köyünde ikamet etmiştir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Kâsım, *Mevsu'atu'l-Kabâil ve'l-Ensab fi's-Sudan*, 3: 1226.

¹⁰³ Şebîke, *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*, 251.

¹⁰⁴ Şebîke, *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*, 252.

bölgeleri gözlemlene imkânı bulmuştur. Semmâniyye tarikatı mesajını Sennar,¹⁰⁵ Cezire¹⁰⁶ toprakları ve Sudan'ın içlerine taşırken buralarda yaşayanlar tarafından tanınmıştır. Yine son olarak O, Sudan halkının içinde bulunduğu şartları, durumları kendi müşahedesini ile görmüş ve Mısır yönetiminin bölgeye atadığı yöneticilerin de bazı eziyetlerine şahit olmuştur.¹⁰⁷

Muhammed Ahmed'in zihninde, yaptığı bu uzun soluklu gezilerin sonucunda artık şeyhinden uzak bir yere gidip kendi ilim medresesini inşa etme fikri oluştu. Bu yolculuklar esnasında o, Fatıma binti Ahmed Şerefi¹⁰⁸ ile evlendi. Kendi tasavvuf ve ilmî hizmetlerini yapmak için Ebâ (ب) adasını kendisine mekân olarak seçti. Neden Ebâ adasını mekân olarak seçtiğine değinecek olursak Ebâ, Beyaz Nil üzerindeki bir ada olup, Muhammed Ahmed'in ailesinin tekne inşa etmeleri için gerekli kerestenin bulunduğu bir mekândı. Muhammed Ahmed'in bu adayı şeyhinden uzak bir yer olduğu, daha önce herhangi bir şeyhin buraya gelip yerleşmemiş olması, ada insanların da onu kabul etmeleri ve ailesi için gerekli kereste ihtiyacını karşılayacak olması gibi nedenlerden dolayı tercih ettiğini söylemek mümkündür.¹⁰⁹

Muhammed Ahmed, Ebâ'da eğitim için bir medrese ve ibadetlerin ifa edilmesi için de bir mescit inşa etti. Ada halkı ve çevre kabileler kısa sürede Muhammed Ahmed'in etrafına toplandı. İnsanlar onun takvasını, zühdünü ve dindarlığını görünce bunun propagandasını yapıp her yere yaydılar. Ayrıca o, burada geçimini kardeşlerinin işlerinden ve kendisine getirilen hediyeler ile sağlıyordu. Diğer tüm İslam coğrafyasındaki Müslümanlarda olduğu gibi Sudanlıların da, salihlerden olduklarını inandıkları insanlara hediyeler vermeleri alışılmış bir şeydi.

Bu dönemde çok mühim bir hadise meydana geldi. Muhammed Ahmed'in, hocası Muhammed Şerif ile araları bozuldu. Hocası ile aralarının bozulması hakkında birkaç olay anlatılmaktadır. Bunlardan birincisi şudur: Muhammed Ahmed'in hocası Muhammed Şerif'in 1898 yılında bizzat kendisinin dile getirdiği husustur. O bu konuda şöyle demektedir: "*Muhammed Ahmed'in müritleri çoğaldığında nefsi de*

¹⁰⁵ Sennar, daha önce Güney Sudan'da kurulan Func Devletinde yer alan bir şehir ismidir.

¹⁰⁶ Sudan topraklarının Mavi Nil ile Beyaz Nil arasında kalan topraklarına verilen isimdir.

¹⁰⁷ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 57.

¹⁰⁸ Muhammed Ahmed'in evlendiği ikinci kadındır. 1882 yılında Kadir bölgesinde vefat etmiştir. Mezarı Omdurman'dadır. el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 57.

¹⁰⁹ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 58.

büyüdü. Şeytan onun nefsinin onun dünyada en büyük olduğu ve Mehdî olduğu düşüncesine inandırdı. Muhammed Ahmed bana gelip kendisinin Mehdî olduğunu ve benim de kendisinin yardımcısı olmamı istedi. Ben de bunu reddedip defalarca bundan vaz geçmesini istedim ama o, beni dinlemedi.”¹¹⁰ Bu cümlelerden anlaşıldığı gibi Muhammed Ahmed ile hocası arasında bu konuda bir anlaşmazlık olmuştur.¹¹¹ Aktarılan ikinci olay ise şudur: Muhammed Şerif’in dinî hassasiyet olarak Muhammed Ahmed’e göre daha yumuşak ve tavizkar olmasının Muhammed Ahmed’i rahatsız ettiği konusudur. Örneğin, bir gün bir mecliste Muhammed Şerif kendisini tebrik amacı ile gelen kadınları öpüyor ve onlara ellerini öptürüyordu. Muhammed Ahmed de İslâm’da ve tasavvufta böyle bir usulün olmadığını ve bunun dinen de caiz olmadığını belirtip Muhammed Şerif’e uyarılarda bulunmuştu.¹¹² Bu olay üzerine araları açılmıştı.

Aktarılan üçüncü bir olay ise şöyledir: Muhammed Şerif, oğlunun sünnet düğününde müzik çalınmasına, kadın ve erkeklerin Sudan geleneklerinde olduğu gibi beraber oynamasına izin vermişti. Muhammed Ahmed bu durum karşısında sessiz kalmamış, hocasını mecliste müritleri ve cemaati karşısında sert bir dille eleştirmişti. Onun bu eleştirileri Muhammed Şerif’e ağır geldiği için onu tarikatından kovmuştu.¹¹³ Verili bu rivayetler ışığında bir değerlendirme yaptığımızda ise, anlaşmazlığın sebebi olarak ikinci ve üçüncü rivayetlerin daha makul olduğu görünmektedir. Çünkü biliyoruz ki Muhammed Ahmed, şeyhi Muhammed Şerif ile yollarını ayırdıktan hemen sonra Şeyh Kureşî’ye¹¹⁴ intisap etmiştir. Eğer gerçekten Muhammed Şerif’in dediği gibi Muhammed Ahmed, mehdîliğini ilan etmiş olsaydı daha işin başında hata yapmış olurdu. Çünkü Mehdî olduğunu iddia eden birisinin gidip kendisinden aşağı bir mertebede olan birisine biat etmesi¹¹⁵ emri altına girmesi stratejik bir hata olarak değerlendirilebilir. İkinci veya üçüncü rivayetin doğruluk

¹¹⁰ Şukayr, *Târîhu’s-Sûdan*, 323.

¹¹¹ Şukayr, *Târîhu’s-Sûdan*, 323.

¹¹² Şukayr, *Târîhu’s-Sûdan*, 323.

¹¹³ el-Kaddâl, *el-İmâmu’l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 60-61; Mekkî Şebike, *es-Sudan ve’s-Sevratu’l-Mehdiyye* (Hartum: Daru Câmi’atu’l-Hartum li’n-Neşr, 1979), 11; Peter Malcolm Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898* (London: Oxford University Press, 1958), 39-40.

¹¹⁴ el-Kureşî v. Zeyn, 1794-1880 tarihleri arasında yaşamış bir zattır. Semmâniyye tarikatında şeyhlik yapmıştır. Tarikat Şeyhliğini Şeyh Ahmed Basîr’den almıştır. Geniş bilgi için bkz. Kâsım, *Mevsu’atu’l-Kabâil ve’l-Ensab fi’s-Sudan*, 5: 1858.

¹¹⁵ Muhammed Ahmed, Muhammed Şerif ile yollarını ayırdıktan hemen sonra Şeyh Kureşî’ye intisap etmiştir.

payını arttıran diğer bir sebep de Muhammed Ahmed'in kişiliğindeki sertlik olarak görünmektedir. Çünkü o, mizaç olarak sert ve katı bir insandı. İlke edindiği "iyiliği emredip kötülükten menetme" konusunda tavizsizdi. Bu ilkesi gereği şeyhine karşı çıktığı düşünülebilir. Daha önce Kutranc köyündeysen sırf hükümetin yaptıklarını onaylamadığı için onlardan gelen yardımı da kabul etmemişti. Evlendiği ilk eşi olan kuzeni Fatma bint Hac'ı, kendisini rızık aramak için çalışmaya teşvik ettiği için tevekkülü yok diye boşamıştı. Bu yapıda bir insan olan Muhammed Ahmed, dinî konularda tavrını açık olarak çekinmeden ortaya koyardı. Muhtemelen hocasıyla arası da bu sert karakterinden ve mizacından dolayı açılmıştı.

2.3.2. Şeyh Kureşî v. ez-Zeyn'e İntisabı

Muhammed Ahmed, Şeyh Muhammed Şerif'in müritliğinden ayrıldıktan sonra, kısa bir süre şeyh bulamama endişesi taşısa da daha sonra eski şeyhinin kaybını telafi etmek için Şeyh Kureşî'ye 1879 yılında intisap etti.¹¹⁶ Şeyh Kureşî ile Şeyh Muhammed Şerif arasında öteden beri çeşitli konularda anlaşmazlıklar vardı. Muhammed Ahmed de bu tartışmalardan haberdardı. Muhammed Şerif eski müridinin Şeyh Kureşî'ye intisap ettiğini öğrenince, Şeyh Kureşî'ye Muhammed Ahmed'i müritliğine kabul etmemesi için bir ikaz mektubu yazdı. Şeyh Kureşî ise buna cevap olarak Muhammed Ahmed'in müritliği hak ettiğine dair bir mektup yazdı. Zaten Muhammed Ahmed, yeni şeyhine eski şeyhinden Sünnet'e muhalif davrandığından dolayı ayrıldığını anlatmıştı. Bu durum onun, Şeyh Kureşî tarafından kabulünü kolaylaştırmıştı.¹¹⁷ Muhammed Ahmed'in, Şeyh Kureşî ve Muhammed Şerif arasındaki rekabeti bildiğini daha önce ifade etmiştik. Ama onun bu rekabetten faydalanıp Şeyh Kureşî'ye intisap ettiğine dair elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu dönem, Muhammed Ahmed'in hayatının en sıkıntılı dönemi olmuştur. Çünkü bir taraftan sûfî hayatı uzamış, diğer taraftan da mehdî olarak ortaya çıkmanın planlarını yapmıştı. Onun açısından bu dönem oldukça önemli bir dönemdir. Çünkü bu dönem zarfında sûfî bir kişiliğe sahip olan birinin mehdîci bir kişiliğe dönüştüğünü görmekteyiz.

¹¹⁶ Şebîke, *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*, 254.

¹¹⁷ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 326.

Şeyh Kureşî yeni müridine karşı bir yakınlık duymuştu. Belki de Muhammed Ahmed'te tarikatının devam edeceğini görüyordu. Çünkü Şeyh Kureşî, ömrünün sonlarına yaklaşmış biriydi. Aksine Muhammed Ahmed ise hayatının en verimli döneminde ve çok parlak bir geleceğe sahip bir genç olarak temayüz ediyordu. Bu yakınlığın sonucunda Şeyh Kureşî, kendi kızını Muhammed Ahmed ile evlendirdi. Bu evlilik, Muhammed Ahmed'in yaptığı üçüncü evliliği olup bu evlilikten Ali el-Mehdî isimli oğlu olmuştur. Muhammed Ahmed'in bu evliliği Şeyh Kureşî'nin müritlerini de sevindirmişti. Çünkü onlar da Şeyh Kureşî'nin oğlunun küçük olmasından dolayı cemaatlerinin dağılmasından korkuyorlardı. Muhammed Ahmed'in damat olması ile onlar da rahatlamıştı.¹¹⁸ Muhammed Ahmed'in bir yıl bile geçmeden kendisini Şeyh Kureşî'ye ve müritlerine bu derece sevdirmiş olması, bize onun kişiliği ve insanları etkileyebilme kabiliyeti hakkında bize ipuçları vermektedir.

Muhammed Ahmed, Şeyh Kureşî'nin kızı ile yaptığı evlilikten sonra eski mekânı olan Ebâ adasına geri döndü. Geçtiği yerlerde insanların büyük ilgisine mazhar oluyordu. İnsanların kendisine getirdiği hediyeleri aynı şekilde fakirlere dağıtıyordu. Merkez edindiği olan Ebâ'ya geldikten bir müddet sonra kendisine yerin altında ibadet için bir mağara kazdırttı. Daha sonra buranın içine ibadet etmek maksadıyla girip uzun bir müddet ibadetle meşgul olmuştu. Bu vesileyle Muhammed Ahmed'in ünü, daha çok bölgedeki kabileler arasında yayıldı. Özellikle Dâğîm (داغيم) ve Kinâne (كنانة) kabileleri arasında büyük bir üne kavuştu. Bu kabileler, daha sonra Mehdî'nin üç savaş bayrağından biri olan yeşil bayrağı temsil edeceklerdi. Muhammed Ahmed artık bölgede herkesçe tanınan ve çok saygı duyulan bir şeyh haline gelmişti. Bu tanınırlık ve saygı, onun gelecekte kabulünü kolaylaştıracaktı.¹¹⁹

Muhammed Ahmed daha önceki şeyhi Muhammed Şerif adına bazı seyahatlerde bulunmuştu. Bu sefer de davet merkezi olan Ebâ'ya geçtikten sonra yeni şeyhi Kureşî adına daha uzak bölgelere uzun süreli seyahatlerde bulundu. O, bu seferki yolculuklarını Muhammed Şerif'in intisabında bulunduğu zamanki yolculuklarından farklı olarak, bulunduğu bölgenin dışına da yapıyordu. Özellikle

¹¹⁸ Muhammed İbrâhim Ebû Selîm, *el-Hareketu'l-Fikriyye fi'l-Mehdiyye*, 2. bs. (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981), 16.

¹¹⁹ Ebû Selîm, *el-Hareketu'l-Fikriyye fi'l-Mehdiyye*, 18.

Kordofan (كردفان) bölgesine ve Ebyaz (ابياض) şehrine seyahatler yaptı. Bu yolculukların önemini anlamak için Kordofan bölgesini ve başkenti olan Ebyaz şehrinin durumundan biraz da olsa bahsetmemiz gerekecektir.

Kordofan, daha çok büyükbaş hayvan ve deve yetiştiriciliği ile uğraşan çoban kabilelerin meskûn bulunduğu bir bölgedir. Burası, Mısır hükümetinin kontrolündeydi. Burası da diğer bölgeler gibi yabancıların hükmü altında çok sıkıntılı bir süreçten geçiyordu. Kabileler baskı ve sıkıntı içerisindeydi. Kordofan'ın yönetim merkezinden uzak olması, oradaki kabileleri bölgedeki yerel yöneticilerin insafına bırakıyordu. Bu yerel yöneticiler de keyfî uygulamalardan geri durmuyorlardı. Bunlar, Kordofan halkından ağır vergiler alıyorlardı. Bu vergiler bölge halkını yokluk ve sefalet içerisinde bırakmıştı. Bölge halkı birçok defa isyan girişiminde bulunmuşsa da bu isyanlar mahallî oldukları için hemen bastırılmıştı. Bu isyanların en bilinen örneği Ali ibn Kenûne¹²⁰ isyanıdır. Kordofan'ı yabancı güçler için değerli kılan şey, bölgenin maddî olarak zenginlikleri ve stratejik bir konumda olmasıydı. Kordofan çoban kabileleri arasında, Bahr (Nil) bölgesinden gelen insanlar çok değer görürdü. Bahr bölgesi insanların maddî imkânları daha iyi ve konuştukları dil de daha fasihti. Maddî imkânların iyi olması Kordofanlılar nezdinde Bahrlıları medeniyet olarak daha üstün kılıyordu. Kordofanlı Yusuf Mikail bunu şöyle dile getirmektedir: *“Biz yani Kordofan insanları, Bahr'dan Kordofan'a gelen herhangi bir insanı, dilinin belağatli ve yumuşak olması, ciltlerinin pürüzsüz ve parlak olması dolayısıyla sanki Kudüs'ten, Mekke'den gelmiş gibi görüyorduk. Kordofanlılar sert, katı mizaçlı ve dilleri yani konuştukları Arapça bozuk ve ağırdı. Kullandıkları isimler de farklı ve insanları zorlardı.”*¹²¹

Muhammed Ahmed'i bu bölgeye sevk eden etkenler, üzerinde durulması icap eden hususlardır. Kanaatimize göre o, bu bölgeye kendi tarikatının öğretilerini yaymak için gelmişti. Bu dönemde kendisinde mehdilik fikrinin belirtileri henüz görülmemektedir. Fakat Ebyaz bölgesinin siyasî ve ticarî bir merkez olması, tarikat öğretilerini burada yayabilecek imkânının olması onu buraya sevk etmişti. Bölgeye

¹²⁰ Halktan alınan ağır vergilere isyan eden yerel bir liderdir. İsyanın o bölgeyle sınırlı kalması başarısız olmasına neden olmuştur.

¹²¹ Yusuf Mihâil, *Müzekkirâtu Yusuf Mihâil -et-Turkiyyetu ve'l-Mehdiyyetu ve'l-Hukmu's-Sunâiyye fi's-Sûdan-*, thk. Ahmet İbrahim Ebû Şûk, 3. bs. (Omdurman: Merkezi Abdu'l-Kerîm Mirgânî es-Sekâfî, 2016), 35.

geldikten sonra karşılaştığı hava onda bu bölgenin ehemmiyeti konusunda bir fikir vermiş olabilir. Ayrıca burası yokluk ve sıkıntılarla boğuşan insanların beldesiydi. Bu durumun Muhammed Ahmed'in hayatında bazı değişik durumların meydana gelmesine neden olduğu görünmektedir.

Muhammed Ahmed 1879 yılında Ebyaz'a gitti. Genç yaşında daha önce bilmediği bir memlekete gitmişti. Rivayetlere göre o, her akşam müritleriyle beraber şehrin etrafını zikirler çekerek dolaşıyordu. Şehrin insanları daha önce böyle bir sûfi görmedikleri için bu yeni durum onların dikkatini çekmişti.¹²² Ayrıca Muhammed Ahmed şehrin bütün önde gelen insanlarını, tüccar ve tarikat şeyhlerini ziyaret ediyordu. Bu farklı davranışlarından dolayı oldukça meşhur olmuştu. İnsanlar sürekli onu ziyarete gelip teberrük etmeye çalışıyorlardı. Diğer taraftan o, Ebyaz'a geleneksel tasavvufi usulleri uygulayan insanları kendi tarikatına çekmek için de gitmişti. Ancak o, şehirden ayrıldığında halkın yabancı yönetimin hükmü altında çektiği sıkıntılara, onların belini büken vergilerin ağırlığına ve had safhaya ulaşmış dinden kopuk yaşantıya şahit olmuştu. Aynı zamanda insanların başlarındaki bu musibetlerden kurtulma inancıyla bir kurtarıcı beklentisi içine girdiklerini de müşahade etmişti.¹²³ Ebyaz yolculuğu, onun sonraki hayatının şekillenmesinde önemli bir rol oynadı. Söz konusu şehirler daha sonra mehdilik davetinin merkezini oluşturacaklardır.

2.3.3. Sûfi Tecrübesi

Tasavvuf, Muhammed Ahmed'in ideolojisinin temellerini oluşturan bir zemin olmuştur. Yine tasavvuf, Muhammed Ahmed'in hayatında etkisi hiç geçmeyecek derin izler bırakmıştır.¹²⁴ Daha sonraki bölümlerde Muhammed Ahmed'in mehdiliğini ilanından sonraki eylemlerinin çoğunun bu sûfi fikirlerden kaynaklandığına tanıklık edeceğiz.

Muhammed Ahmed içinde bulunduğu toplum tarafından çokça saygı duyulan, insanların sürekli ziyaret edip yardım istediği biri haline gelmişti. İşte bu saygı, hürmet ve tazim onun bir tarikat lideri olmasından geliyordu. Günümüz tarikat

¹²² Mihâil, *Müzekkirâtu Yusuf Mihâil -et-Turkiyyetu ve'l-Mehdiyyetu ve'l-Hukmu's-Sunâiyye fi's-Sûdan-*, 37.

¹²³ el-Kaddâl, *el-Îmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 68-70.

¹²⁴ el-Kaddâl, *el-Îmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 73.

yapılarından gözlemlediğimiz kadarıyla biliyoruz ki liderlik makamında oturanların müşfik ve takvalı olmaları, toplumun onları el üstünde tutmalarını sağlar. Onun birçok köye ve şehre yolculuklar yapması aynı zamanda ona Sudan halkını tanıma fırsatı vermişti. Bu vesileyle o, insanların çaresizliğine ülkenin içinde bulunduğu duruma vâkıf olabilmisti. Bu yolculuklar, onu sadece ibadet eden bir kişi olmaktan çıkarıp insanların karşılaştığı olumsuz durumlarla da mücadele eden bir kişilik haline getirmisti. Onun mücadelecı bir karaktere sahip olduğunu, çıktığı yolculuklarda ve daha önceki hayatında karşılaştığı sıkıntılara verdiği tepkiler üzerinden çok açık bir şekilde görebiliyoruz.

Diğer taraftan o, bu tecrübeler neticesinde bir şeyhin memleketi ilgilendiren bu konularda yapabileceklerinin sınırlı olduğunu gördü. Bu sınırı aşmak için şeyhlik konumunun daha üstünde bir konumla sıfatlanması gerektiği fikrine vardı. Muhammed Ahmed yaptığı yolculuklarda insanlardan yaşadıkları sıkıntılardan kendilerini ancak Mehdî'nin kurtaracağını duyuyordu. Cebeli'de insanlar tek kurtuluş yolunun Mehdî'nin zuhuru olduğunu dile getiriyorlardı.¹²⁵ Burası aslında üzerinde uzunca durulması gereken bir noktadır. Muhammed Ahmed'e, Mehdî olma fikrini halk mı vermişti, yoksa bu fikir onda, kendiliğinden mi doğmuştu bunu tespit etmek oldukça zordur. Ancak halkın Mehdî beklentisi içerisinde olması, onun zihninde "neden Mehdî ben olmayayım" fikrini doğurmuş olabilir. Muhammed Ahmed'in mehdîliğini ilan etmesi, gerçekten insanların sıkıntılarına çözüm bulmak için mi yoksa onların bu beklentisini, kendi çıkarları için suiistimal etmek için miydi? Bu soruların cevaplarını sonraki bölümümüzde aktardıklarımız üzerinden anlamaya çalışacağız. Toplumun kurtarıcı Mehdî'nin zuhurunu bekliyor olması Muhammed Ahmed'in zihninde kendisinin Mehdî olduğu fikrini yeşertmiş ve onu bu yola itmiş olması ihtimal dahilinde görünmektedir.

2.4. MUHAMMED AHMED'İN MEHDÎLİĞİNİ İLANI

Muhammed Ahmed, Mehdî olduğu propagandasını insanlar arasında açık bir şekilde yapmaya başlamadan önce bu propagandayı gizli bir şekilde yürütmeye başladı. Bu gizli propaganda döneminde onun etrafında hatırı sayılır bir topluluk kümelenmişti.

¹²⁵ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 74.

2.4.1. Biat İçin Gizli Davet

Muhammed Ahmed gizli davetine ilk olarak 1881 yılında Ebâ'da başladı. Resulullah (s.a.v.)'ın defalarca rüyasına girip kendisinin el-Mehdiyyü'l-Muntazar olduğunu bildirdiğini, güvendiği insanlara gizli bir şekilde anlattı.¹²⁶ Bu safhada aşırı bir çaba içerisinde girmeden davetini gizli bir şekilde anlattığı insanlar, onun mehdîliğine inandılar. Davetin yapıldığı kişilerin Muhammed Ahmed'in daha önceden güvendiği kişiler olduğuna şüphe yoktur. Çünkü davetin güçlenmeden ortaya çıkmaması için önceden bütün hesaplamalarını yapması gerekiyordu. O, davetini daha çok insana yayma düşüncesi içerisindeydi. Bundan dolayı Ebyaz'a ikinci bir defa gitmeye karar verdi.¹²⁷ Çünkü o bölgeye ilk yolculuğu çok verimli geçmiş ve bölgedeki insanlar onu sevmişlerdi. Slatin Paşa'ya göre Abdullah Teâyişi,¹²⁸ Muhammed Ahmed'e tekrar Ebyaz bölgesine gidip oradaki insanlardan biat alması gerektiğini söylemişti. Abdullah bu bölgedeki insanların savaşçı, verdikleri sözden caymayan ve buna ek olarak da yabancı yöneticilerden hoşlanmayan kimseler olduklarını biliyordu.¹²⁹ Bu tarz halkların olduğu bölgeler, Muhammed Ahmed'in potansiyel taraftar kazanma yerleriydi.

Muhammed Ahmed, Abdullah et-Teâyişi'nin tavsiyelerine uyarak Ebâ adasından Ebyaz'a doğru yola çıktı. Onunla birlikte müritleri de bu yolculuğa çıktılar. Onlar bölge dervişlerinin her zaman giydikleri elbiseleri yani yamalı cübbe giymişlerdi. Yanlarında tesbih, asa ve ibrikleri vardı.¹³⁰ Bu eşyalar neredeyse dünyanın her tarafında farklılık arz etmeyen sûfi geleneğinde olan eşyalardı. Sûfiler kendilerini bu semboller ile ifade etmişlerdir ve halen bu gelenek devam etmektedir.

¹²⁶ Robert Oakley Collins, *Târihu's-Sûdan el-Hadîs*, trc. Mustafa Mecidî Cemal (Kâhire: el-Heyetu'l-Mısriyye'l-Amme li'l-Kitap, 2015), 10.

¹²⁷ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 79.

¹²⁸ Asıl ismi Abdullah Muhammed el-Takî'dir. 1850-1899 yılları arasında yaşamıştır. Teâyiş kabilesinden olan Abdullah et-Teâyişi Darfur'un güneybatısında yer alan bir köyde doğmuştur. Mehdî Muhammed Ahmed ölümünden sonra onun yönetici olmasını istemiştir. Omdurman'da Mehdî'den sonra Mehdî devletini yönetti. Kichner kuvvetlerine karşı girdiği savaşta öldürülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Hayreddin Ziriklî, *el-İ'lâm Kamûsu Terâcîm*, 4. bs (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1979), 4: 132; DİA, "Abdullah b. Muhammed et-Teâyişi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 128.

¹²⁹ Rudolf C. Slatin Paşa, *es-Seyf ve'n-Nâr fi's-Sûdân*, trc. Cerîdetu'l-Belâğ, 1. bs. (Omdurman: Mektebetu'l-Hürriyye, 1930), 69; Rudolf C. Slatin Pasha, *Fire and Sword in the Sudan*, 1. bs. (Cambridge: Edward Arnold, 1985), 55.

¹³⁰ Şukayr, *Târihu's-Sûdan*, 330.

Muhammed Ahmed'e Ebâ dışından ilk biat edenler Abdullah et-Teâyişî'nin kardeşleri olmuşlardı. Bu biatlerden sonra Abdullah, Muhammed Ahmed'in yanında daha da etkin bir şekilde yer almaya başlamış oluyordu. Muhammed Ahmed'in faaliyetleri bir önceki gelişinden farklı olmasa da niyeti bu sefer farklıydı. Yine dervişleri ile gece yarısı şehrin etrafını zikirler çekerek dönüyorlardı. Sabah namazından sonra da sessizce çekiliyorlardı. İnsanlar onları görüp duyunca zikirlerine eşlik etmeye başlıyorlardı. Çünkü bu yeni şeyh onları, daha önce görmedikleri şeylerle etkiliyordu. Muhammed Ahmed sürekli olarak onları dünyayı terk edip ahiret hayatına hazırlanmaları yönünde uyarıyordu. Uzun süren vaazlardan sonra karşısındakinin dediklerini tasdik ettiğini anlayınca, onu gizli kalması şartıyla kendisine biat etmeye davet ediyordu.¹³¹ Muhammed Ahmed, insanlardan aldığı biati kâğıda yazarak biat edene o kâğıdı mehdîliğini bütün insanlara izhar edene kadar saklamasını tembihliyordu. Bu, gizli davetinde ileri bir adımdı. Biat aldığı herkesten vakti gelmeden biatini izhar etmemesi sözünü almıştı.¹³² Vaktin gelmesinden kastı da isyanı etkili kılacak yeterli insan sayısına ulaşabilmektir.

Bu şekilde Muhammed Ahmed'in faaliyetleri bölge yönetiminden gizli kalabilmiş ve davetin sonucunda davete olumlu cevap verenler bir bekleyiş içerisine girmişlerdi. Biat edenlere artık yavaş yavaş haberler gelmeye başlamıştı. Bahru'l-Ebyaz Araplarının hepsinin Ebâ'dan gelen adama biat ettiklerine dair haberler her yerde dilden dile dolaşıyordu. Tabii bu haber biat edenleri sevindirmişti. Ancak Muhammed Ahmed hâlâ davetini gizli tutuyordu. Celabî kabileler, Muhammed Ahmed'in propagandasını çok iyi bir şekilde yapmaktaydılar. Onun faaliyetlerini halk arasında yayıp onun çok sâlih ve güvenilir bir insan olduğunu etrafa yayıyorlardı. Muhammed Ahmed Ebyaz'daki bu verimli gizli davetinden sonra tekrar Ebâ adasına döndü.¹³³

2.4.2. Biat İçin Açık Davet

Muhammed Ahmed Ebâ'ya döndüğünde artık toplumda, dinî alanda ve ticarete nüfuzu olanlardan kendisine inanıp biat etmiş bir cemaati vardı. Bu

¹³¹ Mihâîl, *Müzekkirâtu Yusuf Mihâîl -et-Turkiyyetu ve'l-Mehdiyyetu ve'l-Hukmu's-Sunâiyye fi's-Sûdan-*, 39.

¹³² Slatin Paşa, *es-Seyf ve'n-Nâr fi's-Sûdân*, 72.

¹³³ el-Kaddâl, *el-Îmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 81.

aşamadan sonra Muhammed Ahmed davetini açıktan yapma uğraşına girdi. Sudan'ın bilinen meşhur âlimlerine ve şahsiyetlerine Mehdî olduğuna dair mektuplar gönderdi. Bazı yazarlar bu merhalede Muhammed Ahmed'e birçok kabilenin katıldığı ve insanların fevc fevc biat etmeye geldikleri yönünde açıklamalar yapmışlardır.¹³⁴ Ama Kaddal'ın açıklamaları hareketin bu aşamada insanların ilgisini ve desteğini hemen alamadığı, harekete daha çok mahrumların katıldığı yönündedir.¹³⁵ Muhammed Ahmed, Sudan'ın birçok yerine 'Allah'ın tövbe dileyen kulu Muhammed el-Mehdî' mührü ile "... *Sünnetler terkedildiği ve zamanın bozulduğu artık herkesçe malumdur. Buna iman ve ihsan sahibi hiç kimse razı olmaz. Bilakis dinin ve sünnetin ikamesi için vatan bile terkedilir. Evet, dostlarım Allah bu fakir kulunu ezelde ve kazasında da dilediği gibi büyük hilafet ile mükellef kıldı. Resulullah (sas) bana haber verdi ki, ben el-Mehdiyyü'l-Muntazar ve onun halifesiyim. Dört halife ve kutublar defalarca Kürsîye oturmamı istediler. Resulullah bana Mehdî'nin alametlerinden haber verdi. Bunlar sağ omuz üzerinde bir ben ve harb sırasında yanımda duran nurdan bir dâbbe'dir. Bu dâbbe dostlarıma güven, düşmanın kalbine korku verir. Her kim ki benimle savaşırsa Allah onları hüsrana uğratar*"¹³⁶ şeklinde menşurlar göndererek bütün Müslümanların ona isteseler de istemeseler de biat etmelerinin vacib olduğunu dile getiriyordu. Aynı şekilde rüyasında gördüğünü iddia ettiği Resûlullah (s.a.v.)'in kendisine, kendisi ile hicret etmeleri için bütün Müslümanlara mektup göndermesini emrettiğini ifade ediyordu¹³⁷ Muhammed Ahmed el-Mehdî'nin ölümüne kadar devam edecek olan mehdîlik serüveni işte böylece başlamış oluyordu.

2.5. MUHAMMED AHMED'İN KİŞİLİĞİ

Muhammed Ahmed'in kişiliğini oluşturan ana etmenlerin bilinmesi onun faaliyetlerinin analiz edilmesinde mühim bir değere sahiptir. Onun kişiliğinin oluşmasında muhtemelen en önemli etkenlerden biri de yetim ve öksüz olarak büyümüş olmasıdır. Peygamber efendimizin yetim ve öksüz olarak büyümesi hakkında serdedilen hikmetler¹³⁸ diğer insanlar için de kabul edilebilir şeylerdir.

¹³⁴ Abdu'l-Kadir, *The Life of the Sudanese Mahdi*, 67.

¹³⁵ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 82.

¹³⁶ Muhammed Ahmed Abdullah, *Menşûrâtu'l-Mehdiyye*, 2. bs (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1979), 26.

¹³⁷ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 83.

¹³⁸ Süleyman Ateş, "Hz. Peygamber'in Yetim Büyümesindeki Hikmet - Baba Figürü", erişim: 12 Kasım 2019, <http://www.suleyman-ates.com>.

Üzerinde otoriter bir gücün olmaması, şahsiyetinin başka bir yönlendirmeye uğramadan özgün bir şekilde şekillenmesine neden olmuştur. Muhammed Ahmed'in olgunluğa ulaşıp mehdîliğini ilan ettiği zaman diliminde yaşadığı olaylar, onun bu özgün şahsiyeti ve kişiliğinden kaynaklanmaktadır. Bazı gelişmeler bizim Muhammed Ahmed'in kişiliği hakkında detaylı bir harita ortaya çıkarmamıza yardım etti. Onun bu şahsiyeti, zamanındaki diğer sûfilerden daha fazla itibar ve güven kazanmasına vesile olmuştur.

Muhammed Ahmed'in kişiliği hakkında, aşırı abartılı kişilik betimlemeleri yapan bazı eserleri saymazsak, birbirine yakın şahsiyet betimlemeleri yapan diğer bazı eserlere ulaşabildik. Ancak, Muhammed Ahmed'in dinî temelli bir lider olması ve müntesiplerinin kendisine tartışmasız bir şekilde biat etmesi, bütün bunlarla birlikte düşmanlarının da çok olması gibi nedenlerden dolayı kendisi hakkında çokça menkıbeler de uydurulmuştur. Onun hakkında birbirine zıt beyanlar ve yazılar çoktur. Bütün bunlara rağmen onun hakkında yapılan objektif değerlendirmeler de mevcuttur.

Kordofânî, Muhammed Ahmed'in sıfatlarını sayarken onu Peygamber efendimiz (s.a.v.)'in sıfatlarına benzer sıfatlarla tanıtır. Ve der ki: Mehdî, Peygamber (s.a.v.)'e yaratılışta benzer ancak ahlakta benzemez.¹³⁹ Çünkü, Hz. Peygamber güzel ahlakı tamamlamak için gönderilmiştir. Güzel ahlakı tamamlamak için gönderilen Peygamberin ahlak olarak benzeri imkânsızdır. Bundan Muhammed Ahmed'in kötü ahlaklı olduğu anlaşılmalıdır.¹⁴⁰ Kordofânî'nin aktardıklarından anlıyoruz ki Muhammed Ahmed, etkileyici bir yüze, farklı bedensel vasıflara sahipti. Şukayr ise Muhammed Ahmed'i büyük başlı, geniş yüzlü, iri ve kara gözlü, esmer tenli, geniş ağızlı ve yaşlı dudaklı, büyük kemikli, saçlarını kısaltıp sakalını uzatan, takke takıp cübbe giyen güler yüzlü bir insan olarak tanıtmaktadır.¹⁴¹

Muhammed Ahmed'in kişiliğine dair kesin bilgiler elde etmek adına araştırmamızı taraftarlarının yazdıkları ile sınırlandırmadık. Örnek olarak uzun zaman Mehdî devletinde esir olarak tutulan Slatin Paşa'nın Muhammed Ahmed tasviri oldukça dikkat çekicidir. Slatin'in ifadesine göre “*Onun dış görünüşü*

¹³⁹ Bu görüşü İbnü'l-Arabî'den almış olmalıdır; krş. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye: Mehdî Risalesi*, 92.

¹⁴⁰ Abdu'l-Kadir, *The Life of the Sudanese Mahdi*, 197.

¹⁴¹ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 606.

karizmatik ve etkileyiciydi, bedensel olarak çok kuvvetliydi, yüzü siyaha çalıyordu, güler yüzlü bir insandı. Hitabetinde sert görünümlü bir yumuşaklık vardı. Tabiat olarak çok keskin çizgileri olan bir insandı. Keskin zekâsı olmakla birlikte dinî konularda da oldukça katıydı. Onun hitabeti çok etkileyiciydi. Öyle ki o bir topluluğa hitap ettiği zaman, o topluluk içinde ağlama ve heyecan doruk noktasına çıkardı. Kendi yaşıtı olan Sûfiler bile ondan etkilendiklerini gizleyemiyorlardı. Şekli yönden doğrudan bir etkileyiciliği yoktu ama vaaza başladığı zaman etkilenmemek elde değildi. O zaman insanlar ondaki etkileyici kuvveti hissediyorlardı. Kullandığı hızlı, doğru kelimelerle insanları kendisine itaate sevk ediyordu”.¹⁴² Yusuf Mikail’in belirttiğine göre de Muhammed Ahmed güzel yüzlü, tatlı ve yumuşak dilli, etkileyici ve fasih bir dile sahip bir kişiydi.¹⁴³

Muhammed Ahmed’in hakkında elde ettiğimiz malumatlar bize kişiliğinin karizmatik lider olarak isimlendirilen ve toplulukları etkisi altına alan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. O karizmatik liderlerin özelliği olan, toplulukları arkasından sürükleyebilme, onları kelimeleri ve fikirleri ile etkisi altına alma işini çok etkileyici bir şekilde yapabilmişti.¹⁴⁴ Bu karizma, Muhammed Ahmed’e hem de bir sûfi iken hem mehdîliğini ilanından sonra sınırsız bir sermaye sağlamıştı.¹⁴⁵

2.6. MUHAMMED AHMED’İN ESERLERİ

Muhammed Ahmed vefat ettiği zaman arkasında yazılı, derli toplu bir eser olarak sadece Râtib (راتب) isimli bir zikir kitabı bırakabilmişti. Anladığımız kadarı ile o ülke sathında yaptığı uzun seyahatler ve daha sonrasında da mehdîliğini ilan etmekle birlikte girdiği sürekli savaşlardan dolayı yazılı eserler bırakamamıştır. Ensar¹⁴⁶, vefatından sonra Muhammed Ahmed’in hutbe, vaaz ve mektuplarını bir araya getirerek kitap haline getirmiştir. Aşağıda bu yazılı eserler hakkında detaylı bilgi verilecektir.

2.6.1. Râtib

¹⁴² Slatin Paşa, *es-Seyf ve ’n-Nâr fi ’s-Sûdân*, 73.

¹⁴³ Mihâil, *Müzekkirâtu Yusuf Mihâil -et-Turkiyyetu ve ’l-Mehdiyyetu ve ’l-Hukmu ’s-Sunâiyye fi ’s-Sûdan-*, 35.

¹⁴⁴ Abdu’l-Kadir, *The Life of the Sudanese Mahdi*, 198.

¹⁴⁵ el-Kaddâl, *el-İmâmu ’l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 98.

¹⁴⁶ Muhammed Ahmed’in taraftarlarına verdiği isimdir. Yardımcılar anlamında kullanılmıştır.

Bu kitap, Kur'ân'daki bazı ayetlerden, birçok duadan ve ibadetlere dair anlatılan şeylerden müteşekkil küçük hacimli bir kitaptır. Kitap mukaddime ve sonrasında devam eden bir dua ile başlar. Bu eser, Muhammed Ahmed'e tabi olanlar tarafından sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa okunuyordu. Muhammed Ahmed, mehdîliğini ilan ettikten sonra önceki tarikatların bütün eserlerini yaktırmış ve müridlerine zikirlerinde ve dualarında bu eseri kullanmalarını tembihlemiştir. Bu eser, içeriğinden dolayı Sudanlı sûfiler tarafından kolayca kabul edilmiştir.¹⁴⁷ Râtib, Muhammed Ahmed'in sûfî yönünü ön plana çıkaran bir eserdir. İngiliz hâkimiyetinden sonra Sudan'da bu eser zararsız bir eser olarak kabul edilmiş ancak bunun dışındaki tüm menşurları yasaklanmıştır.¹⁴⁸

2.6.2. Menşûr

Bu isim, Muhammed Ahmed'nin öğretilerinin, talimatlarının ve mektuplarının tümüne verilen bir isimdir. Onun sûfiliğinden çok mehdîliğini ön plana çıkaran bir eserdir. Mehdî, yazıcılarına hutbelerini ve mektuplarını yazdırıp neşrettiriyordu. Hartum'un ele geçirilmesinden sonra ele geçirilen taş baskılar ile ayrı ayrı basılıp Ensar'a ve diğer insanlara dağıtılıyordu. Muhammed Ahmed'in vefatından sonra Abdullah Teâyişî, Mehdî Devletine lider olunca dağınmış halde olan bu hutbe ve vaazları bir araya toplayıp Menşur adı altında iki cilt şeklinde kitaplaştırdı ve devleti bu kitaptaki esaslara göre yönetti. İngilizler'in Mehdî devletini ele geçirdikten sonra yasakladıkları ilk kitap bu eseri olmuştur.¹⁴⁹

2.6.3. Meclîs

Muhammed Ahmed'nin vefatına yakın bir zamanda taraftarları için namazlarında, Râtib okumalarında yol gösterici ve onların şer'î hükümleri nasıl tatbik etmeleri gerektiği hakkında kaleme aldığı bir eserdir. Ancak bu eserini tamamlayamadan ölmüştür.¹⁵⁰

¹⁴⁷ R. Sean O'fahey, "Askıya Alınmış Sûfilik-Sudan Mehdîsi ve Sûfiler-", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, trc. Kadir Gömbeyaz, 24 (2009): 107.

¹⁴⁸ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 152.

¹⁴⁹ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 611.

¹⁵⁰ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 152.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUDAN MEHDİLİK HAREKETİNİN DOĞUŞU

3.1. HAREKETİN DOĞUŞUNDAN ÖNCE SUDAN'DA GENEL DURUM

Sudan'da ortaya çıkan Sudan Mehdilik Hareketi'ni iyi bir şekilde kavrayabilmek için o dönemin şartları göz önünde bulundurulmalıdır. Dönemin şartlarından maksadımız o dönemki siyasî, dinî ve ekonomik durumlardan meydana gelen şartlardır. Çünkü bu sosyal şartlar toplumun yapısı ve psikolojisi hakkında bize gerekli bilgileri vermektedir. Toplum içinde meydana gelen bazı hareketler bahsimize konu olan durumlar incelenmeden tam ve doğru olarak anlaşılabilir. Bu yüzden araştırdığımız Sudan Mehdilik Hareketi'nin içinden çıktığı Sudan toplumunun durumunun tam olarak anlaşılabilmesi için hareketin ortaya çıkmadan önceki takriben seksen yıllık bir sürecin sosyal şartlarını incelemeye çalışacağız.

3.1.1. Mehmed Ali Paşa Dönemi

Sudan toprakları yüzyıllar boyunca birçok kavme ev sahipliği yapmıştır. Daimî su kaynağı olan Nil nehri ve verimli diğer kaynakları Sudan'ı her zaman cazibe merkezi haline getirmiştir. Sudan'ın bu kaynakları, su kaynağı az olan veya hiç olmayan komşularının bölgeye gelmesine neden olmuştur. Sudan'a dört bir yandan insanlar akın etmiş hatta başka kıtalardan bile insanlar gelip bu verimli topraklara yerleşmişlerdir. Sudan bu göçlerden dolayı ırkların karıştığı bir yer olmuştur. Sudan'ın bu zenginlikleri özellikle komşusu olan Mısır'ın her zaman dikkatini çekmiştir. Bu yüzden Mısır'a hâkim olan güçler zaman zaman Sudan'a da hâkim olmaya çalışmışlar ve bazen de hâkim olmuşlardır.

XVI. asrın başlarında Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirmesinden sonra, Sudan da Osmanlı topraklarına katılmıştı. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin yoğun iç ve dış meselelerle meşgul olmasından dolayı merkezden uzak olan yerlerde zamanla yönetim yerel yöneticilere bırakılmıştı. XIX. yüzyılın başlarında Mısır'da idareyi ele alan ve idareyi dönemin

şartlarına göre dizayn eden Mehmed Ali Paşa, Sudan'a bazı seferler düzenlemiş ve bunun sonucunda Kızıldeniz'de ticaretin güvenli bir şekilde yapılmasına imkân sağlamıştı. Atılan bu adımlardan sonra Kızıldeniz'de ticaret canlanmıştı.¹⁵¹

Sudan'a Mehmed Ali Paşa'nın sefer düzenlemesinin siyasî ve ekonomik olarak birçok sebebi bulunmaktaydı. Birincisi: Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın elinden kaçan bazı Memlûkler, Sudan'da yer alan Dongola'ya kaçmışlardı. Mehmed Ali Paşa 1812'de Func¹⁵² sultanına bir elçi göndererek kendisinden kaçan Memlûkleri geri istemişti. Bunun üzerine bazı Memlûkler teslim edilmiş bazıları da daha güneye kaçmışlardı.¹⁵³ Bu kaçan Memlûklerin yakalanması gerekiyordu. İkincisi: Mehmed Ali Paşa Osmanlı devletinin isteği ile Arap yarımadasına Vehhabiler üzerine sefer düzenlemişti. Tabî olarak bu sefer Mısır güçlerine maliyet açısından ağır gelmişti. Mehmed Ali Paşa yönetimi, Sudan'ın zengin kaynaklarını ele geçirirse bu ekonomik buhrandan kurtulabileceği düşüncesindeydi. Sennar¹⁵⁴ altın madenleri Mısır'da dilden dile dolaşan bir efsane haline gelmişti. Mehmed Ali Paşa, ekonomik dar boğazdan ancak bu altın madenlerine ulaşabilirse kurtulacağı inancındaydı.¹⁵⁵

Mehmed Ali Paşa, oğlu İsmail Paşa'yı 1820'de Func devletinin başşehri Sennar üzerine gönderip burayı ele geçirdi.¹⁵⁶ 1821'de Mehmed Ali Paşa bu sefer damadı Defterdar Mehmed Hüsrev Bey'i başka bir ordu ile Kordofan ve el-Ubeyd üzerine gönderdi. Buraların da ele geçirilmesi ile Sudan tamamen kontrol altına alınmış oldu. Sudan genel valiliğine atanan Hurşid Paşa'ya 1826-1838 yılları

¹⁵¹ Uğur Ünal, ed., *Osmanlı İdaresinde Sudan* (İstanbul: TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2013), 41.

¹⁵² "Foncistan" diye tabir olunan Func Sultanlığı, Mavi Nil ile Beyaz Nil nehirleri arasında kurulmuş bir sultanlıktır. Eskiden yer aldığı bu topraklar üzerinde şimdi Sudan devleti yer almaktadır. Funclar, Amare b. Adlan komutasında 1504 yılında Alve krallığına karşı bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Nüfusun çoğunluğunu göçebe kabileler oluşturmaktadır. Kabile reislerine "Şeyh" veya "Mek" denilmekteydi. Bu şeyhler sultana kabileleri adına vergi verirlerdi. Ülke nüfusunu oluşturan kabileler, Araplar hariç putperest kabilelerdi. Daha sonra ortaya çıkan Abdullah Cemma ismindeki bir lider, çoğu kabilenin hatta Func sultanının Müslüman olmasına vesile olmuştu. Osmanlı Devleti Mısır'ı ele geçirince Funcular ile komşu olmuştu. Halifeliğin Osmanlılara geçmesi ile de kültürel ilişkiler başlamıştı. Bkz. Mehmet Aykaç, "Func", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 216-218; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 2. bs. (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974), 73-78.

¹⁵³ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 142.

¹⁵⁴ Sennar, Func Sultanlığının başkentinin adıdır.

¹⁵⁵ Abdu'l-Vedûd Şelebî, *el-Usûlu'l-Fikriyye li Hareketi'l-Mehdî's-Sûdânî ve Da'vetihi*, 2. Bs (Kâhire: Mektebetu'l-Âdâb, 2001), 104.

¹⁵⁶ el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 290.

arasında “Müdür” unvanı tahsis edildi. Daha sonra bu unvan Hükümdar-ı Sudan olarak değiştirildi. Sudanlılar, tabii oldukları yöneticilerini, Türk asıllı oldukları ve resmî dilin de Türkçe olmasından dolayı “et-Türki” olarak isimlendiriyorlardı. Bu durum daha sonra yönetici Türk olmasa dahi veya Sudanlı olmayan herhangi bir ırktan olsa bile bu yabancı yöneticilerin Türk olarak isimlendirilmesine neden olmuştur. Bundan dolayı bu kelimeler anlam kaymasına uğramış ve esas anlamlarını kaybetmişlerdir.¹⁵⁷

Mehmed Ali Paşa, Sudan’ı kontrol altına aldıktan sonra ülkeyi Dongola, Berber, Hartum, Sennar, Kordofan ve et-Takâ müdüriyetleri olmak üzere altı müdüriyete ayırdı. Bu müdüriyetlerin başına da Sudan genel valisine bağlı olacak şekilde valiler atadı. Bu valiler daha çok Mısır’dan gönderilmekteydi.¹⁵⁸ Mehmed Ali Paşa, Sudan’daki hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Sudan’a has bir idarî sistem kurdu. Hükümdar unvanını verdiği bir genel vali görevlendirmek sureti ile Sudan vilayetlerini bu valiye bağladı. Bu doğrudan Mısır divanına bağlı valinin hükmü altında askerleri ve belirli bir yönetim merkezi bulunmaktaydı.¹⁵⁹ Sudan ele geçirilmeden önce mahallî yönetimde bulunan yöneticiler, Sudan Hükümdarına (vali) biat ettikleri sürece önceki hallerinde bırakıldılar.¹⁶⁰

Mehmed Ali Paşa işleri kolaylaştırmak için divan ve meclisler oluşturmuştu. Bu dîvanlar ve meclisler: Yüksek Dîvan, Cihad Dîvanı, Şûrâ Meclisi, Özel Meclis gibi isimler altında yönetimi ve işleri yürütüyorlardı. Mehmed Ali Paşa, bunlara ek olarak bazı şehirler de inşa ettirmişti. Daha önce küçük bir balıkçı mahallesi olan Hartum’u askeri karargâh haline getirdi. Kesselâ (كسلا) şehri ve Fâmekâ (فامقى) şehirleri de Osmanlı-Mısırlıların Sudan da inşa ettiği şehirlerdendir.¹⁶¹

Osmanlı-Mısır yönetimi, Sudan’a yerleşme döneminde, din adamları özellikle sûfiler ile yakınlaşma politikası takip etmişti. Bu yakınlaşma politikasının amaçlarından biri de Sudan’da yerli kanun ve mahkemeleri ilga edip Osmanlı kanun sistemini tesis etmektir. Bunu da bölgedeki âlimlerle kurduğu yakın ilişkilerle ancak

¹⁵⁷ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, 143-144.

¹⁵⁸ Şukayr, *Târîhu ’s-Sûdan*, 200.

¹⁵⁹ Abdullah Abdurezzak İbrahim - Şevkî Atallah Cemil, *Tarihu Afrika el-Hadis ve’l- Muâsir* (Riyad: Daru’z-Zehra, 2002), 315.

¹⁶⁰ Abdurezzak İbrahim - Atallah Cemil, *Tarihu Afrika el-Hadis ve’l- Muâsir*, 320.

¹⁶¹ Hüseyin, *es-Sudan mine’t-Târîhi ’l-Kadim ilâ Rihleti ’l-Bi’seti ’l-Mısriyye*, 1: 113.

başarabilirdi. Osmanlı kanun sistemi şer'î delillere dayanıyordu ve bu kanunları uygulamak için de kadılar görevlendirilmişti. Fakat bu kadıların görevleri sınırlı idi. Genellikle son söz hakkı, müdüriyetlerdeki yöneticilerde idi. Osmanlı ülkesinde olduğu gibi burada da Hanefî mezhebi bölgenin resmî mezhebi ilan edildi. Asıl önemli olan da Osmanlı-Mısır yönetiminin bölgede kanunî birliği sağlamasıydı.¹⁶²

Sudan'ın nasıl bir şekilde yönetildiğini daha iyi anlamak ve Sudan Mehdî isyanının patlak vermeden önceki siyasî yönetimini tanımamız için Mısır'dan Sudan'a Hükümdar unvanı ile gönderilen valileri de tanımamız icap etmektedir. Çünkü bu valilerin Sudan'da uygulamış oldukları politikalar ve sergilemiş oldukları ferdî yönetim anlayışı, bize bölgedeki siyasî ortamı anlamamız açısından yardımcı olacaktır. Bu valilerin uyguladıkları politikalardan dolayı Mehdî Hareketi'ne katılan insan sayısı oldukça fazlaydı.

3.1.1.1 Mehmed Ali Paşa Dönemi ve Sonrası Sudan Valileri

1825 ve 1826 yılları arasında Sudan genel valisi olan Osman Bey, valiliği zamanında halkın güvenliğini sağlamak için epey uğraştı. Bu yıllarda Sudan'da vaki olan kıtlık ve yoklukla mücadele için tarımsal faaliyetleri destekledi. Osman Bey Hartum'u imar ettirdi ve devlet işlerini buradan yönetmeye başladı. Dolayısıyla burayı Valilik merkezi ilan edip Sudan'ın başkenti haline getirdi. Mehdî isyanına kadar Hartum, başkent olarak büyüüp gelişmeye devam etti.¹⁶³ Sudan genel valisi Osman Bey Sudan'ı imar etmek ve merkezin istediği vergileri verebilmek için halka ağır vergiler yüklemişti. Bu vergiler bazı kabilelerin bölgeden göç etmelerine neden olmuştu. Osman Bey, 1826 yılında veremden dolayı vefat etti ve Hartum'a defnedildi.¹⁶⁴

Osman Bey'in ölümünden sonra aynı yılda Sudan valiliği, Maho Bey'e tevdi edildi. Maho Bey, Sudanlılar tarafından yaptığı hizmetlerden dolayı sevilen bir insandı. Gayet akıllı ve tedbirli birisiydi. Askerlerin halka yaptığı haksızlıkların karşısında bizzat durmuş, ayrıca Hartum'da hükümet konağı ve kışlalar inşa ettirmişti. Berber yakınlarında kendi ismi ile anılan bir su kuyusu açtırmış olmakla beraber, kervanların dinlenme yolları üzerinde de ayrıca su kuyuları açtırmış ve

¹⁶² Mekki Şebîke, *Muhtasar fî Tarihu's-Sudan el-Hadis* (Beyrut: Metabi' Daru's-Sekâfe, 1965), 32.

¹⁶³ Fevzi Paşa, *Kitâbu's-Sûdan Beyne Yedeyi Gordon ve Kitshner*, 1902, 2: 65.

¹⁶⁴ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 213.

gölgelik olması için de ağaçlar ektirmişti. 1826 Nisan ayında göreve başlayan Maho Bey üç ay kadar görev yapabildiği. ¹⁶⁵

1826 yılının Haziran ayında Sudan'a Hurşid Paşa genel vali olarak atandı. Sudan'a gelen Hurşit Paşa görevi Maho Bey'den devralıp, ilk önce Osman ve Maho Beyler zamanında hapsedilenleri serbest bıraktı. Hurşit Paşa, Sudanlılara sıkıntı çıkaran vergileri hafifletti. Halka zulmeden beylerle savaştı ve onların zulümlerine son verdi. ¹⁶⁶ Hurşit Paşa'nın adaletli yönetimi zamanında bölgeden göç eden birçok insanın tekrar memleketlerine geri dönmesine neden oldu. ¹⁶⁷ Ayrıca Hurşit Paşa, ulemaya yakın davranarak mescitler inşa ettirdi. Sudanlılar arasında saygı duyulan bir yönetici oldu. ¹⁶⁸ Daha sonra 1839 yılında Mısır hükümetinin isteği ile merkeze çağrıldı ve yerine Ahmed Paşa atandı. ¹⁶⁹

1839-1844 yılları arasında Sudan valiliğini Ebu Vuddan Ahmed Paşa yaptı. Ahmed Paşa, Sudan'ın doğu kesimlerini fethederek Kesselâ şehrini inşa ettirdi. Ahmed Paşa da Hurşit Paşa'dan geri kalmadı. Rüşvet alan ve bozgunculuk yapan memurları affetmedi. Ahmed Paşa, çiftçiler üzerindeki baskıyı azaltarak tarımsal gelişimin önünü açtı. Onun zamanında insanlar bolluk ve refah içinde yaşadılar. Bundan dolayı, Sudanlılar kendisine Mansur ¹⁷⁰ lakabını takmışlardı. ¹⁷¹ Hükmü altındaki Sudan'da güvenliği en üst seviyeye çıkarıp ülkede güveni tesis etti. Sudan halkı tarafından sevilip sayılan bir vali oldu. Ahmed Paşa, Sudan'ı Fezûğalî, Sennar, Hartum, Kesselâ, Berber, Dongolâ ve Kordofan olmak üzere yedi müdüriyete ayırdı. Bu müdüriyetlerin yöneticisi olan müdürler, Hartum'daki genel valiye bağlıydılar. 1844'te Ahmed Paşa vefat etti. Sudan'ı Mısır'dan ayırmak istemesinden dolayı zehirlenerek öldürüldüğü söylentileri de yayılmıştı. Ahmed Paşa'nın vefatından sonra, onun oluşturduğu yerel yönetimler, merkezden bağlarını kopararak bağımsız hareket etmeye başladılar. ¹⁷²

¹⁶⁵ Fevzi Paşa, *Kitâbu's-Sûdan Beyne Yedey Gordon ve Kitshner*, 2: 65-66.

¹⁶⁶ Şukayr, *Târîhu 's-Sûdan*, 215.

¹⁶⁷ Fevzi Paşa, *Kitâbu's-Sûdan Beyne Yedey Gordon ve Kitshner*, 2: 65.

¹⁶⁸ Fevzi Paşa, *Kitâbu's-Sûdan Beyne Yedey Gordon ve Kitshner*, 2: 71.

¹⁶⁹ Şukayr, *Târîhu 's-Sûdan*, 220.

¹⁷⁰ Muzaffer ve yardımcı gibi manalara gelmektedir.

¹⁷¹ Fevzi Paşa, *Kitâbu's-Sûdan Beyne Yedey Gordon ve Kitshner*, 2: 76.

¹⁷² Şukayr, *Târîhu 's-Sûdan*, 222.

1844 yılında Meniklî Ahmed Paşa, Sudan genel valiliğine atandı. Göreve geldiği zaman Ebu Vuddan tarafından ele geçirilen et-Tâkâ'da halk, görevlilerin kötü muamelelerinden dolayı isyan çıkarmıştı. Ahmed Paşa bir yıllık valiliği süresince bu sorunla ilgilendi. İsyanlıların başlarını tutuklatıp başlarını vurdurdu, sonrasında da Mısır'a geçti.¹⁷³

1845 yılında Meniklî Ahmed Paşa görevden alınıp yerine Halid Paşa atandı. Halid Paşa 1845 yılından 1851 yılına kadar Sudan'ı yönetti. En önemli icraatı Hartum'daki Hükümdarlık Divanı'nı yenilemek ve Emîriyye Medresesini inşa etmek olmuştur. 1851 yılında da görevden alınmıştır.¹⁷⁴

1852 yılında bu göreve Rüstem Paşa atandı. Rüstem Paşa, Sudan halkı arasında idareyi kolaylaştırmak için beldelerde Meclisler kurdu. Valiliği çok sürmeden vefat etti. 1853 yılında İsmail Paşa vali olarak atandı. O da pek bir faaliyet göstermeden Mısır'a çağrıldı. 1854 yılında Selim Paşa kendi rızası olmadan Sudan'a genel vali olarak atandı, fakat bu atanma kısa sürdü. 1855 yılında Serî Ali Paşa Sudan valiliğine atandı. Hartum'dan hiç çıkmadığı, sadece Sennar'a uğradığı ve daha sonrasında ise Mısır'a döndüğü söylenir. Kaynakların aktardıklarına göre Mısır'a dönerken yolsuzluk yaparak dönmüştür.¹⁷⁵

1855-1857 yılları arasında Çerkez Ali Paşa Sudan'da valilik yaptı. Bu dönemde de Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Said Paşa, Sudan'ı ziyaret etmiş ve vergileri hafifletmişti. Çünkü ağır vergiler sürekli isyanlara sebep oluyordu. Said Paşa Sudan ziyaretinde yanında Ermeni Erâkıl Bey'i de götürmüştü. Said Paşa, Çerkez Ali Paşa'yı azledip yerine Erâkıl Paşa'yı Sudan genel valisi olarak atadı. Erâkıl Paşa, 1857-1859 yılları arasında burada genel valilik yaptı. Bu vali, Sudanlılar tarafından pek hoş karşılanmamıştı. Çünkü vali olarak atandığı topraklar Müslüman toprağıydı ve o bir Hristiyan'dı. Ama Erâkıl Paşa'nın dürüst ve samimi yönetimi bu hoşnutsuzluk ve isyanları etkisiz hale getirmiştir.¹⁷⁶

1859-1862 yılları arasında Sudan valiliğine Selamet Hasan Bey atandı. Onun idaresi de kısa sürmüştür. Kısa sürmesinin nedenleri olarak, tecrübesiz olması ve

¹⁷³ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 223.

¹⁷⁴ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 226.

¹⁷⁵ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 227.

¹⁷⁶ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 226-229.

kötü ahlaklı bir insan olarak ün yapmış olması öne sürülür. 1862 yılında azledildi. Yerine Rasih Mehmed Bey tayin edildi. Bu şahsın da çalgıya düşkün bir insan olduğu ifade edilmiştir. Bıraktığı tek eser, Hartum'da kendi ismi ile müsemma bir saraydır. Kavalalı'nın oğlu Said Paşa, Sudan'daki kendi başına buyruk müdüriyetleri tekrar Hartum'a bağlamak için bölgeye geldiğinde Mehmed Paşa'yı görevden aldı ve Hartum'u tekrar Sudan genel yönetiminin merkezi haline getirdi. 1863-1865 yılları arasında Sudan genel valiliğini Hamdî Musa Paşa yapmıştır. Musa Paşa tecrübeli ve iyi bir yöneticiydi. Onun vefatından sonra yerine Cafer Paşa atanmıştır.¹⁷⁷

Mazhar Cafer Paşa, 1866 ve 1871 yılları arasında Sudan'da genel valilik yaptı. Bu yıllarda Cafer Paşa, Kesselâ'da patlak veren Cihadî Köle İsyanı ile uğraştı.¹⁷⁸ Köleler kendilerine kötü muamele yapan tacirlerden dolayı isyan etmişlerdi. İsyanın bastırılmasında çok büyük katkıları olmuştu.¹⁷⁹ Buna rağmen azledildi ve onun yerine 1871 yılında Mümtaz Paşa Sudan genel valisi olarak ilan edildi. Mümtaz Paşa 1873 yılına kadar görevde kaldı. Sudan'a Mısır pamuğunu ilk getiren vali olarak bilinir. Mümtaz Paşa daha sonra hakkında çokça şikâyetler gelmesinden dolayı şikâyetlerin tahkiki için 1873 yılında görevden alınarak hapsedildi. 1875 yılında hapiste iken hayatını kaybetti.¹⁸⁰

Sudan'da 1873-1877 yılları arasında Eyüp İsmail Paşa görev yaptı. Kendi döneminde müdüriyetlerin Hartum'a tam bağlılığını sağladı. Dikkat çeken en önemli faaliyetlerinden biri de Sudan'ın Kuzeybatısında yer alan Darfur Sultanlığını tamamen hükmü altına almasıydı.¹⁸¹

Mısır Hidivi İsmail Paşa, Sudan'da sürekli patlak veren isyanlardan çok rahatsız olmuştu. Bu rahatsızlığından dolayı Sudan valisi Eyüp İsmail Paşa'yı azletti ve yerine İngiltere'den getirttiği Gordon Paşa'yı¹⁸² Sudan genel valisi olarak atadı.

¹⁷⁷ Şebike, *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*, 158.

¹⁷⁸ Şebike, *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*, 164.

¹⁷⁹ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 250.

¹⁸⁰ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 258.

¹⁸¹ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 260.

¹⁸² Asıl adı Charles George Gordon olan İngiliz ordusuna mensup bir generaldir. 1833 yılında İngiltere'nin Woolwich şehrinde doğmuş, 1885 yılında Hartum'da öldürülmüştür. İngilizler arasında sömürge döneminde Çin'de gösterdiği başarılarından dolayı Çinli Gordon olarak da bilinmektedir. Mehdî kuvvetleri tarafından Hartum kuşatması sırasında öldürülmesi İngilizlerin büyük bir hüsrana uğramasına neden olmuştur. Bkz. "Charles George Gordon | British general", *EncyclopediaBritannica*, erişim: 26 Ağustos 2020, <https://www.britannica.com/biography/Charles-George-Gordon>.

Hidiv, Gordon Paşayı İngiliz hükümetinin siyasî baskılarından dolayı tercih etmişti.¹⁸³ 1877 yılında Gordon Paşa büyük bir karşılama töreni ile görevi devraldı.¹⁸⁴ Gordon Paşa, Avrupalı birçok yardımcını da Sudan'a getirmişti. Yaptığı ilk faaliyetlerden biri köle ticaretini yasaklamak oldu. Sudan'da köle ticaretinin yasaklanması, kabilelerin ve köle tüccarlarının rahatsızlığına neden oldu. Diğer taraftan Gordon Paşa'nın Avrupalı memurları göreve getirmesi de Sudanlıların bu yönetimden rahatsız olmasına neden olmuştu.¹⁸⁵

Gordon Paşa'nı görevden alınmasından sonra Sudan valiliğine Rauf Paşa getirildi. 1879 yılında valiliğe gelen Rauf Paşa, 1882 yılına kadar bu görevde kaldı. Rauf Paşa döneminde Mısır hükümeti Urabî Paşa isyanı¹⁸⁶ ile meşgul olmuştur. Sudan'da da karışıklıklar baş göstermeye başlayınca Mehdî isyanının ayak sesleri gelmeye başlamıştı. Mehdî isyanı onun döneminde başlamıştır. O, mehdî isyanı hakkında ilk haberler gelmeye başladığı zaman, meczub bir sūfinin tesirsiz kalacak hareketleri şeklinde hafife almasından dolayı isyana karşı pek başarılı olamamıştı.¹⁸⁷

Sudan'a görevlendirilmiş valilerin hepsini ayrıntılı bir şekilde anlatmamızın nedeni, Mehdî isyanına götüren nedenlerin ayrıntılı bir şekilde anatomisini ortaya koymak içindi. Bu valiler merkezden görevlendirildiklerinden dolayı Sudan coğrafyasına yabancı idiler. Sudan, o dönemde ekonomik olarak da yokluk içerisindeydi. Mahrumiyet bölgesine gelen çoğu vali iyi bir yönetim sergilemektense buraları terk edip dönme düşüncesindeydiler. Bazı valiler de halkın menfaatlerini arka plana itip kendi çıkarlarını ön plana almışlardır. Bundan dolayı halka ağır vergiler yüklemekten çekinmemişlerdir. İngilizlerin baskısı ile atanan Hristiyan valiler, halkın merkezî yönetime mesafeli davranmasına neden olmuşlardır. Özellikle köle ticaretinin bu valiler eli ile yasaklanması da köle ticareti ile uğraşan kabileleri

¹⁸³ Smirnof Sergey, *Devletü'l-Mehdiyye min Vicheti Nazari Müerrihi'l-Sovyetî*, trc. Henrî Riyad, 1. bs. (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1994), 15.

¹⁸⁴ Mihâil, *Müzekkîrâtu Yusuf Mihâil -et-Turkiyyetu ve'l-Mehdiyyetu ve'l-Hukmu's-Sunâiyye fi's-Sûdan-*, 8.

¹⁸⁵ Şebike, *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*, 206.

¹⁸⁶ Urabî isyanı, Mısır ordusu subaylarından Urabî Paşa'nın başlattığı isyandır. Urabî Paşa Mısırda doğmuş büyümüş Arap asıllı bir Müslümandır. Takriben 1880 yılında başlattığı isyanın önemli sonuçları olmuştur. İsyân, Osmanlı- Mısır orduları içinde yer alan Türk-Çerkez asıllı askerlerin Arap asıllı askerlerin aleyhine kayırıldığı gerekçesiyle başlamıştır. Sonuç olarak isyan başarısız olmuş, İngilizler Mısır'ı fiilen işgal etmişler ve Urabî Paşa, Sri Lanka'ya sürgün edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Hilal Görgün, "Urabî Paşa", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 44: 167-169.

¹⁸⁷ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 309.

isyana sürüklemiştir. Yöneticilerin halka karşı menfi olan her hareketleri Mehdî Hareketi'nin doğuşuna zemin hazırlayan hareketler olmuştur.

3.1.2. Hareketin Doğuşundan Önce Ekonomik Durum

Sudan 1821 yılında nizamı, kanunları ve ekonomisi ile tam anlamıyla Mısır hükümetinin kontrolü altına girmişti. Sudan ekonomisi, ülke kaynaklarının başkaları tarafından sömürüsü üzerine kurulmuştu. Mehmed Ali Paşa, Sudan'ın önde gelenlerine yaptığı bir konuşmasında: “Benim başarılı olmam sizden hiçbir şey azaltmaz. Siz yani Sudanlılar geniş arazilere, çokça hayvana ve geniş düzlüklere sahipsiniz, halkınız sayısal nüfus olarak çok, kadınlarınız doğurgan ve erkekleriniz kuvvetli insanlardır. Sizin şimdiye kadar tek eksiğiniz bir yol göstericiydi. İşte o yol gösterici lideriniz benim, bana tabi olun ki sizi rahata kavuşturayım” demişti.¹⁸⁸ Mehmed Ali'nin, Sudan halkına sadece maddî açıdan yaklaşımı Mısır hükümetinin bölgedeki ekonomik siyaseti hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Sudan ülkesi, tarım ve hayvancılığa uygun bir bölge olması ile bilinir. Bölgeden bölgeye tarımsal yöntemler farklıydı. Kuzey bölgeleri sadece Nil Nehri etrafında tarımsal faaliyette bulunabiliyordu ve sulama işlemleri kanallar yolu ile yapılmaktaydı. Darfur ve Kordofan'da ise yağmur suları yardımıyla tarım yapılabilirdi.¹⁸⁹ Sudan'da geleneksel tarım yöntemleri ve elde edilen ürün çeşitleri Mısırlıların bölgeye gelmesine kadar pek değişmedi. Mısırlıların bölgeye gelmesi ile bölgede tarımsal canlılık görülmeye başlandı. Mısır yönetimi tarafından, bölgeye birçok ziraat ve sulama mühendisi gönderilmiş, sulama kanalları yapılmıştı.¹⁹⁰ Ancak Mehmed Ali Paşa'nın Sudan ekonomisini geliştirme çabaları uzun sürmedi. Bu çalışmaları bölgeye gönderdiği valilere teslim etti. Onların faaliyetleri ise bir devlet politikası şeklinde olmadığından kişisel uğraşlar olarak kaldı.

Sudan valilerinden tarımsal faaliyetler konusunda çaba sarf edenler olarak Maho Paşa, Hurşit Paşa ve Mümtaz Paşa göze çarpmaktadır. Bu Paşalar Sudan'a yeni tarımsal ürünler getirmişlerdi. Bu yeni ürünlerin başında Mısır Pamuğu gelmekteydi. Susam, Sudan bakliyatı, hurma ve meyveler de getirilen diğer ziraî

¹⁸⁸ Hamedenallah Mustafa Hasan, *et-Tedavvuru'l-İktisâdî ve'l-İctimâ'î fi's-Sûdân 1841-1881*, 1. bs. (Kâhire: Dâru'l- Meârif, 1985), 23.

¹⁸⁹ Mahmud Şakir, *es-Sudan* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, 1981), 45.

¹⁹⁰ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 17.

ürünlerdi. Fakat bu faaliyetler de Sudan ekonomisi üzerinde uzun süreli etki bırakmadı. Çünkü çabalar ferdî uğraşlar olarak kalıyordu, sonraki vali bir öncekinin politikalarını genellikle uygulamıyordu.¹⁹¹

Sudan, sanayi alanında pek gelişme gösterememişti. Çünkü sanayi ayrı bir çaba ve özel faaliyet gerektiren bir alandı. Mısırlıların Sudan'a gelişlerinden sonra ziraî ve hayvansal üretime dayanan basit sanayi aynen devam etti. Bunun yanında özellikle altın ve diğer madenler için yerli ve yabancı uzmanlar getirildi ve desteklendi. Pamuk toplama ve işleme, susamdan yağ elde etme ve deri işleme gibi basit aletler gerektiren hususlar Sudan'ın sanayisini oluşturuyordu.¹⁹² Kordofan madenlerinden çıkarılan demir, Mısırlılar tarafından alınıyor, işleniyor sonrada Sudan'ın dışına çıkarılıyordu. Ayrıca yine Mısırlılar, kurşun ve bakır gibi madenlerin bulunması için de gayret sarf ediyorlardı.¹⁹³

Sudan, Mısır'a katılmasının ilk yıllarında, bölgede önemli güvenlik sıkıntılara rağmen kayda değer gelişmeler gösterebilmişti. Ticaret, haydut ve eşkıyalar tarafından engellenir hale gelince Mehmed Ali Paşa fildişi, deri ve kauçuk gibi önemli ticaret mallarını tekeli altına almıştı. Avrupalılar, Osmanlı Devleti ile yaptıkları antlaşmaya binaen antlaşma maddelerini tatbik etmek için aşırı bir baskı uyguluyorlardı. Bu antlaşmayla birlikte XIX. yüzyılda Sudan ticaretinde yeni gelişmeler meydana gelmişti. Sudan ekonomisi güdümlü bir ekonomi halini gelmişti. Bu güdümlü ekonomi, ticaret özgürlüğü ve bazı ticaret mallarının tekelleşmesi üzerine kurulmuştu.¹⁹⁴

Yabancı tüccarlar, onları Mısır'da istemeyen Mısır Hidivlerinden olan Abbas Paşa'ya kadar herhangi bir mukavemetle karşılaşmadıkları Sudan'a akın ettiler. Kavalalı'nın oğlu Mehmed Said¹⁹⁵ zamanında ekonominin özgürleşmesi ilkesi ile çiftçiler, ister Mısır'da olsun ister Sudan'da olsun istedikleri ziraî ürünü ekebilme, satabilme ve nakletme özgürlüğü elde ettiler. Aynı şekilde Mehmed Said Paşa iç gümrükleri de ilga etti. Bunu yapması sayesinde sermayeciler ve uluslararası

¹⁹¹ Abdurezzak İbrahim - Atallah Cemil, *Tarihu Afrika el-Hadis ve'l- Muâsir*, 170.

¹⁹² Şakir, *es-Sudan*, 56.

¹⁹³ Abdurezzak İbrahim - Atallah Cemil, *Tarihu Afrika el-Hadis ve'l- Muâsir*, 170.

¹⁹⁴ Mustafa Hasan, *et-Tedavvuru'l-İktisâdî ve'l-İctimâ'î fi's-Sûdân 1841-1881*, 309.

¹⁹⁵ Kavalalı'nın dördüncü oğludur. Mısır'da yöneticilik yapmıştır. Geniş bilgi için bkz. Zekeriya Kurşun, "Said Paşa", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44 c. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

tüccarlar Sudan'a girebiliyordu. Bu şekildeki bir politika ile Sudan'da modern kapitalizm, büyük şirketlerin ve ferdi teşebbüslerin ziraî, ticarî ve malî projeleri ile başlamış oluyordu. Bu ekonomik politika mehdi isyanına kadar devam etti.¹⁹⁶

Güçlü devletler kontrolü altına aldıkları diğer devletleri ve halklarını vergilere tabi tutarlar. Mehmed Ali Paşa da Sudan seferini tamamladıktan ve Sudan'da bir takım idarî düzenlemeler yaptıktan sonra Sudanlıları vergiye tabi tutmuştu. Vergi alımı için her türlü mal ve her köy kayıt altına alınmıştı. Sudan'da vergiler iki çeşitti ve meskûn durumuna göre alınıyordu. Birincisi yerleşik olanlar, yani çiftçilerden ve zanaatkârlardan alınan vergiydi. Bu çeşit vergi ferdi ekonomik düzey dikkate alınarak tahsil ediliyordu. Örnek olarak, hurma ağaçlarından, arazilerden ya da sulamanın miktarına göre alınıyordu. Yönetim bu vergiyi doğrudan halkla ferdi olarak muhatap olup tahsil ediyordu. İkinci çeşit vergi ise konargöçerlerden yani bedevîlerden tahsil edilen vergiydi. Bu vergi fertlerden direkt olarak değil de bir bedevî topluluğu ile yapılan sözleşme gereği toptan tahsil edilen bir vergiydi. Her bir kabile reisi hükümetin belirlediği vergi miktarını toplayıp hükümete vermekle yükümlüydü.¹⁹⁷

Halk bu vergileri vermekte zorlanmıştı. Geleneksel vergi sistemi mübadele usulü şeklindeydi ama bu yeni vergi sistemi nakdî ücret şeklindeydi. Bu da halkın bu vergileri karşılayamamasına neden oluyordu. Halk bundan dolayı hükümeti ağır vergiler yüklemekle suçluyordu.¹⁹⁸

3.1.3. Hareketin Doğuşundan Önce Dinî ve Sosyal Durum

Sudan'da Muhammed Ahmed'in, mehdîliğini ilan etmesinden önceki dinî genel durum çalışmamız açısından büyük önemiyet arz etmektedir. Çalışmamızın mevzuu olan Sudan Mehdîlik Hareketi, temel olarak Sudan'da hâkim olan dinî ve ictimai yapıdan beslenip ortaya çıkmış ve kendisini dinî temellere dayandırmıştır. Din ve ideoloji daima tarihteki büyük olayların en etkili muharrikleri olagelmiştir. Bazı siyasî isyanların din kisvesi altında ortaya çıkışı, gelişim devresinde olan her

¹⁹⁶ Mustafa Hasan, *et-Tedavvuru'l-İktisâdî ve'l-İctimâ'î fi's-Sûdân 1841-1881*, 310.

¹⁹⁷ Abdu'l-Fettah Abdu's-Samed Mansur, *el-Alakatu'l-Mısriyyetu's-Sudaniyye fi Zilli'l-İtfaki's-Sünât 1899-1924* (Mısır: Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitap, 1993), 27.

¹⁹⁸ Mekkî Şebîke, *es-Sûdân fi Karni 1819-1919*, 1. Bs (Kâhire: Matbaatu Lecneti't-Telifi ve'l-Tercemeti ve'n-Neşri, 1947), 32.

toplumun karşılaştığı bir durumdur. Arap İslam tarihinde neredeyse bütün isyanlar temellerini dinden almışlardır.¹⁹⁹ İbn Haldun da buna şöyle dikkat çekmektedir. “Ya nübüvvet veya velayet veyahut da umumi olarak dinden gelen büyük bir tesir gibi dinî bir tesir olmadan Araplar için mülk hâsıl olamaz.”²⁰⁰

XIX. yüzyılda Müslümanlar arasında patlak veren devrim ve isyan hareketlerini incelediğimiz zaman özellikle dinî temellere dayandıklarını görürüz. Bu dinî temeller de genellikle sûfî tarikatların halk içindeki etkisi ile yaygınlaşan dinî düşüncelerdi. Bu yüzyılda Sudan’da, toplumun ıslahını amaçlayan iki tür baskın düşünce belirginleşmişti. Birincisi: Bazen şiddet yolu ile bazen de yumuşak bir yolla Sudan toplumunda dinî bid’atlere karşı mukavemet gösteren düşünce idi. İkincisi ise: Sûfî sükûnet düşüncesi idi. Sufilerin bu sükûneti ve hakkı tavsiye etmelerindeki yumuşaklıkları, bu düşüncenin Sudan’da ve civar bölgelerde hızlı yayılmasının önünü açmıştı. Bazı Şeyhler iyi huylarından ve güzel ahlaklarından dolayı insanların yoğun ilgisine mazhar olmuş ve bu yüzden gündün güne onlara sığınanıp intisap eden insanların sayısı artmıştı. Bazı araştırmacılar Sudanlıların tasavvufa olan bağlılıklarını belirtmek için, “Sudanlılar nezdinde tarikat bağlılığı kabile bağlarından daha kuvvetlidir” demişlerdir.²⁰¹

Muhammed Ahmed’in de içinde yaşadığı toplum Müslüman olduğundan dinî kültüre sıkı sıkıya bağlıydı. Böylesi bir toplum içinde insanlar diğer İslam toplumlarında olmadığı kadar tasavvufa yönelmişti. Bu yüzden Sudan toplumunu tasavvufî düşünce şekillendirmekteydi. Bu nedenden dolayı sûfilîğin bu kadar etkin ve canlı olduğu bir toplumda ortaya çıkan mehdî isyanının beslendiği ve doğduğu dinî ve tasavvufî düşünceler göz ardı edilemez. Toplumun bu özelliğinden dolayı Sudan’daki dinî yapıyı bölgede etkin olan büyük tasavvufî gruplar üzerinden açıklamaya çalışacağız.

3.1.3.1 Kâdiriye Tarikatı

İslam âleminde en yaygın tarikatlardan biri olarak bilinir. XII. yüzyılda Abdulkâdir Geylânî’nin (ö. 561/1165-1166) kurduğu bir tarikattır. Kâdirîlik Sudan’a 1577 yılında Tacu’d-Din el-Hadî el-Buharî’nin irşad faaliyetleri ile girmişti. Bu

¹⁹⁹ el-Kaddâl, *el-İmâmu’l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 21.

²⁰⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, 366.

²⁰¹ Mustafa Hasan, *et-Tedavvuru’l-İktisâdî ve’l-İctimâ’î fi’s-Sûdân 1841-1881*, 424-429.

hareket Sudan’da birçok insanın teveccühünü kazanmış, halkın büyük çoğunluğu kısa zamanda Kâdirî tarikatını benimsemiş ve bu tarikata intisap etmişti.²⁰²

Kâdirîlik, Sudan’da İslam’a davet faaliyetlerini iyi örnek olmak ve insanları irşat etmek yöntemiyle ön plana çıkmıştı. Kâdirî davetçiler, Abdulkadir Geylânî’nin hayatındaki örnek davranışları, komşularla iyi geçinme ve insanlara karşı müsamahalı davranma gibi hususları Sudan toplumu içinde yaymaya büyük gayret sarf etmişlerdir.²⁰³

Tacu’d-Din el-Hadî el-Buhârî’nin vefatından sonra halifeleri arasında bazı ihtilaflar meydana geldi. Çeşitli görüşmeler sonucunda Şeyh İdris bin Muhammed el-Erbab başa geçebilmişti. Onun da vefatından sonra tarikat içerisinde tartışmalar daha da arttı. Bu tartışmalar ve ihtilaflar neticesinde tarikat Sudan’da birçok kola ayrıldı. Bu tartışma ve ihtilafların bir sonucu olarak bu tarikat, Sudan toplumu içerisinde ilk zamanlardaki etkisini ve popülaritesini kaybetti.²⁰⁴

3.1.3.2 Halvetiyye Tarikatı

Halvetiyye Tarikatı, Kâdiri Tarikatı’ndan birkaç asır sonra olmuştur. Tarikatın kurucusu Muhammed el-Halvetî’dir (ö. 800/1792-1793). Bu tarikat Türkiye, Hicaz ve Hindistan’da tutunmuş ve yayılmıştır. 1733 yılında Suriye’de doğan ve Ezher’de hocalık yapan Mustafa Kemaleddin el-Bekrî vasıtasıyla da Afrika’da yayılma aşamasına geçmiş, 1823 yılında vefat eden es-Seyyid Ahmed v. el-Beşir aracılığıyla da Sudan’a girmiştir. Tarikat, Sudan’da büyük kabul görmüş ve birçok müntesib kazanmıştır. Mısır idaresi zamanında tarikata Nuru’d-Dâim Muhammed Şerif Paşa’nın ailesi liderlik etmiştir.²⁰⁵

3.1.3.3. Semmâniyye Tarikatı

Bu tarikatın aslı Halvetî tarikatından gelmektedir.²⁰⁶ Semmâniyye tarikatı, Medîne’de Şeyh Muhammed ibn el-Kerim es-Semmân’dan icazet alan Şeyh Ahmed

²⁰² el-Kaddâl, *el-İmâmu’l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 30.

²⁰³ Mustafa Hasan, *et-Tedavvuru’l-İktisâdî ve’l-İctimâ’î fi’s-Sûdân 1841-1881*, 428.

²⁰⁴ el-Kaddâl, *el-İmâmu’l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 30.

²⁰⁵ Mustafa Hasan, *et-Tedavvuru’l-İktisâdî ve’l-İctimâ’î fi’s-Sûdân 1841-1881*, 430.

²⁰⁶ Muhammed İbrâhim Ebû Selîm, *Buhûsun fî Târihi’s-Sûdân (el-Erâzî- el-Ulemâ- el-Hilâfetu-Berber -Aliyu’l-Mirganî)*, 1. bs. (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1992), 106.

et-Tayyib el-Beşir el-Cemû'î'nin (1793-1853) gayretleri ile Sudan'a yayıldı.²⁰⁷ O, İslamî İlimler alanında iyi donanımlı bir âlimdi. Tefsir, Hadis ve Tasavvuf ilimlerinde söz sahibiydi.²⁰⁸ Aynı zamanda tasavvuf felsefesi hakkında yazılar yazan tek sûfidir. Şeyh Ahmed'den sonra tarikatın başına mehdiliğini ilan etmeden önce Muhammed Ahmed'e hocalık yapan Muhammed Şerîf Nuru'd-Dâim (ö.1908) geçti. Onun Osmanlı-Mısır hükümeti ile sağlam ilişkileri bulunmaktaydı.²⁰⁹

3.1.3.4. Hatmiyye (Mirğaniyye) Tarikatı

Hatmiye Tarikatı Sudan'da, Hicaz'da doğup büyüyen Muhammed Osman el-Mirğani el-Kebîr (1793-1852) tarafından kuruldu. Ulaştığımız kaynaklara göre Ahmed b. İdris, Muhammed Osman'ı Mekke'den Mısır, Sudan ve civarına öğretilerini yaymasını için göndermişti. Tarikatın hatmiye olarak isimlendirilmesinin nedeni olarak birçok görüş öne sürülmektedir. Birinci görüşe göre, Şeyh Osman her yüzyılda yalnızca bir tane velinin ulaşabileceği bir mertebeye ulaştığı için tarikata Hatmiye denmiştir. İkinci görüşe göre, tarikatların sonuncusu olması itibarı ile kendilerine bu şekilde bir isim konulmuştur. Üçüncü görüş ise, Peygamber efendimizin son Peygamber olmasına istinaden "Hatmiye" olarak isimlendirildiği şeklindedir.²¹⁰

Muhammed Osman el-Mirğani davetine Hicaz'dan başladı. Daha sonra Sudan'a geçip Sait yurdundaki Eşyud, Mara daha sonra Eşvan oradan da Dongola şehirlerini dolaşır buralardan çokça mürit edindi. O daha sonra davetini Sennâr ve kuzey Sudan'da bulunan Şendi'ye de ulaştırdı. Son olarak da doğuya yönelip Kesselâ'ya yerleşti. Tarikatın daha sonra resmî merkezi olacak olan Hatmiye köyünü bu şehrin yakınında kurdu.²¹¹

Seyid Muhammed Hasan, babası Muhammed Osman el-Mirğani'nin vefatından sonra tarikat şeyhliğini üstlendi. Babası daha hayattayken onu, Sevakın ve Eritre'ye tarikat öğretilerini yayması için göndermişti. Hatmiyye tarikatı, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Eritre ve Habeş ülkesinin güneydoğusuna kadar yayılmış,

²⁰⁷ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 30.

²⁰⁸ Mustafa Hasan, *et-Tedavvuru'l-İktisâdî ve'l-İctimâ'î fi's-Sûdân 1841-1881*, 430.

²⁰⁹ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 30.

²¹⁰ Hüseyin, *es-Sudan mine't-Târihi'l-Kadîm ilâ Rihleti'l-Bi'seti'l-Mısriyye*, 1: 181.

²¹¹ Abdulkadir Mahmud, *el-Fikru's-Sûfî fi's-Sudan Masadiruh, Teyyâratuh ve Elvânuh* (Kâhire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1969), 25.

bu bölgelerdeki kabileler arasında büyük bir nüfuz elde etmişti.²¹² Hatmiyye tarikatı Sudan'da en fazla yayılma gösteren ve ülkede önemli yer kaplayan bir tarikat olarak kabul edilir. Bu tarikatın ezkar, evrat ve ritüellerinin bid'at ve hurafelerden uzak olması onu diğer tarikatlardan ayırmıştır. Tarikat mensupları kitap ve sünnete dayanmayan bilgiden uzak durmuş ve bunları tarikat öğretileri içine almamaya çalışmışlardır.²¹³

3.1.3.5. Ticâniyye Tarikatı

Ticâniyye Tarikatı, Afrika'nın en meşhur tarikatlarından biridir. Bu tarikat, Batı Afrika'da İslam'ı yaymak için kullandığı tasavvufî ritüelin yanında şiddetle yoğrulmuş üslubu ile de dikkat çekmiştir. Tarikatı, el-Muhtar b. Salim et-Ticanî (1737-1815) adında bir zat kurmuştur. Tarikatın Sudan'da yayılması XIX. Yüzyılın ortalarını bulmuştur. Davette genellikle Kadirî tarikatının metotlarını ve üslubunu takip etmişlerdir. Kadirîlerden farklı olarak davette kılıç da kullanmışlardır. Ticanîler gerektiğinde davet hususunda kılıç kullanmaktan geri durmamışlardır. Elbette onları buna zorlayan nedenler vardı. Şöyle ki: Bu tarikatın dinî öğretileri yaymadaki hamaset ve yaygın olduğu coğrafyada bir toplumsal düzenin olmayışı yani kaosu bir bakıma, kılıç kullanmayı zorunlu hale getirmiştir. Böyle bir ortamda da düzeni sağlamak için kılıç kullanmak kaçınılmaz hale gelmiştir. Ticâniyye tarikatı, silaha sarılma konusunda Mehdilik Hareketi ile benzerlik arz eder. Fakat bu konuda ikisi arasında ciddi bir fark vardır. Ticanîler genellikle putperestler ve Avrupalılar ile çatışmışlardır. Ama Mehdîciler böyle bir ayırım yapmayı Müslümanlarla da savaşımlardır.²¹⁴

Tarikatın Sudan'da kabul gördüğü alanlar, Omdurman ve Dâmir arası büyük Nil bölgesi, Sennâr çevresinde mukim olan Fulâtların olduğu yerler ve Darfur gibi bölgeler olmuştur. Ticanîler buldukları bölgelerdeki toplulukları daha çok İslamlaştırma yolu ile müntesiplerini artırmışlardır.²¹⁵

Bu şekildeki öğretilere sahip olan tarikatlar, Muhammed Ahmed'in kendisini Sudanlılara Mehdî olarak kabul ettirmesini oldukça kolaylaştırmıştır. Sudanlı sûfiler

²¹² Mustafa Hasan, *et-Tedavvuru 'l-İktisâdî ve 'l-İctimâ'î fi 's-Sûdân 1841-1881*, 438.

²¹³ Hüseyin, *es-Sudan mine 't-Târihi 'l-Kadîm ilâ Rihleti 'l-Bi'seti 'l-Mısriyye*, 1: 183.

²¹⁴ Mustafa Hasan, *et-Tedavvuru 'l-İktisâdî ve 'l-İctimâ'î fi 's-Sûdân 1841-1881*, 441.

²¹⁵ Mustafa Hasan, *et-Tedavvuru 'l-İktisâdî ve 'l-İctimâ'î fi 's-Sûdân 1841-1881*, 441.

halkın karşılaştığı zorluk ve müsibetlerin Mehdî'nin gelmesiyle son bulacağını daima telkin etmekteydiler. İnsanları bu şekilde karşılaştıkları baskılara sabretmeye davet ediyorlardı. Sudan sûfileri arasında İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhât*'ı büyük bir önemi haizdi. İnsanlar arasında da Mehdî tasavvuru bu kitap içerisindeki tasavvur üzere gelişmişti.²¹⁶ Muhammed Ahmed, İbnü'l-Arabî'nin Mehdî hakkında çizdiği porteyi örnek almış, insanlara daima bu eser üzerinden mehdîliğini kesinleştirecek deliller sunmaya çalışmıştı.

3.1.4. Bölgede Etkili Olan Diğer Bazı Fikrî Akımlar

Muhammed Ahmed'in zihin dünyasının oluşmasında, yetiştiği coğrafyanın etkisi göz ardı edilmemelidir. Onun yetiştiği Sudan ülkesi, İslam dünyasında ortaya çıkan fikirlerin ve akımların kısa sürede ulaştığı bir bölgedir.²¹⁷ İslam dünyasının kalbini oluşturan Arap yarımadasına komşu sayılabilecek bir konumdadır. Bundan dolayı, Sudan topraklarında yetişen bir âlimin İslam coğrafyasındaki hareketlerden ve fikirlerden haberdar olmaması düşünülemez.

XVIII. yüzyılda İslam coğrafyasında mevcut olan devletler bütün ihtiyaçlarını kaybetmiş ve zayıflıkları son raddeye ulaşmıştı. Bundan dolayı meydana gelen sıkıntılar toplumun bütün tabakaları arasında yayılmıştı. Ahlak çökmüş, cehalet artmış, insanlar arasında fazilet kaybolmuştu. İlim irfan ateşi sönmüş, emperyalist güçler İslam coğrafyasını avuçları içerisine almışlardı. Müslümanlar arasında cehaletten dolayı yayılan bid'atlere karşı yer yer âlimler önderliğinde hareketlenmeler olmaktadır. Zaten bu hareketlenmeler Müslümanların olduğu yerde ahlaka ve dine mugayir bir sıkıntı varsa her zaman olması gereken Allah²¹⁸ ve Peygamberinin de emrettiği türden hareketlenmelerdi. Bu hareketlenmelere öncülük eden âlimlerin bazıları çok katı fikre sahiplerdi. Bunlar, Müslümanlar arasında yaygın olan çoğu gelenek ve göreneklere din adına bid'at olduğu gerekçesi ile karşı çıkmaktaydılar. Bu şekilde katı bir yol takip eden

²¹⁶ el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 308-309.

²¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Abdulcelîl, *Me'âlimu Târihu Sûdân Vâdi'n-Nîl mine'l-Karni'l-Âşir ile'l-Karni't-Tâsi' Aşere'l-Mîlâdi*.

²¹⁸ Âl-i İmran, 3/104; Tevbe, 9/112; A'raf, 7/157.

kişilerden biri de Hicaz bölgesinde ortaya çıkan, Ahmed İbn Hanbel ve İbn Teymiyye'nin yolunu takip ettiğini söyleyen Muhammed b. Abdülvehhab'tı.²¹⁹

Muhammed bin Abdülvehhâb'ın davetinin temelini tevhid akidesi oluşturuyordu. Tevhid inancına göre Allah tek olan yaratıcıdır. Onun yaratmasında ve hükümlerinde ortağı yoktur. İşlerinde bir yardımcısı yoktur, çünkü onun hiç kimsenin yardımına ihtiyacı yoktur. Mülk de şeriat da onundur. İbn Abdülvehhâb tevhidi bu şekilde açıkladıktan sonra Müslümanların bu inançtan çok uzak olduklarını Allah'a ortaklar var ettiklerini ve Allah'a şirk koştuklarını iddia ediyordu. Bütün İslam dünyasında insanların şeyhler ve veliler edindiklerini ve bu kişilerden hayırların ve şerhlerin sadır olduğuna inandıklarını dile getiriyordu. Bu inancın müşrik Arapların inancı olduğunu dile getiren İbn Abdülvehhâb, insanları Tevhid'e davet ediyordu. İbn Abdülvehhâb'a göre "Allah, tek akaid belirleyicidir, ancak O, helal kılar veya haram kılar. Allah ve resulü dışında dinde hiçbir kimsenin kelamı hüccet değildir." Kelamcıların kelimeleri veya fıkıhçıların tahlilleri ve tahrimleri kesinlikle bağlayıcı hüküm değildir. Bağlayıcı deliller sadece Kur'an ve Resulün Sünnetidir. Bu davetine tabi olmayanları da inkârcılar ve bid'atçılar olarak görüyordu.²²⁰

Muhammed b. Abdülvehhâb davetini daha hızlı yaymak için güçlü kabile reisleriyle iş birliği yaptı. İşbirliği yaptığı kabile reislerinden biri de Uyeyne'den Osman bin Hamd bin Ma'mer'di. İbn Abdülvehhâb Osman'a, bu yardımı karşılığında Allah'ın ona Necid bölgesine hükmetmeyi nasip edeceğini söylüyordu. Bu iş birliği ile birlikte bölgede sistematik baskılar artmaya başlamış, İbn Abdülvehhâb taraftarları ile bid'at olarak gördükleri şeyleri ortadan kaldırmaya başlamıştı. Öyle ki Mekke'de ilk Müslümanlardan Zeyd İbn Hârise'nin türbesini yıktılar. İbn Abdülvehhâb'ın bu katı tutumu Uyeyne'den sürülmesine neden oldu. O

²¹⁹ Abdülvehhâb, Necid bölgesindeki Uyeyne beldesinde doğmuştur. İlk eğitimini burada Hanbelî âlimlerden aldı. Daha sonra Medine'ye eğitimini tamamlamak için gitti. İslam âleminde birçok yeri dolaştı. Basra, Bağdat, Halep, İsfahan, Kahire gibi zamanında Müslümanların baş şehirleri olan yerleri ziyaret etti. İran Kum'da da bir süre bulundu. Geniş bilgi için bkz. Michael Cook, "Muhammed b. Abdülvehhâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 491.

²²⁰ Abdülvedûd Şelebî, *el-Usûlu'l-Fikriyye li Hareketi'l-Mehdî's-Sûdânî ve Da'vetihi*, 2. bs. (Kâhire: Mektebetu'l-Âdâb, 2001), 62.

da daha sonra 1748 de Dir‘iyye’ye geçti. Dir‘iyye’de İbn Suûd ile ittifak kurup mezhebini kılıçla yaymaya başladı.²²¹

İbn Abdülvehhâb’ın görüşleri incelendiğinde İbn Teymiyye’den etkilendiği aşikârdır. Amacı imam İbn Teymiyye’nin görüşlerini ve mezhebini tekrar canlandırmaktı. İbn Abdülvehhâb Hanbelî mezhebini okurken İbn Teymiyye’yi tanımış ve fikirlerini beğenmişti. Onun görüşlerini yaymak için derslerinde İbn Teymiyye’nin kitaplarını ve risalelerini okutmaktaydı. Vehhâbîlik, bid‘atleri reddetme, evliyalarla ve şeyhlerle değil ibadetlerle Allah’a yönelme, kabirleri sadece ibret için ziyaret etme, onun dışında ziyareti yasaklama gibi görüşleri İbn Teymiyye’den almıştı. İbn Abdülvehhâb, Müslümanların zayıflığının tek nedeninin bozuk akide olduğuna inanıyordu. Bütün mücadelesini de akideyi bozduğuna inandığı bid‘atlara karşı çok katı bir şekilde sürdürüyordu. Mısırlı âlim Muhammed Ebu Zehrâ’ya göre Abdülvehhâb’ın öncülüğünü yaptığı Vehhâbîler, İbn Teymiyye’nin akaidi üzerine inanç yönden bir şey katmamışlar, sadece İbn Teymiyye’den aldıkları katılığı daha da artırmışlar ve görüşlerinden de onun üzerinde durmadığı bazı uygulamalı sonuçlar çıkarmışlardır. Aslında üzerinde tartıştıkları ve bu konularda şiddete başvurdukları hususlar İbn Teymiyye zamanında pek de tartışılan konular değildi. Misal olarak şu husus gösterilebilir: Onlar geleneklerin İslam çerçevesi dışına çıkmaması konusuna özen göstermişlerdir. Ancak sigara içen bir kimsenin müşrik olduğu fikrine varmışlardır. Başlangıçta kahve ve türevlerini dahi haram görmüşlerdir. Kendi görüşlerini paylaşmayanlara karşı sözlü davetin dışında silahlı mücadeleyi de caiz görmüşlerdir. Müslümanlara karşı yaptıkları silahlı mücadeleyi bid‘atlerle mücadele, iyiliği emretme ve kötülükten menetme ilkesi gereği yaptıklarını iddia etmişlerdir.²²²

Arap Yarımadasında başlayan bu yeni müteşeddid akım yani Vehhâbîlik, İslam coğrafyasında birçok yere Mekke’ye hacca gelen hacılar vasıtasıyla taşındı. Doğu Afrika’ya Sudanlıların da iyi tanıdığı Osman bin Fûdî²²³ tarafından taşındı. Hiç şüphesiz Muhammed Ahmed de bu harekettten haberdardı.²²⁴

²²¹ Şelebî, *el-Usûlu’l-Fikriyye li Hareketi’l-Mehdî’s-Sûdânî ve Da’vetihi*, 67.

²²² Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbgatullah Kaya, 2. bs. (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 238-240.

²²³ Osman b. Fûdî (Osman dan Fodio) 15 Aralık 1754 yılında Batı Afrika taraflarında yer alan Galmi şehri civarındaki Maratta’da dünyaya gözlerini açmıştır. Babasına verilen ve Fûlânî dilinde “alim-

Muhammed Ahmed, Mehdî devletini kurduktan sonra davet hususunda Vehhâbî usule paralel bir yol takip etmiştir. Mehdî devletinde uygulamaya konulan birçok yasak, Vehhâbî hareket metodu ile birebir aynılık göstermiştir.

XIX. yy.'da Afrika'da ortaya çıkan ve daha çok bu bölgede etkili olan ikinci bir hareket de Senûsiyye hareketidir. Senûsî hareketi, Muhammed bin Ali es-Senûsî el-Hatabî el-İdrîsî (ö. 1276/1859) tarafından kurulmuştur. Muhammed es-Senûsî el-Kebîr âlim bir aileden gelen bir şahıstır. Eğitimi önce aile büyüklerinden daha sonrada da Fas'ta bulunan Ezher tarzı eğitim veren Karaviyyîn camiindeki hocalardan aldı. Malikî fıkında derinleşti. Burada bir süre hocalık da yaptı. Daha sonra tasavvufa yönelip Ticâniyye tarikatına intisap etti. Otuz yaşına geldiğinde Fas'tan ayrılıp hac için Mekke-i Mükerrreme'ye gitti. Burada ikamet ettiği altı sene zarfında İslam âlimlerinden İslamî sahada çeşitli dersler aldı. Burada bulunduğu süre içinde Müslümanların durumlarını daha iyi müşahede edebildi. Hayatında yaşadığı onca olay ve sıkıntıdan sonra bir ıslah hareketi kurmaya karar verdi. İslam coğrafyasının birçok yerine Trablus, Mısır ve Sudan'a medreseler kurdu. Bu hareket Kuzey Afrika'da şeriatla yönetilen İslamî bir devlet kurdu. Senûsîler kahve ve sigara içmeyi yasaklamışlardı. Yahudi ve Hristiyanlarla her türlü ilişkiyi kesip İslam coğrafyasına yayılmacı politika izleyen ülkelerle mücadele içerisine girmişlerdi. Mücadelelerini İslam coğrafyasının her yerine yaymışlardı. Afrika kıtasında yürüttükleri davet çalışmaları neticesinde putperest birçok kabile İslam dinini benimsemişti.²²⁵ Senûsîler bu derece başarıya her yere kurdukları teşkilatlı ve programlı bir şekilde hareket eden medreseler sayesinde ulaşabilmişlerdi. Medreselerin içinde mescit, hafızlık medresesi, imkânı olmayan öğrencilerin kalabileceği yurtlar, İslamî ilimlerin okutulduğu bölümler ve müderrislerin kaldığı evler bulunuyordu.

fakih" manası taşıyan "Fûdî" unvanına nispetle Osman b. Fûdî olarak zikredilmiştir. Osman b. Fûdî, 1812 yılında Nijerya'da Sokoto halifeliğini ilan ederek bölgede İslamî bir yönetim kurmuştur. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Kavas, "Osman b. Fûdî", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 466-467; Adem Arıkan, "Nijerya'da Selefler", *İlahiyat Akademi* 1/1-2 (2015): 283-302.

²²⁴ Şelebî, *el-Usûlu'l-Fikriyye li Hareketi'l-Mehdî's-Sûdânî ve Da'vetihi*, 70.

²²⁵ Şelebî, *el-Usûlu'l-Fikriyye li Hareketi'l-Mehdî's-Sûdânî ve Da'vetihi*, 75.

Senûsîler, Muhammed Ahmed'in İngilizlere karşı giriştiği mücadelede onun yanında yer aldılar.²²⁶ Onlar aslında bir ıslah hareketi iken İslam topraklarına batılılar tarafından yapılan işgaller sonrasında silahlı bir harekete dönüşmüşlerdir. Onlar, işgalci batılılara karşı mücadeleye girişmişler ve farklı yerlerde İslam coğrafyasını bu işgallerden korumaya çalışmışlardır. Ayrıca Senûsîler batılıların Müslümanlara karşı açtığı kültürel savaşa karşı tepki olarak doğan ıslah ve mücadele hareketlerine fikir babalığı yapmışlardır. Muhammed Ahmed de İngilizlere karşı başlattığı mücadelede Senûsî hareketinden nüveler almıştı.

Muhammed Ahmed'in yetiştiği devrede çok etkin olan bir diğer fikir hareketi de Seyyid Cemâlüddîn Muhammed b. Safder el-Efgânî'nin (1838-1897) öncülüğünü yaptığı fikir hareketiydi. Efgânî, batılıların İslam coğrafyasını işgallerinin tehlikelerini çok iyi görmüştü. Bundan dolayı İslam coğrafyasını karış karış gezerek Müslümanları bu işgallere karşı teşkilatlı bir mücadeleye başlamaları konusunda uyarıyordu.

Efgânî'ye göre, Hristiyan âlemi farklı milletlerden meydana gelmiş olmasına rağmen umûmen Doğuya, hususen de İslam dünyasına karşı olan düşmanlık üzerinden birlik olabilmıştır. İslam toplumlarının zenginliklerini elde etme hırsı Hristiyanları birlik haline getirmiştir. Haçlı ruhu Hristiyanların kalbinde "külün içindeki kor" gibi kalmıştır. Hristiyanlardaki taassup onların İslam'a ve Müslümanlara her zaman düşmanlık ve kinle bakmalarına neden olmuştur.²²⁷ Efgânî; Müslümanların, Hristiyanların bu işgallerine ancak birlikte hareket ederek karşı koyabileceklerini söylemektedir. İslam âleminin izzetini bu şekilde koruyabileceğini, aksi halde başarısız olacağını dile getirmektedir.²²⁸ O, Müslümanları bilinçlendirip ihya hareketleri başlatmak ve birlik oluşturmak için son nefesine kadar mücadele etmiştir. Muhammed Ahmed, Mehdî olarak davetine başlamadan önce Efgânî'nin bu görüşleri İslam coğrafyasının birçok yerine ulaşmıştı.

Bu üç hareketten ve fikir akımından özellikle bahsettik çünkü bunlar Sudan'da o zamanlarda iyi bilinen fikir ve hareketlerdi. Bu hareketlerin bilinmesi dönemin şartlarını daha iyi bir şekilde anlamamıza yardımcı olacaktır.

²²⁶ Şelebî, *el-Usûlu'l-Fikriyye li Hareketi'l-Mehdî's-Sûdânî ve Da'vetihi*, 75-77; Lothrop Stoddard, *Hadır Alemi'l-İslamî*, trc. Emîr Şekîb Arslan, 3. bs. (Daru'l-Fikr, 1971), 1: 299.

²²⁷ Stoddard, *Hadıru'l- Alemi'l-İslamî*, 1: 306.

²²⁸ Stoddard, *Hadıru'l- Alemi'l-İslamî*, 1: 307.

3.2. MEHDÎ İSYANININ NEDENLERİ

Mehdî isyanının nedenleri hakkında araştırmacılar birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı, isyanın nedeni olarak o zaman diliminde toplumsal bozulmuşluğa karşı oluşan dinî saikleri ve Muhammed Ahmed'in kişiliğine işaret etmişlerdir. Diğer bir kısmı, isyanın en mühim sebebi olarak hükümetin yabancı yöneticiler eli ile köle ticaretini yasaklamasını öne sürmüşlerdir.²²⁹

3.2.1. İsyanın Dinî ve İctimaî Nedenleri

Sudan Mehdîlik Hareketi'nin başlamasının ana faktörü mehdîlik inancıdır. Unutulmamalıdır ki Muhammed Ahmed'in isyanı fikrî temelleriyle, hareket usulüyle ve amaçlarıyla dinî bir hareket ve bir başkaldırıdır. Muhammed Ahmed'in, kendisinin el-Mehdîyi'l-Muntazar olduğunu ilan etmesi ve insanları kendisine bu sıfatla biat etmeye çağırması da bu hareketin dinî bir hareket olduğunu gösterir. İnsanlar da Muhammed Ahmed'e biat etmek ve bu kutsal kişiye katılmak ve yardım etmek için adeta yarışmışlardır.²³⁰

Mehdîlik inancı özellikle Şia'nın aslî inançlarındanır. İmamın günahsız olduğuna inanılması, son imam olan Mehdî'nin gelişini bekleme Şia'nın inanç esaslarını oluşturan unsurlardandır.²³¹

Ehl-i Sünnet'te de Mehdî inancı mevcuttur. Fakat Ehl-i Sünnet'e göre mehdîlik inancı dinin asıllarından değildir. Tarihe bakıldığı zaman da zaten Mehdîlik inancının Ehl-i Sünnet akaidinde genellikle büyük yenilgilerin ve sıkıntıların yaşandığı zamanlarda ön plana çıktığı görülecektir. Bunun da nedeni Mehdî'nin sıkıntı zamanında ortaya çıkacağına olan inançtır.²³²

Sudan'da mehdîlik düşüncesi tasavvuf üzerinden şekillenip biçimlenmiştir. Genel manada tasavvuf toplum için daha özel manada da şeyhler için bir referans kaynağı haline gelmişti. Diğer taraftan Mehdî tasavvuru Sudan toplumu içerisinde sadece sahih hadis kaynaklarından meydana gelmiyordu. Ehl-i Sünnet ve Ehl-i

²²⁹ Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, 46.

²³⁰ el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 308.

²³¹ Beşîr Kevkev Hamîd, *Safhâtu min Turkiyye ve'l-Mehdîyye* (Hartum: Daru'l-İrşâdi'l-Hartum, 1969), 137.

²³² Kevkev Hamîd, *Safhâtu min Turkiyye ve'l-Mehdîyye*, 138.

Hadis'in kabul etmediği bazı rivayetler de -mevzu ve zayıf rivayetler gibi- mehdî tasavvurunun oluşumunda kabul gören hususlarındandı. Sudan halkı da kendilerini içinde buldukları zulümden kurtaracak olan el-Mehdiyü'l-Muntazar inancındaydı.²³³ İnsanlar, yöneticiler tarafından uygulanan şiddet, ağır vergiler, rüşvet, yolsuzluk, ifsat olmuş adalet ortamında kendilerini hangi yolla olursa olsun kurtarmak istiyorlardı. Burada tasavvufî guruplar önemli bir rol oynadı ve insanların zihinlerine Mehdî'yi, gelecek kahramanı yerleştirmiş oldular.²³⁴

Bu durum, sûfî gelenek içerisinde zayıf bir sığınak ve zayıf bir ümit olarak kalmıştı. Mehdî beklentisi Sudan halkının gönüllerinde asrın getirdiği zulümlerden dolayı gündün güne yeşeriyor, bu da Sudanlılarda intikam duygusunu canlı tutuyordu.²³⁵

Mehdî inancının oluşmasında İbnü'l-Arabî'nin etkisi çok büyüktür. İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye* ve diğer bazı kitaplarında Mehdî'den çokça bahsetmiştir. Bu kitaplar Sudanlılar arasında oldukça yaygın olan ve okunan kitaplardı. Muhammed Ahmed de İbnü'l-Arabî'yi çok okumuş ve anladığımız kadarı ile de çokça etkilenmiştir. O, İbnü'l-Arabî'nin tarif ettiği şekilde hareket etti. Onun mehdîlik anlayışı İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde bahsettiği mehdî tipolojisinin âdeti cisimleşmiş halidir.²³⁶ Muhammed Ahmed müritleri ile birlikte Sudan'ı dolaşıp insanları uyarmayı, hakka davet etmeyi âdet haline getirmişti. Bu şekilde Sudan'ın çoğu beldesini görüp müşahede etme imkânı buldu. Bu seyahatlerinde halkın hükümete olan kızgınlığına ve ondan kurtulma isteklerine şahit oldu. Halkın çoğunun kendilerini içinde buldukları durumdan kurtaracak Mehdî'nin intizarı içerisinde olduklarını gördü. Toplum artık öyle bir hale gelmişti ki kendilerinden aklen ve gayreten üstün birini gördüklerinde onu Mehdî olarak kabul etmeye hazırıldılar.²³⁷

Bahsedilen bütün bu sıkıntıların Muhammed Ahmed'in üzerinde etkili olduğu muhakkaktır. Bu durum onu derin düşünceye, araştırmaya ve i'tikâfa itti. Sonunda nefsi onu insanların beklediği Mehdî olmaya meylettirdi. İnsanların arasında adaletle hükmedecek makamın hayallerini kurmaya devam etti. Onun nefsinin ve şahsî

²³³ Ebû Selîm, *el-Hareketü'l-Fikriyye fi'l-Mehdiyye*, 5.

²³⁴ el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 309.

²³⁵ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 30.

²³⁶ Şelebî, *el-Usûlu'l-Fikriyye li Hareketi'l-Mehdî's-Sûdânî ve Da'vetihi*, 12.

²³⁷ el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 310.

anlayışının bu düşünceler üzerindeki etkisi azımsanamaz. Bu düşünceler onda lider olmaya karşı bir istek ve heyecan uyandırmış olabilir. Keşfe ve ilhama dayanan tasavvuf bu sūfî dünyada yükselme için rahat bir alan açıyordu.²³⁸ Muhammed Ahmed de bunu çok iyi kullanmıştı.

Sudanlılar ümmetin durumunu iyileştirecek ve İslam'ı eski günlerine döndürecek olan Mehdî'nin zuhurunun yakın olduğunu duymuşlardı. Osman b. Fûdî, Mehdîyü'l-Muntazar'ın doğudan zuhurunun yakın olduğunu müjdelemişti. Osman'ın takipçileri Mehdî hakkında çokça şey neşretmişlerdi. Hatta Muhammed Bellû *el-İnfâku'l-Meysûr* adlı kitabında, Mehdî'nin zuhurunun yakın olduğunu Osman b. Fûdî'nin takipçilerinin onun ilk takipçileri olacağını zikretmişti.²³⁹

Sudan coğrafi durumundan dolayı, Afrika kıtasında neşvu nema bulan her fikirden etkilenmiştir. Yine aynı nedene bağlı olarak bu kıtanın herhangi bir yerinde oraya çıkan bir fikir, hareket ve olay kısa süre içinde Sudan'da duyulurdu.²⁴⁰ Muhammed Ahmed böyle bir altyapının olduğu bir coğrafyada mehdîliğini ilan etmişti.

3.2.2. İsyanın Ekonomik Nedenleri

Mehdî isyanının en önemli sebeplerinden biri de halka yüklenen ağır vergilerdi. Bu yüklenen vergiler fakir halkın sırtında ağır bir yük haline gelmişti. Zenginlerden fakirlere oranla daha az vergi alınmaktaydı. Zenginler vergi memurlarına verdikleri rüşvetlerle veya yöneticilerle kurdukları yakın ilişkilerle kendi vergilerinin miktarını düşürebiliyorlardı. Bölgede vergi toplama görevi burayı fetheden Kürt ve Mağribli guruplara yüklenmişti. Bu görevliler vergileri tahsil edebilmek için her türlü şiddete başvururlardı. Vergisini veremeyenlere, son kuruşunu alana kadar şiddet uygularlardı. Bahsedilenlerin dışında daha da kötüsü bu memurlar hükümetin koyduğu vergiler dışında, kendilerinin halka yükledikleri haraçlar da mevcuttu.²⁴¹

Daha önce bahsettiğimiz gibi Sudan'a gönderilen genel valiler Mısır'dan gönderiliyordu, bu gönderilen valiler ise Sudan'ın yaşam koşullarının zorluğundan

²³⁸ Şelebî, *el-Usûlu'l-Fikriyye li Hareketi'l-Mehdî's-Sûdânî ve Da'vetihi*, 13.

²³⁹ el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 310.

²⁴⁰ Şelebî, *el-Usûlu'l-Fikriyye li Hareketi'l-Mehdî's-Sûdânî ve Da'vetihi*, 15.

²⁴¹ Kevkev Hamîd, *Safhâtu min Turkiyye ve'l-Mehdîyye*, 128.

dolayı halkın meseleleri ile pek meşgul olmuyorlardı. Yöneticilerin halka karşı umursamaz tutumu ve vergi memurlarının sistematik keyfi vergi arttırma faaliyetleri, halkı mevcut yönetime karşı kin ve nefret beslemeye itmişti. Halk bu ağır vergileri toplayıp karşılığında herhangi bir hizmet yapmayan hükümetin gitmesi için arayışlar içine girmişti.²⁴²

Hükümetin fildişi ticaretini kendi tekeline alması ise isyanın bir diğer önemli ekonomik nedenlerinden biridir. Özellikle Gordon Paşa zamanında hükümet, fildişi ticareti sayesinde muazzam gelir elde etmişti. Ama halk bu ticaretten payını elde edememişti. Haliyle halk da kendilerine bu şekilde muamele eden ve rızıklarını ellerinden alan bu yönetimden kurtulmak istiyordu.²⁴³

Mehdî isyanının bir diğer ekonomik nedeni hatta bazı batılı araştırmacılara göre isyanın omurgasını oluşturan en önemli nedenlerden biri de köle ticaretinin yasaklanmasıydı.²⁴⁴ Köle ticareti Sudan'da güçlü kabilelerin kontrolündeydi. Sudanlı zenginler kendi evlerindeki köleleri asker gibi kullanıyorlardı. Köle ticareti yasaklanınca geçim kaynaklarından mahrum kalan nüfuzlu aileler hışımalarını ve muhalefetlerini köle ticaretini yasaklayan yönetime yönelttiler. Bu zenginler dışında bir de bu zenginlere ve köle tüccarlarına köle toplayan kabileler vardı. Bu kabileler de köle ticareti yasaklanınca en önemli geçim kaynaklarını kaybetmiş ve sonucunda bu yasaklardan kurtulmanın yollarını aramaya başlamışlardı. Köle ticaretinin Sudan ekonomisine büyük katkısı bulunmaktaydı. Sudanlılar köle ticaretinin birdenbire yasaklanmasını zülüm olarak nitelendiriyorlardı. Hükümet ise köle ticareti yasağını devam ettirme konusunda ısrarlı davranmaktaydı. Bilhassa Sir General Baker²⁴⁵ ve General Gordon zamanında köle tüccarlarına büyük baskılar yapıldı. Köle ticareti ile uğraşanlar ağır cezalara çarptırıldı. Yapılan bu baskıların Hristiyan İngiliz yöneticiler

²⁴² Kevkeve Hamîd, *Safhâtu min Turkiyye ve 'l-Mehdîyye*, 128.

²⁴³ Kevkeve Hamîd, *Safhâtu min Turkiyye ve 'l-Mehdîyye*, 135.

²⁴⁴ Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, 49; Şukayr, *Târîhu 's-Sûdan*, 317.

²⁴⁵ 1827 yılında İngiltere'de doğmuş bir İngiliz generaldir. Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevler üstlenmiştir. Mısır Polis teşkilatında da görev almıştır. Mısır'da bulunduğu süre zarfında Sudan'daki isyana karşı yapılan savaşlara da katılmıştır. 1887 yılında vefat etmiştir. Bkz. Ali Sönmez, "Jandarma Teşkilatının Kuruluşu Sürecinde Baker Paşa'nın Rolü", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 11/11 (2007): 167.

eliyle yapılması, geçimini bu ticaret yoluyla karşılayan kabileleri hükümetten kurtulma düşüncesine sevk etmişti.²⁴⁶

3.2.3. İsyanın Siyasî Nedenleri

Mısır Hidivliği kendisine bağlı Nemr Sultanlığı²⁴⁷ baskı ve yıldırma politikası uygulayarak yönetimi altında tutmaya çalışmıştı. Bu politikanın sonucunda Nemr Prensi Nemr, kendisine bağlı olanlarla birlikte Habeşistan'a sığınmıştı. Takriben elli sene sonra Mehdî isyanı patlak verdiği zaman isyana ilk katılanlar bu Nemr Prensinin taraftarları oldu. Bunlar zaten Mısır hükümetinden kurtulma planları yaptıkları için Mehdî ordusuna katılmada tereddüt etmemişler ve Mehdî isyanında Mehdî'nin doğu sancağında yer almışlardı.²⁴⁸

Mısır'da patlak veren Ahmed Urabî Paşa isyanı da Sudan Mehdîlik isyanının ana nedenlerinden sayılabilir. Urabî isyanı, Muhammed Ahmed'de yönetime karşı isyan çıkarma cesareti vermiştir. Mehdî isyanı, Urabî isyanından çok kısa bir süre sonra başlamıştır. Urabî Paşa isyanının başlamasına neden olan hususlar Sudan Mehdîlik isyanının başlamasına neden olan sebeplerle benzerlik göstermektedir. Mısır halkı kendilerine zulmeden İngiliz ve onlarla iş birliği içinde olan yöneticilere karşı ayaklanmıştı. Sudan halkı da kendilerine zulüm eden İngiliz ve onların işbirlikçileri olan yerel ve yabancı yöneticilere karşı ayaklanmışlardı.²⁴⁹ Ezher uleması, Mısır Hidivi'nin ihanetten ve İngilizlerle iş birliği yapmasından dolayı dinden çıktığı fetvasını vermişlerdi. Muhammed Ahmed el-Mehdî de bu fetvaya dayanarak taraftarlarına Sudan'daki yabancı ve işbirlikçi tüm yöneticileri hedef göstermişti. İngilizler ve Mısır Hidivi, Urabî isyanında kendilerine karşı isyan eden askerleri Mehdî isyanını bastırmak için Sudan'a göndermişlerdi. Bu isyancı askerler, yönetimin kendilerini Urabî isyanına katıldıkları için ölüme gönderdiklerini iddia edip silahları ile beraber Sudan'daki mehdîlik hareketinin saflarına katılmışlardı.²⁵⁰

²⁴⁶ Şukayr, *Târîhu 's-Sûdan*, 318.

²⁴⁷ Sudan'ın Şendi bölgesinde hüküm sürmüş küçük bir sultanlıktır. Daha geniş bilgi için bakınız. Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, "Türklerin Sudan'daki Hâkimiyet Ve İdaresi", *Türk Dünyası Araştırmaları* 118/233 (2018): 164.

²⁴⁸ İbrâhim el-Câk İbrâhîm, "el-Hurriyyâtu'd-Dîniyye fi Devleti'l-Mehdîyye bi's-Sudan", *Dirâsâtu'l-İfrikîyye*, 21 (01 Eylül 1999): 30.

²⁴⁹ el-Câk İbrâhîm, "el-Hurriyyâtu'd-Dîniyye fi Devleti'l-Mehdîyye bi's-Sudan", 32.

²⁵⁰ el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 313.

İsyan nedeni olarak zikredilen nedenler göz önüne alındığında isyanın haklı sebepleri olduğu savına ulaşabiliriz. Dikkat edileceği üzere Sudan topraklarının o dönemde Osmanlı Devleti'ne sadece kâğıt üzerinde bağlı olduğu fakat hakikatte sömürgeci İngilizlerin yönetiminde olduğu görülecektir. İngilizler Gordon ve Baker gibi paşaları Mısır Hidivinin eliyle kendi topraklarına vali atar gibi Osmanlı'ya bağlı topraklara vali olarak atamaktaydı. İngilizlerin Sudan'da izledikleri politikalar, Osmanlı Devletinin ve Sudan'ın aleyhineydi. Örnek olarak köle ticaretini yasaklayan İngilizler görünürde iyi bir şey yapıyor olarak görünmekteydiler. Ama aslında bunu bahane ederek Sudan topraklarında rahat hareket etme fırsatı elde etmekteydiler. Bu şekildeki politikalar Sudan ekonomisini yıkıma uğratmıştır. Bunun sonucunda da bölge halkının yöneticilere karşı kin ve nefreti artmıştır. Nihai aşamada da isyan baş göstermiştir.

3.3. MEHDİLİK HAREKETİ'NİN YAYILIŞI

Muhammed Ahmed mehdiliğini ilan edip savaşa hazırlanırken Sudan genel valiliğini Gordon Paşa yerine atanan Rauf Paşa yürütmekteydi. Rauf Paşa, bir Mehdî'nin ortaya çıktığına dair bilgileri, Muhammed Ahmed tarafından âlimlere gönderilen menşürlardan öğrenmişti. Bazı âlimler kendilerine gönderilen menşürları Rauf Paşa'ya göstermişlerdi. Aslında işin başında Muhammed Ahmed'in tasavvufta hocası olan Muhammed Şerif, Rauf Paşaya Muhammed Ahmed'in Mehdiliğini ilan ettiğini ve ona dikkat etmesi gerektiğini haber vermişti. Bütün bunlara rağmen Rauf Paşa, Muhammed Şerif'in öğrencisi Muhammed Ahmed ile arasının bozuk olduğu için öyle söylediğini düşündüğünden işin başında mehdilik olayını pek önemsemedi.²⁵¹ Ne zaman ki mehdilik iddiasına dair menşürlar ülkenin her tarafında görülür ve duyulur oldu o zaman Rauf Paşa, onu Hartum'a çağırması gerektiğini anladı. Rauf Paşa, Muhammed Ahmed'e bir mektup yazıp işin aslını sorduğunda, Muhammed Ahmed ona yazdığı cevabî mektubunda kendisinin Mehdîyyü'l-

²⁵¹ Abdurrahman er-Râfi'î, *Mısru ve's-Sudan fî Evâil 'Ahdî'l-İhtilal*, 4. bs. (Kâhire: Dau'l-Meârif, 1983), 104; Muhammed Mahcûb Mâlik, *el-Mukâvetu'd-Dâhiliyyetu li-Hareketi'l-Mehdiyye 1881-1898*, 1. bs. (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1987), 56.

Muntazar olduğunu, kendisine tabi olmasını yoksa iki cihan saadetini kaybedeceğini söylemişti.²⁵²

Rauf Paşa, Muhammed Ahmed'in arkadaşı Ebu Suud'u, onu Hartum'a davet için elçi olarak gönderdi. 7 Ağustos 1881'de Ebu Suud, Ebâ adasında Muhammed Ahmed ile Rauf Paşa'nın emri üzere Hartum'a gelmesi için bir görüşme yaptı. Muhammed Ahmed cevap olarak: Kendisinin, Ümmet-i Muhammed'in kendisine itaati farz olan el-Mehdiyyü'l-Muntazar olduğunu söyleyerek Mehdî olduğuna dair işaretleri gösterdi. Ebû Suud buna itiraz edip bu düşünceden caymasını, yoksa kendisine tabi olanlarla birlikte hükümete isyan suçundan öldürüleceklerini belirtti. Muhammed Ahmed buna cevap olarak kendisinin ve takipçilerinin bu yolda ölmeye hazır olduklarını, Hartum'a dönüp gördüklerini ve duyduklarını kendisine ulu'l-emr diyen Rauf Paşa'ya aynen aktarmasını söyledi. Ebû Suud Hartum'a dönüp olanları valiye aktarınca çatışmanın fitili ateşlenmiş oluyordu.²⁵³

Böylece 1881 yılında Sudan topraklarında çok büyük çaplı olacak bir ayaklanmanın ilk çarpışmaları başlamış oldu. Ayaklanma, Sudan'ın her tarafında yabancı hükümetin yönetimini istemeyen kabilelerin desteğiyle de büyük bir hızla yayılmaya başladı.²⁵⁴ Hareketi yöneten Muhammed Ahmed, şartları iyi bir şekilde değerlendirerek durumu kendi lehine çevirmeye çalıştı.

Biz Sudan Mehdîlik Hareketini ilk başta verdiği mücadeleye göre iki döneme ayırdık. Birinci dönem, Mehdîlik hareketinin savunma ve güç devşirme dönemidir. Bu dönemde Mehdî taraftarları savunma pozisyonuna geçip kendilerine gelen saldırılara karşılık verme çabasındaydılar. İkinci dönem ise mehdî hareketinin hücum dönemine girdiği dönemdir. Bu dönemde hareket büyük ilerlemeler kaydetti. Doğuş süreci içerisinde değerlendirdiğimiz bu dönemleri detaylı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

3.3.1. Savunma ve Güçlenme Dönemi

Bu dönemde Mehdî kuvvetleri ilk olarak Mısır Hükümeti ve İngilizler tarafından üstlerine gönderilen kuvvetlere karşı koymuşlardır. İkinci olarak da

²⁵² Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 335; Mahecûb Mâlik, *el-Mukâvetu'd-Dâhiliyyetu li-Hareketi'l-Mehdiyye 1881-1898*, 56.

²⁵³ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 337.

²⁵⁴ er-Râfi', *Mısru ve's-Sudan fî Evaili'l- 'Ahdi'l-İhtilal*, 105.

Muhammed Ahmed aldığı bu galibiyetleri çok iyi bir şekilde kullanarak taraftar toplamaya çalışmıştır. Bu aşamada Mehdîciler çok önemli kazanımlar elde etmişlerdir.

3.3.1.1. Ebâ Adasında İlk Çarpışma

Muhammed Ahmed'in, Rauf Paşa'nın Hartum'a gelme davetini reddedip, Paşa'yı kendisine biat etmeye çağırdığını daha önce ifade etmiştik. Haber Rauf Paşaya ulaştınca Paşa, bir bölük askeri Ebû Suud komutasında gemilerle Ebâ adasına Muhammed Ahmed ve Ensar'ını alt etmesi için üzerlerine gönderdi. Muhammed Ahmed, Ebû Suud'un çatışma için tekrar döneceğini tahmin ettiğinden Ensar'ına hükümetin savaş için tekrar döneceğini, bu arada isteyenlerin kendisinden ayrılabilceğini söyledi. Ama Ensar onun yolunda ölümüne savaşacaklarını bildirerek onu bu yolda yalnız bırakmayacaklarını söylediler.²⁵⁵ Ensar'dan bu sözü alan Muhammed Ahmed, kendisine biat eden çevre kabilelere haber gönderip onları kendisi ile birlikte cihat etmeye davet etti. Muhammed Ahmed, Resulullah (s.a.v.)'in kendisine görüldüğünü, bu savaşta Mehdî'ye yardım edecek olan herkese "Şeyh Abdulkadir Geylanî ve Evliyaların Emiri" lakabı verileceğini söyledi. Bu iki lakap Sudanlı Müslümanlar nezdinde büyük bir öneme sahip olduğu için Muhammed Ahmed'in onları savaşa sevk etmek için böyle bir vaatte bulunmuş olduğu görünmektedir.²⁵⁶

Muhammed Ahmed'in bu davetleri sonucunda etrafında Ensar'dan ve öğrencilerinden üç yüz elli kişi toplanmıştı. 12 Ağustos 1881'de Ebû Suud komutasında Ebâ adasına ulaşan birliği gören Muhammed Ahmed, Ensar'ına savaş için hazırlanmalarını emretti. Osmanlı-Mısır hükümeti askerleri adaya ulaştığında, düzensiz bir şekilde gemilerden inmişlerdi. Birliğin başı gemilerden uzak olan kamp yerine yaklaşmış ama birliğin sonu halen gemilerin yanındaydı. Muhammed Ahmed Mısır askerlerin bu durumunu görünce pusuya yatmış Ensar kuvvetleriyle Ebû Suud komutasındaki birliğe aniden saldırdı. Ani saldırı sonucunda neye uğradığını şaşırın

²⁵⁵ Ömer Koçyiğit, *From Sufi Movement to Statehood: The Mahdi Uprising in the Ottoman Sudan, 1881-1885* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2014), 81.

²⁵⁶ Slatin Paşa, *es-Seyf ve'n-Nâr fi's-Sûdân*, 74.

Mısır askerleri feci bir bozguna uğradılar. Henüz gemiden inmemiş olan Ebû Suud, sağ kalanlarla birlikte Hartum'a geri döndü.²⁵⁷

Bu çarpışmanın Sudan Mehdî hareketinin doğuş sürecinde meydana gelen en önemli olay olduğu söylenebilir. Bu çarpışma iki küçük askeri grup arasında meydana gelmesine rağmen oluşturduğu domino etkisiyle büyük olaylara neden olmuştur. Mehdîlik hareketinin Sudanlılar arasında daha çok duyulmasına yol açmıştır.²⁵⁸ Muhammed Ahmed bu çarpışmaya ya ölüm ya zafer düşüncesi ile askerlerini sokmuştu. Bu çarpışmayla Muhammed Ahmed artık barışçıl davet ve yazıları terk edip, silahlı mücadeleye geçiş yapmıştır. Bu çarpışmadan sonra Muhammed Ahmed'in daveti, zalim diye nitelendirdiği hükümeti şiddet yoluyla devirmeye dönüştü. Daha sonra vuku bulacak çarpışmalar da bu düşünce üzerinden cerayan edecektir. Muhammed Ahmed bu çarpışmayla bu hareketin önderi olduğunu ve insanların onun önderliğini kabul ettiğini gösteriyordu. Daha sonra meydana gelen olaylar da bunu açık bir şekilde teyit edecektir.²⁵⁹

3.3.1.2. Muhammed Ahmed ve Ensarının Cebel-i Kadir'e Sığınması

Muhammed Ahmed, hükümet güçlerinin intikam için tekrar döneceklerini tahmin ediyordu. Bundan dolayı Ensar'ını etrafına toplayıp onlara "Resûlullah (s.a.v.) Cebel-i Kâdir'e²⁶⁰ hicret etmemizi emrediyor" dedi. Cemaati onun bu emrini dinleyip yanlarına kadınlarını ve çocuklarını alıp Cebel-i Kâdir'e doğru yola koyuldular.²⁶¹ İki ay kadar süren uzun bir yolculuktan sonra Muhammed Ahmed ve Ensar'ı bölgeye ulaşabilmişlerdi.²⁶²

Muhammed Ahmed, taraftarlarını etrafına toplarken savaşa gidiyoruz diye değil, hicrete gidiyoruz diye çağırıyordu.²⁶³ Hicret, dinî hareketlerin tarihinde sıkça rastlanılan bir olaydır. Hicret edenlerin nazarında hicret, eskiyi terk edip yeniye ve yeni bir geleceğe adım atmak ve bir bakıma Cahiliyye'den çıkıp İslam'a girmek

²⁵⁷ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 103; Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 338.

²⁵⁸ Oakley Collins, *Târîhu's-Sûdan el-Hadis*, 41.

²⁵⁹ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 100.

²⁶⁰ Cebel-i Kadir, Sudan'ın Kordofan bölgesinde bir dağdır. Muhammed Ahmed hareketin ilk zamanlarında buraya sığınmıştı. Geniş bilgi için bkz. Kâsım, *Mevsu'atu'l-Kabâil ve'l-Ensab fi's-Sûdan*, 5: 1874.

²⁶¹ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 339.

²⁶² el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 111.

²⁶³ er-Râfi', *Mısru ve's-Sûdan fi Evâilil-'Ahdi'l-İhtilal*, 340.

demektir. Muhammed Ahmed, işlerinde her zaman Hz. Muhammed (s.a.v.)'i taklit etmeye çalışıyordu, hatta hicreti de Peygamber efendimizin emrettiğini söylemişti. Cemaatinin de Cebel-i Kadir'e sığınmalarını Hicret olarak düşünmeleri gayet normal bir durumdur. Cebel-i Kadir'e sığınma, hükümet güçlerinin kontrolünden uzak olma, fukaha'nın ve tarikat şeyhlerinin etkilerinden uzak kalabilme gibi imkânlar sunmuştu. O, bundan böyle sadece kendisine inananların üzerinde yaşadığı bir yerdedi. Bu ona daha rahat hareket edebilme imkânı sunmuştu. Teorik olarak incelediğimizde Hicret, tâbî olanların harekete hazır oluşlarını ölçme aracıdır. Böylece Muhammed Ahmed de kendisine gerçekten tâbî olanları görebiliyordu. O, hicretlerinin Allah'a olduğunu söylüyordu. Çünkü çok iyi biliyordu ki Allah'a hicret eden kimseler bütün korkularından sıyrılıp rızık konusunda tevekkül kulpuna sarılır, ailesine karşı vicdanî duygulardan kurtulur ve hiçbir şeyden korkmayan bir mücadeleci olur.²⁶⁴ Uzun bir mücadeleye girişecek olan Muhammed Ahmed'in taraftarlarından emin olması, mücadelesinin temelini oluşturuyordu. Eğer temel zayıf olursa hareket daha işin başında sekteye uğrayabilirdi.

3.3.1.3. Râşit Paşa Çarpışması

Bu çarpışma Mehdî güçleriyle, Fâşodâ Müdüriyeti yöneticisi Raşid Eymen Paşa arasında cereyan etmiştir. Muhammed Ahmed ve taraftarları Cebel-i Kadir bölgesine sığınmışlardı. Bu bölge de Raşid Paşa'nın hükmü altındaydı.²⁶⁵ Raşid Paşa, bölgesine sığınmış olan Mehdî güçlerine saldırmak için fırsat kolluyordu. Kolladığı fırsat ayağına gelmişti. Bir gün kendisine Muhammed Ahmed'in kendisini savunmaktan aciz bir durumda olduğu haberi ulaşınca Raşid Paşa, isyancıları ansızın bastırmak için gizli bir şekilde harekete geçmiş, fakat işler istediği gibi gitmemişti. Muhammed Ahmed bu hareketten haberdar olmuş ve karşı hazırlıklarını yaparak düşmanın geçiş güzergâhına pusu kurmuştu. Râşit Paşa kuvvetleri, bin dört yüz ateşli silahı olan askerden, Mehdî kuvvetleri ise çoğu kılıçlı olmak üzere sekiz yüz kişiden oluşmaktaydı. Mehdî kuvvetlerinin ansızın saldırıya geçmesiyle Raşit Paşa kuvvetleri, bir top atma fırsatı dahi bulamadan büyük bir bozguna uğramışlardı.²⁶⁶

²⁶⁴ Mahcûb Mâlik, *el-Mukâvetu'd-Dâhiliyyetu li-Hareketi'l-Mehdiyye 1881-1898*, 58.

²⁶⁵ el-Kaddâl, *el-Îmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 111.

²⁶⁶ Slatin Paşa, *es-Seyf ve'n-Nâr fi's-Sûdân*, 77.

Raşit Paşa ile birlikte bu ani saldırıya maruz kalan askerlerin çoğu öldürülmüş, yüz civarında asker ise esir düşmüştü.²⁶⁷

Râşit Paşa çarpışmasının haberi çok kısa bir süre içerisinde Sudan'ın dört bir yanına yayıldı. Bu çarpışmasının önemi, Muhammed Ahmed'in ilk kez bir düzenli orduya karşı kazandığı çarpışma olmasıydı. İnsanlar arasında, Muhammed Ahmed'in kerametiyle, kılıçların ateşli silahlara galip geldiği, Ensar'ın kılıçlarından çıkan ateşlerin düşman askerlerini yaktığı gibi haberler yayılmıştı. Bu çarpışmadan sonra Muhammed Ahmed, Sudan'ın her tarafına heyetler göndermeye başladı. Kendisine katılacak olanlara savaşlarda elde edilecek ganimetlerin beşte dördünü vereceğini ve eğer şehit olurlarsa da Firdevs cennetinin onları beklediğini vaat ediyordu.²⁶⁸ Bu vaatler neticesinde Sennâr, Kordofân ve Darfûr bölgelerinden insanlar guruplar halinde gelip Muhammed Ahmed'e biat etmeye başladılar.²⁶⁹

3.3.1.4. Şelâlî Çarpışması

Râşit Paşa'nın yenilmesi sonrasında Sudan genel valisi Rauf Paşa, Fâşodâ bölgesinin Muhammed Ahmed'in kontrolüne geçmesinden endişe etmişti. O, bu endişe neticesinde İngiliz bir komutan olan Cakler Paşa'yı küçük bir askeri kuvvetle Fâşoda bölgesine gönderdi. Ayrıca merkezî Mısır hükümetinin de bu kuvvete destek amacıyla ek kuvvetler göndermesini talep etmişti. Fakat merkezi Mısır hükümeti, Urâbî isyanını bastırmakla meşgul olduğundan dolayı, yardım göndermek yerine Rauf Paşa'yı görevden aldı ve yerine Mayıs 1882 yılında Abdulkadir Hilmi Paşa'yı Sudan genel valisi olarak atadı.²⁷⁰

Abdulkadir Paşa göreve gelir gelmez Mehdî isyanını bastırmak için asker toplamaya başlamıştı. Oluşturduğu birliklerin başına Şelâlî Yusuf Paşa'yı atayıp Cebel-i Kadir bölgesine gönderdi. Şelâlî Paşa, Raşit Paşa'dan farklı bir hareket metodu takip ediyordu. Yapacağı savaşa kutlamalar eşliğinde çıkmış, her yere haberler gönderip Muhammed Ahmed'in isyanını bastıracağını ilan etmişti. Muhammed Ahmed, Şelâlî Paşa kuvvetlerinin hazırlanıp ona doğru geldiğini haber

²⁶⁷ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 341.

²⁶⁸ Slatin Paşa, *es-Seyf ve'n-Nâr fi's-Sûdân*, 78.

²⁶⁹ el-Kaddâl, *el-Îmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 114.

²⁷⁰ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 342.

alınca casuslarıyla an be an üzerlerine gelen kuvvet hakkında bilgi topluyordu.²⁷¹ Şelâlî Paşa, Muhammed Ahmed'den kanın durması için yanında bulunan "koyun ve cahiller sürüsü" ile teslim olması gerektiğini talep etti.. Muhammed Ahmed de cevap olarak: Kendisinin Mehdî olduğunu, ona tâbî olunması gerektiğini, ona tabi olmayı reddedenlerin kanlarının helal olduğunu, mallarının ise ganimet sayılacağını²⁷² ve ayrıca ölümüne savaşıacaklarını ona bildirdi. İki taraf anlaşamayınca kaçınılmaz olarak çarpışmalar başladı ve muharebeyi, Muhammed Ahmed'in başarılı bir şekilde uyguladığı planlar ve taktikler sayesinde Mehdî kuvvetleri kazanmış oldu.²⁷³

Mehdî kuvvetlerinin bu savaştan da zaferle ayrılmasının büyük yankıları oldu. Bu savaş, Mehdî kuvvetlerinin hükümet güçlerine karşı kazandığı üçüncü zaferdi. Böylece Muhammed Ahmed liderliğini pekiştirmiş oldu. Harekete katılıp katılmama konusunda şüphesi olanlar da bu zaferden sonra harekete katılmaya karar verdiler. Zafer, Mehdîlik propagandası için büyük bir fırsat sunuyordu. Muhammed Ahmed ile ilgili kerametler de halk arasında efsanevi bir şekilde dolaşmaya başladı.²⁷⁴

Muhammed Ahmed, Şelâlî çarpışmasından sonra Ensar'ına düşmanlardan ganimet olarak aldıkları ateşli silahları bırakmalarını ve sadece kılıçlarını yanlarına almalarını tembih ederek Allah'ın yardımının onlara yeteceğini ifade etti.²⁷⁵ Muhammed Ahmed, amcasının oğlu Muhammed Abdulkadir'i bölgeye vali olarak atayıp Cebel-i Kadir dağı bölgesinden ayrıldı. Böylece o, kuracağı devletin ilk adımını atmış oluyordu. Şelâlî zaferi, Muhammed Ahmed'in hükümlerini tatbik etmeye başladığı safha olarak da ifade edilebilir.²⁷⁶

Sudan'ın muhtelif yerlerinde Mehdî adına isyanlar baş göstermeye başlamıştı. Sennar adasında Muhammed Ahmed adına Ömer el-Kâşif önderliğinde üç bin kişi hükümetin ağır vergilerine karşı ayaklanmıştı. Şerif Ahmed Tah, Muhammed Zeyn el-Felâtî ve es-Salihabî gibi Mehdî taraftarları da isyan çıkarmışlardı fakat hükümet

²⁷¹ el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 342.

²⁷² Abdullah, *Menşûrâtu'l-Mehdiyye*, 27.

²⁷³ Mahcûb Mâlik, *el-Mukâvetu'd-Dâhiliyyetu li-Hareketi'l-Mehdiyye 1881-1898*, 61.

²⁷⁴ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 118-119.

²⁷⁵ Oakley Collins, *Târihu's-Sûdan el-Hadîs*, 41.

²⁷⁶ Mahcûb Mâlik, *el-Mukâvetu'd-Dâhiliyyetu li-Hareketi'l-Mehdiyye 1881-1898*, 61.

kuvvetlerini bölgeden çıkaramamışlardı. Bununla birlikte hükümet güçleri de isyancılara karşı herhangi bir başarı elde edememişlerdi.²⁷⁷

3.3.1.5. Ebyaz Şehri Kuşatması ve Şehrin Alınması

Muhammed Ahmed ve Ensar'ı, daha önce hükümet güçlerine karşı yaptıkları savaşlarda mızrak, kılıç ve ateşli silahlar kullanmışlardı. Fakat Muhammed Ahmed, Cebel-i Kadir bölgesinden ayrılırken savaşlarda ganimet olarak elde ettiği bütün ateşli silahları, onlara ihtiyacı olmadığını belirterek bıraktı. O, hükümet kuvvetlerine karşı yaptığı savaşlarda zırhsız ve silahsız bir şekilde savaşıyor, çevresindekiler de onu kurşunlardan korumak için etrafını sarıyorlardı. Fakat Ebyaz denen yer sağlam surları olan bir şehirdi. Hükümet güçleri şehrin etrafına hendekler kazıp topraklar yerleştirmişlerdi. Ensar, her hücumunda bu hendek ve top atışlarından dolayı başarısız bir şekilde geri dönüyordu. Bir cuma sabahı Mehdî güçleri toplu bir şekilde şehre büyük bir hücum gerçekleştirdiler. Yapılan hücumda kısa bir süre içerisinde Mehdî kuvvetlerinden on bin kişi öldürüldü. Mehdî kuvvetleri tekrar geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu büyük kayıptan sonra Muhammed Ahmed, ateşli silahların ne kadar mühim ve gerekli olduğunu anlamış oldu. Bu geri çekilmeden sonra Muhammed Ahmed kuşatmayı daha da sertleştirdi. Şehri aylarca kuşatma altında tutup herhangi bir yardımın gelmesini engelledi. Şehirde açlık o kadar artmıştı ki insanlar fare, köpek ve kedi yemeye başlamışlardı.²⁷⁸ Açlık ve hastalıklar bu raddeye gelince şehrin yöneticisi Said Paşa, şehrin savaş konseyini toplayıp şehri teslim etme şartlarını istişare ettikten sonra, canlarını bağışlaması şartıyla şehri teslim edeceğini bildirdi. Muhammed Ahmed de bu şartları olduğu gibi kabul edip 1882 yılının Eylül ayında kuşattığı Ebyaz şehrini 1883 yılında teslim almış oldu.²⁷⁹

Ebyaz şehrinin düşmesiyle bütün Kordofan bölgesi, Muhammed Ahmed'in kontrolü altına girdi. Muhammed Ahmed, Ebyaz'ı ele geçirdikten sonra yayımladığı menşurlarla yönetimde ve uygulamalarda birtakım değişiklikler yaptı. Yönetimin çoğunu, Şeyh Kureşî'nin türbesini inşa ederken karşılaştığı, mehdilik fikrini ilk destekleyenlerden ve en gözde destekçilerinden olan Abdullah et-Teâyîşi'ye devretti.

²⁷⁷ Ebû Selîm, *el-Hareketu'l-Fikriyye fi'l-Mehdiyye*, 24.

²⁷⁸ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 124.

²⁷⁹ er-Râfi', *Mısru ve's-Sudan fi Evâilil-'Ahdil-İhtilal*, 108.

Ebyaz yeni kurulan devletin başkenti yapıldı. Muhammed Ahmed devlet yönetimi için yeni bazı kanunlar çıkardı.²⁸⁰

Ebyaz'ın ele geçirilmesinden sonra, daha Kuzey'de olan ve yabancı güçlerin elinde bulunan Hartum'un ele geçirilmesinin yolu açılmış oluyordu. Mehdî kuvvetleri ele geçirdikleri 16 bin 400 tüfek ve 13 top ile daha da güçlenmişlerdi. Mehdî güçlerinin Kordofan zaferi, sözde Osmanlı- Mısır ancak aslında ise İngiliz-Mısır hükümetinin Darfur ve Bahru'l-Gazel bölgelerindeki hâkimiyeti için sonun başlangıcıydı. Mısır hükümetin bu bölgeleri Mehdî kuvvetlerine bırakmaktan başka çaresi kalmamıştı.²⁸¹

Mısır hükümeti, Ebyaz yenilgisinden sonra başlarında yabancı komutanların bulunduğu bir orduyu Sudan'a göndermeye karar verdi. Mehdî kuvvetleri, Sudan'da savunma döneminde çok büyük mücadeleler vermişlerdi. Ancak biz burada mühim bulduğumuz birkaç savaştan bahsettik. Aslında irili ufaklı birçok çatışma daha, o dönemi anlatan kaynaklarda mevcuttur. Muhammed Ahmed, bu savaşların tartışmasız tek kazananıydı. O, bu savaşlarla hem idarî işlerde hem de askerî sahada rüştünü ispatlamış ve ününü tüm Sudan topraklarına yaymış oldu. Bu savaşlardan sonra Sudan'ın her tarafından insanlar gelip Muhammed Ahmed'e biat ederek Mehdî Hareketine katılmaya devam ettiler. Mehdî güçleri bu mebzul insan gücünden elde ettiği kuvvetle savunma döneminden çıkıp temellerini attıkları devleti genişletmek için hücum dönemine geçmiş oluyorlardı.

3.3.2. Hücum Dönemi

Bu dönem Muhammed Ahmed öncülüğündeki Mehdî kuvvetlerinin savunma pozisyonundan çıkıp saldırı pozisyonuna geçtiği dönemdir. Bu dönemde Mehdî kuvvetleri artık Sudan'ın tamamını ele geçirmek için yola çıkmışlardır.

3.3.2.1. Şeykân Savaşı

İngilizler, Mısır'da vuku bulan Urabî isyanını bahane ederek Mısır'ı tamamen işgal edince, Mısır'a bağlı Sudan'ı da işgal etmek istediler. İngiliz-Mısır hükümeti bu

²⁸⁰ Ebû Selîm, *el-Hareketu'l-Fikriyye fi'l-Mehdiyye*, 24.

²⁸¹ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 125.

planı gerçekleştirmek için William Hicks²⁸² komutasında Mısır ve İngiliz askerlerinden oluşan 10 bin kadar askeri, “yalancı peygamber” ve “mütemehdi [*sahte Mehdî*]” olarak isimlendirdikleri Mehdî'nin üzerine gönderdiler.²⁸³ Hicks kuvvetlerinin Hartum'dan hareket ettiğini duyan Muhammed Ahmed, Ebyaz şehrini aldıktan sonra dağılan kabilelere yeni Menşurlar göndererek savaş için tekrar toplanmalarını emretti. Evinden ayrıлып şehrin dışında ordugâh kuran Muhammed Ahmed'in etrafında kabilelerden oluşan büyük bir ordu toplanmıştı. Muhammed Ahmed, Ensar'dan Osman Ebû Darhâ komutasında öncü bir birliği İngiliz-Mısır kuvvetlerinin üzerine göndererek, onların yolları üzerindeki su kuyularını kapatmalarını, güzergâh üzerindeki çobanları ve köylüleri uzaklaştırarak gelen orduyu yıpratmaya çalışmalarını istedi.²⁸⁴ Öncü birlik, yıpratma işini çok iyi bir şekilde yerine getirdi.²⁸⁵ Zaten Mısırlı askerler, hükümet karşıtı Urabî Paşa'nın askerleri oldukları için hükümet tarafından bilerek ölüme gönderildikleri inancındaydılar. Bu inançtan dolayı manevi olarak çok kötü bir durumdaydılar.²⁸⁶

Hicks kuvvetleri sık ağaçlık olan Şeykân denilen bölgeye gelmişlerdi. Vadi şeklinde etrafı ağaçlarla kapalı olan bu bölge Mehdî kuvvetlerinin önceden gelip ağaçlar arasında pusuya yattıkları bir yerdi. Küçük guruplar halinde orduyu günlerce ateş altında tutan Mehdî kuvvetleri, Muhammed Ahmed'in genel hücum emri ile ellerinde kılıçlarla hücumla geçip Mısır ordusunun içine dalmayı başardılar. Vadinin çıkışı mehdî kuvvetleri tarafından tutulduğundan kaçmaya çalışan Hicks kuvvetlerinin önemli bir kısmı kılıçtan geçirildi. Neticede Mısır-İngiliz ordusu büyük bir hezimete uğradı. Hicks ile beraber ordusunun büyük bir kısmı öldürüldü.²⁸⁷

İngiliz-Mısır hükümetinin donatıp Mehdî kuvvetleri üzerine gönderdiği ordunun komutanına, hazırlanışına bakıldığında ve ordunun takip ettiği güzergâh incelendiğinde, sanki ordunun bilerek yenilmesi isteniyormuş gibi bir durum söz konusudur. Ordunun başında bulunan Hicks, daha önce Etiyopya'da alelaide bir

²⁸²Albay William Hicks, İngiliz ordusuna mensup bir generaldir. Hindistan'da birçok görevde bulunmuştu. Daha sonra Mısır'da görevlendirilmiştir. Özdağ, Abdullah, “Sudan'da Mehdîlik hareketi (1881-1885)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 37/63 (2018): 309-330.

²⁸³Kevkev Hamîd, *Safhâtu min Turkiyye ve 'l-Mehdîyye*, 152.

²⁸⁴Mahcûb Mâlik, *el-Mukâvetu 'd-Dâhiliyyetu li Hareketi 'l-Mehdîyye 1881-1898*, 68.

²⁸⁵Kevkev Hamîd, *Safhâtu min Turkiyye ve 'l-Mehdîyye*, 154.

²⁸⁶er-Râfî', *Mısru ve 's-Sudan fî Evâili 'l- 'Ahdî 'l-İhtilal*, 116.

²⁸⁷er-Râfî', *Mısru ve 's-Sudan fî Evâili 'l- 'Ahdî 'l-İhtilal*, 118.

subay olarak görev yapmış, daha sonra doğrudan generalliğe yükseltilmiş bir subaydı. Emir komuta yönünden zayıf bir komutan olarak bilinmekteydi.²⁸⁸ Hükümet ordusunun takip ettiği güzergâh da incelendiğinde askerlerin bu konuda haklı oldukları sonucuna ulaşılabilir. Şeykân savaşından sonra İngiliz hükümeti, Sudan'daki tüm yabancı unsurların bu ülkeden çıkarılması kararını aldı. Bu karar sonucunda Osmanlının da bölgeden çekilmek zorunda kalmasıyla, daha önce Mehdîye karşı Osmanlıyı destekleyen kabileler ve tarikatlar da ister istemez Muhammed Ahmed'e biat etmek zorunda kaldılar.²⁸⁹

Muhammed Ahmed'e biat edenler sadece Sudanlılar değildi. Onun Sudan'da İngilizlere karşı verdiği mücadeleyi Fas, Tunus, Hint ve Hicaz'dan duyanlar da biat etmek için Sudan'a geliyorlardı. Bu zaferle birlikte Muhammed Ahmed'in Hartum'a giden yolu tamamen açılmıştı. Bunu çok iyi bilen Mısır hükümeti de Sudan'ın muhtelif yerlerinde bulunan askerlerini ve güçlerini Hartum'u savunmak için buraya topluyordu. Sudan'ın diğer yerleriyle bir bağlantısı kalmayan hükümet, Sudan'dan çekilmenin en doğru yol olduğuna inanmıştı. Mehdî tarafında ise bu savaşın gayet iyi sonuçları olmuştu. Halk artık Muhammed Ahmed'in Mehdî olduğuna kesin olarak inanıyordu. Çünkü bu kadar imkânsızlık içinde dünyanın süper gücü sayılan İngilizleri defalarca yenmesini başka şekilde açıklayamıyorlardı.²⁹⁰

Muhammed Ahmed'in bu savaştan da zaferle ayrılması bize Muhammed Ahmed'in çok iyi bir komutan olduğu izlenimini vermektedir. Çünkü savaş hazırlıkları süresince oluşturduğu istihbarat ağı ile düşman kuvvetlerinin her hareketini takip edebilmiş, aldığı doğru istihbaratla hükümet kuvvetlerinin yollarına attığı bildirimlerle onların moral ve maneviyatlarını çok ustaca yıpratabilmişti. Muhammed Ahmed'in bu becerisi sonucunda da zafer elde edilmişti.

3.3.2.2. Gordon Paşa ve Sudan'ın Boşaltılması

Mehdî hareketinin çok hızlı bir şekilde ilerlemesi ve Hicks kuvvetlerinin de Şeykan'da yenilmesinden sonra İngilizler, Mısır hükümetinden Gordon'un Sudan'a gönderilmesini ve Sudan'ın Mısırlı yönetici ve görevlilerden tamamen boşaltılıp

²⁸⁸ İlhan Zengin, *Köle Ticaretinin XIX. Yüzyılda Sudan'ın Sosyal, Siyasal ve İktisadi Yaşantısına Etkileri* (Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2018), 180.

²⁸⁹ Kevkev Hamîd, *Safhâtu min Turkiyye ve 'l-Mehdîyye*, 156.

²⁹⁰ Kevkev Hamîd, *Safhâtu min Turkiyye ve 'l-Mehdîyye*, 157.

Sudanlılara teslim edilmesini istemişlerdi. Mısır Hidivi Şerif Paşa, Gordon Paşa'nın Sudan'a gönderilmesini doğru bulmuyordu. Çünkü Mehdî hareketi dinî bir hareketti ve İslam'ı temsil ettiklerini iddia ediyorlardı. Gordon Paşa ise bir Hristiyan'dı ve Müslümanların başına yönetici olarak gönderiliyordu. Bu sebepten dolayı Mısır hükümeti, Mehdî hareketinin durmayacağını düşünüyordu. Ayrıca Şerif Paşa, İngilizlerin Mısır'ı tamamen Sudan'dan çıkarmaya çalıştığını anlayıp istenilenleri yapmayı reddetti. Daha sonra İngilizler, Şerif Paşa'yı istifa ettirip yerine Ermenî Nûbâr Paşa'yı getirdiler. Mısır hükümetinin başına getirilen Nûbâr Paşa, istenilenleri harfiyen yerine getirdi. Gordon Paşa'yı Sudan genel valisi olarak atadı ve Türk-Mısır yöneticilerinin tamamını da geri çekti.²⁹¹

Gordon Paşa, 1884 yılında Hartum'a ulaştı. Gordon Paşa Sudan'a gelir gelmez onu karşılamaya gelenlere Sudan genel valisi olarak atandığını bildirdi. Daha sonrasında ise kendisine verilen görevi yapmaya başladı. İlk iş olarak Muhammed Ahmed'i, Kordofân Sultanı olarak ilan ettiğini duyurdu.²⁹² Köle ticaretini yasaklayan bütün kanunları ilga etti. Bütün vergi defterlerini halkın gözü önünde yaktı ve katiller dışında hapishanelerdeki bütün suçluları serbest bıraktı.²⁹³

Gordon Paşa'nın, Mehdî hareketini durdurmak için yaptığı tüm bu reformlar da bir işe yaramadı aksine daha da yayılmasına neden oldu. Gordon Paşa'nın en büyük hatası, Mehdî hareketinin sadece Osmanlı-Mısır yönetimine karşı bir hareket olduğunu zannetmesiydi. Oysa Mehdî hareketi, uzun vadeli planları olan dinî bir hareketti.²⁹⁴ Çünkü Muhammed Ahmed, kâfirlerle savaşaacağını onları mağlup edeceğini ve mücadelesini tüm İslam dünyasına yayacağını menşurlarında dile getiriyordu. Mehdî olduğunu iddia etmesi böyle yapmasını gerektiriyordu. Gordon Paşa ise bir Hristiyan'dı. Kendini Mehdî ilan Muhammed Ahmed ve onun taraftarlarının bir Hristiyan'dan gelen bu reformları ve sultanlığı kabullenmeleri düşünülemezdi. Gordon Paşa'nın kestiremediği iş başına geldi. Yapılan tüm reformlar ve verilen vaatlerin hepsi karşılıksız kaldı. Çünkü bunlar, mehdî inacı üzerinden hateket eden bir isyanı durdurabilecek tedbirler değildi.

²⁹¹ Şebîke, *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*, 303.

²⁹² Şebîke, *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*, 323.

²⁹³ Kevkev Hamîd, *Safhâtu min Turkiyye ve'l-Mehdîyye*, 187.

²⁹⁴ Slatin Paşa, *es-Seyf ve'n-Nâr fi's-Sûdân*, 173.

3.3.2.3. Hartum Kuşatması

Şeykân savaşından hemen sonra Muhammed Ahmed, Hartum kuşatması için hazırlıklara başladı. Hartum'u alabilmek için üç plan devreye soktu. İlk olarak Hartum'a giden bütün yolları kapattı ki, şehri yalnızlığa itip herhangi bir yardımın gelmesini engellemekti. Bunun için şehre ulaşan dört yolu kapatıp kontrol altına aldırdı. Doğudaki Sevakın ada sıtarafından gelen yol, Osman Dikne²⁹⁵ tarafından kapatıldı. Osman Dikne, burada gösterdiği üstün başarılarla hükümet güçleriyle ve diğer yabancı güçler ile girdiği bütün çarpışmaları kazanıp bölgede Sudan Mehdî hareketinin üstünlüğünü kesinleştirdi. Kuzeyden Mısır tarafından Hartum'a doğru gelen Berber yolu, Şeykân savaşından hemen sonra hocası Muhammed Hayr Abdullah Huclî²⁹⁶ tarafından kapatıldı. Kesselâ bölgesinden Hartum'a doğru gelen yolu da Mehdî'nin komutanlarından Mustafa Hedel kapattı ki böylece Hartum'un dış dünya ile bağlantısı tamamen kesilmiş oluyordu. Planın ikinci aşaması ise, şehrin çevresi ile olan bağlantısının kesilmesiydi. Bunun için Muhammed Ahmed, bölgedeki dinî liderlere ve kabile reislerine yazdığı menşurlarda şehrin çevresi ile olan bağlantısının tamamen kesilmesini emretti. Bu kabileler ve dinî liderler Hartum'un çevresi ile olan bütün bağlantılarını kestiler. Üçüncü aşama ise, şehri tamamen muhasara altına alıp şehre girmekti.²⁹⁷ Muhammed Ahmed, uyguladığı bu üç aşamalı plan neticesinde şehri tamamen almış olacaktı.

Ocak 1885 yılında Ensar'ın yaptığı muhasara başarılı oldu ve Hartum ele geçirildi. Muhammed Ahmed'in özellikle öldürülmemesini istemesine rağmen Gordon Paşa, Mehdî kuvvetleri tarafından öldürülüp başı kesildi.²⁹⁸ Hartum'un ele geçirilmesi Sudan Mehdîlik hareketinin en büyük başarısı olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu savaşla birlikte Sudanlılar, Muhammed Ahmed'in el-Mehdiyyü'l-Muntazar olduğuna kesin olarak inanmış oldular. Böylece Sudanlılar yıllardan

²⁹⁵ 1837-1926 yılları arasında yaşayan Dikne'nin asıl ismi Osman bin Bekir Dikne'dir. Sudan Mehdî'sinin komutanlarındadır. Nesebi konusunda ihtilaf vardır. Bazıları Kürt olduğunu, bazıları da Türk olduğunu ifade etmektedir. Osman Dikne, Sevakın Adası'nda doğup büyümüştür. Ebyaz'da Muhammed Ahmed'e biat ettikten sonra Doğu Sudan bölgesine atandı. 1900 yılında Mısır-İngiliz kuvvetleri ile girdiği savaşta esir alınmış daha sonra da atıldığı zindanda ölmüştür. Geniş bilgi için bkz. Ziriklî, *el-İ'lâm Kamûsu Terâcîm*, 4: 205.

²⁹⁶ Muhammed Ahmed'in Gabeş medreselerinden hocasıdır. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Mahcûb Mâlik, *el-Mukâvetu'd-Dâhiliyyetu li-Hareketi'l-Mehdiyye 1881-1898*, 209.

²⁹⁷ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 134.

²⁹⁸ Muhammed İbrâhim Ebû Selîm, *Târihu'l-Hartûm*, 2. bs. (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1979), 73.

beridir kurmak istedikleri İslam şeriatı ile yönetilen devletlerini kurmuş oluyorlardı. Gordon Paşa'nın öldürülmesi, İngiltere'de büyük bir teessürle karşılandı. İngilizler de Mehdî hareketinden kurtulmak için yeni planlar yapmaya başladılar. Sudan'ı kurtarmak için gönderdikleri orduyu, Sudan'dan tamamen geri çekip Mısır'a konuşlandırdılar. Artık ilk amaçları Muhammed Ahmed'in Mısır'a yönelmesini engellemek olmuştu.²⁹⁹

Muhammed Ahmed, Hartum'u aldıktan sonra orada durmadı. Omdurman'da (ام درمان) meskenini inşa edip yanına da Mescit yaptırdı ve ismini de Omdurman (mübarek yer) koydu. Omdurman'ı, kurduğu Sudan Mehdî Devleti'nin başkenti yaptı. Kurduğu devlette şeriat kanunlarını uygulayıp İslam öğretilerini hayatın her tarafına yaymaya çalıştı. Devletin resmî görevlerini ulemaya devretti. Zekât memurları tayin edip, Beytu'l-Mal müessesini kurdu.³⁰⁰ Muhammed Ahmed'in bu zaferleri neticesinde Sudan Mehdîlik hareketi doğumunu tamamen gerçekleştirmiş oluyordu. Böylece Muhammed Ahmed, taraftarlarına ilk vaatlerinden biri olan, Sudan'ı kâfirlerden tamamen kurtaracağı vaadini de yerine getirmiş oluyordu.

3.4. SUDAN MEHDİLİK HAREKETİ'NİN TOPLUMSAL FAALİYETLERİ

Sudan Mehdîlik Hareketi'nin toplumsal faaliyetlerini, aslında Muhammed Ahmed'in toplumla ilgili olan programları oluşturmaktadır. Çünkü Muhammed Ahmed, Mehdî sıfatıyla hareketinin müessisi, lideri ve kanun koyucusuydu. Fakat Muhammed Ahmed'in dinî, ictimâî ve iktisadî programı, fikirlerinin en zayıf halkasını oluşturmaktadır. Çünkü o, mehdîliğini ilan ederken yabancı güçlere karşı nasıl mücadele edeceğini ve onlara karşı nasıl bir yol izlemesi gerektiğini planlamıştı. Yöntemi, Sudanlı bütün kabileleri ve cemaatleri bir araya getirip yabancı güçleri Sudan'dan kovuncaya kadar mücadele etmektir. Bu planı da Hartum'u ele geçirince gerçekleştirmişti. O, bu tehakkümden sonra kurduğu devletin kanunlarını el-Mehdiyyü'l-Muntazar sıfatı ile belirliyordu. O, menşurlarında defalarca kendisinin Allah tarafından gönderilmesinin nedenini, akideyi ve Resulullah (s.a.v.)'in sünnetinin ihyâsı olduğunu ısrarla dile getirmişti. Kanun, program oluştururken bunu

²⁹⁹ el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 500.

³⁰⁰ Şebîke, *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*, 363.

da Allah'tan direk olarak ilham alan biri sıfatı ile yapıyordu.³⁰¹ Ancak o, savaştan savaşa koşmaktan belirli toplumsal kanunlar belirleyememişti. Çevresindeki insanlar da aynı şekilde sürekli savaştan savaşa koşan savaşçı bir topluluktu. Bu gibi sebeplerden dolayı Muhammed Ahmed'in toplumsal faaliyetleri planlı programlı bir esas üzere olmamış, ihtiyaçlara binaen ortaya çıkmış bir programdı.³⁰² Bu da onun bu konuda tam başarılı biri olmasına engel olmuştur.

3.4.1. Dinî-İctimaî Faaliyetler

Muhammed Ahmed, dinî-ictimaî programını Allah ve Resulünden aldığı emirler gereğince yerine getirdiğini söylemekteydi. Bu temel üzerine yaptığı icraatların eleştirilme gibi bir durumu söz konusu olamazdı. Böyle bir durumu söz konusu edenler mürted olarak kabul edilmekteydiler.³⁰³

3.4.1.1. Tarikat ve Mezheplerin İlgası

Muhammed Ahmed, davetinin ilahî bir davet olduğunu, bütün mezhep ve tarikatların terk edilerek ve diğer bütün kitaplardan uzaklaşıp Allah'ın kitabına ve Resul'ünün sünnetine dönülmesi gerektiğini ifade etmişti. Bu konuyla ilgili olarak, Resulullah (s.a.v.)'den işaretler aldığını belirterek Sudanlıları kitap ve sünnete davet etmişti. İbnü'l-Arabî'nin *Futuhât*'ında, Mehdî'nin mezhepleri birleştireceği ve tarikatları kaldıracağına uygun olarak Muhammed Ahmed de bunu *Râtib* ve *Menşurlarda* işaretler yoluyla peyderpey dile getiriyordu. Mehdîliğini ilan etmeden önce Semmâniyye tarikatı şeyhi olan Muhammed Ahmed, nihayet 1884 yılında yayınladığı son bir menşurla tarikatları tamamen yasakladı.³⁰⁴ Onun bu emrinden sonra Ensar'ı, tarikat ve mezhepleri terk etmede sıkıntı yaşamadılar.

Muhammed Ahmed'in tarikatları ilga etmesinin arkasında bazı kişisel tecrübelerinin mevcudiyetini göz ardı etmemeliyiz. O, daha önce Semmâniyye tarikatına intisap etmiş ve tarikatta şeriata muğayir bazı şeylerin olduğunu görmüştü. Şeyhi Muhammed Şerif, torununa yaptığı sünnet töreninde erkek ve kadınların beraber oyun oynamalarına izin vermişti. Bunun şeriata uymadığını belirten

³⁰¹ Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, 141.

³⁰² el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 139.

³⁰³ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 609.

³⁰⁴ Ebû Selîm, *el-Hareketu'l-Fikriyye fi'l-Mehdiyye*, 51.

Muhammed Ahmed, şeyhi ile tartışmaya girmişti. Yine şeyhinin kadınlarla görüşmesinin doğru olmadığını söylemişti. Bu ve benzeri dine ters olduğunu düşündüğü uygulamaları gören Muhammed Ahmed, tarikatların şeriata uygun kurumlar olmadığı konusunda ikna olmuştu. Sudan'ı dolaşarak verdiği vaazlarda da halkın sözlü olarak düzelemeyeceğini, ancak el ile müdahale edilmesi durumunda düzelebileceği kanaatine varmıştı. Bunlara ilaveten o, tarikat şeyhlerinin hükümetten aldıkları hediyelerden dolayı hükümete itaatkâr olmalarını da hoş karşılamıyordu. Kütranc köyüdeyken hükümetten gelen yardımları da kabul etmemişti. Bütün bunların dışında Muhammed Ahmed'in kendisi de davetini gizli olarak yayarken tarikat şeyhlerinin hiçbirisinin kendisini desteklemediğini, sadece takvalı olanların ilk başta Allah'a güvenerek ona tabi olduğunu söylemiştir.³⁰⁵

Mehdî hareketi tetkik edildiği zaman görülür ki tarikat şeyhleri, mehdî hareketi güçlenip hükümet güçleri zayıfladığı zaman harekete katılmışlardır. Tarikat şeyhleri o dönemde genellikle Ezher'de okumuş insanlardı. Zaten böyle ehl-i ilim olan insanların, evliyaların menkıbeleri ile büyümüş insanlar gibi kendisinin el-Mehdiyyü'l-Muntazar olduğunu söyleyen bir insana hemen biat etmesi beklenemezdi.³⁰⁶ Muhammed Ahmed'in, el-Mehdiyyü'l-Muntazar'ın tarikatları ve mezhepleri ortadan kardıracağı rivayetlerine ek olarak kendi müşahede ettiği olumsuz durumları da göz önünde bulundurarak ilga ettiğini söylemek mümkündür.

Muhammed Ahmed, *Sahîheyn* (İmam Buharî ve İmam Müslim *Sahihleri*), İmam Gazzâlî'nin *İhyâu 'Ulûmu'd-Dîn* ve İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhât*'ı dışındaki bütün kitapların yakılmasını emretti. Öyle ki Sudan'da neredeyse kitap kalmamıştı.³⁰⁷ Çünkü o, bu kitaplar dışındaki bütün kitapların Kur'ân ve Hadis'in anlaşılmasını engellediğine inanıyordu. Bütün kitapların Kur'ân ve Hadisleri anlamak için yazılmış olduğunu, ancak bu kitapların onların nurunu kapattığını iddia ediyordu. Muhammed Ahmed, kendi ifadesiyle; "Kur'ân ve Hadis önüne örülmüş bu duvarları yıkıp insanların kendi gözleri ile bu iki mebadan yayılan nurları görmelerini" istiyordu.

³⁰⁵ el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 153.

³⁰⁶ Peter Malcolm Holt, *el-Mehdiyye fi's-Sudan*, trc. Cemil Ubeyd (Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1978), 125.

³⁰⁷ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 609.

O, dört mezhep imamına, insanları el-Mehdiyyü'l-Muntazar'ın dönemine ulaştırdıkları için şükranlarını ifade edip sonrasında bu dört mezhebin Mehdî döneminde artık irfan pınarının önünü kapattıklarını belirterek bu mezhepleri kaldırdı.³⁰⁸ Muhammed Ahmed'in gençlik yıllarında İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhât*'ını çokça okuduğunu belirtmiştik. Sudan Mehdî devletini kurduktan sonra da yakmadığı ve Ensar'ına okumalarını emrettiği nadir kitaplardan biri de bu kitap olmuştur. İbnü'l-Arabî *el-Fütûhât*'taki "Mehdî Risalesi"nde, Mehdî'nin dünya hâkimiyetini kurduktan sonra bütün mezheplerle amel etmeyi bâtil kılacağını belirtmiş ve Mehdî'nin en büyük düşmanının fakihler olacağını detaylı olarak anlatmıştır.³⁰⁹ Onun, İbnü'l-Arabî'nin kitaplarını gençliğinde çokça okuması ve daha sonrasında da Ensar'ına okumalarını tavsiye etmesi, mezhepleri kaldırmasında bu kitaptan etkilendiğini söylemek mümkündür.

Muhammed Ahmed, dört mezhebi de lağvettikten sonra kendisine "Mehdî'nin mezhebi nedir?" diye sorulduğunda; "Allah o imamlardan razı olsun ki insanları bize ulaştırdılar. Onlar da adam biz de adamız. Eğer o imamlar bize ulaşmış olsalardı bize tâbî olurlardı. Bizim mezhebimiz; Kitap, Sünnet ve Allah'a tevekküldür. Bundan dolayı mezheplerle ve âlimlerin görüşü ile amel etmeyi bıraktık"³¹⁰ diye cevap vermişti. Böylece Muhammed Ahmed, kendi mezhebini ihdas edip diğer bütün mezheplerle amel etmeyi yasakladı. Bu görüş, modern dönemle birlikte ortaya çıkmış geleneğin tamamen terkini isteyen görüşle çok benzeşmektedir. Modernist düşünce diyebileceğimiz bu düşünce kültür ve geleneğin dinleştğini bundan dolayı dini anlamaya ve yaşamaya engel olduğunu savunmaktadır. Bu düşünce sahipleri mezheplerin Müslümanları parçalayan oluşumlar olduklarını öne sürerek onlarla amel etmeyi kabul etmezler.³¹¹ Çalışmamızın konusunu dağıtmamak için yenilikçilerin bu görüşleri üzerinde durmayacağız.

³⁰⁸ Şebike, *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*, 373.

³⁰⁹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye: Mehdî Risalesi*, 120.

³¹⁰ Şebike, *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*, 374.

³¹¹ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Evkuran, "Çağdaş İslam Düşüncesinde 'Mezhep' Krizi: Mezheplerin Dinsel/Teolojik Meşruiyeti ve Sosyolojik Anlamı Üzerine", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (14 Temmuz 2015): 615-633.

3.4.1.2. Diğer Bazı Yasaklar ve Faaliyetleri

Muhammed Ahmed, kadınların ictimaî hayatta aktif olmalarını engellemek adına birçok değişiklik yaptı. Nur suresi 30-31. âyetlere dayanarak kadınların çarşıya ve yollara çıkmasını yasakladı.³¹² Üst üste üç gün uyarılmalarına rağmen dışarı çıkan kadınlara yüz sopa vurulması emrini verdi. Muhammed Ahmed, evlilik konusunda kadınların erkeklerden istedikleri mehirleri kolaylaştırmalarını³¹³ ve nafakaları hafifletmelerini tembihledi. Ayrıca düğünlerde israfın önüne geçmek için verilecek yemek miktarını da belirledi. O, kendi koyduğu esaslar üzere olmayan evliliklerin bâtil olduğunu, kendisine karşı savaşılanların da evliliklerinin geçersiz olduğunu ilan etmişti. Kadınlara, altın takıları haram, gümüş takıların ise müstehab olduğunu ilan etti.³¹⁴ Ziyet eşyalarını ise cihad için infak etmeleri gerektiğini salık verdi. Kadınların erkeklere selam vermesini yasakladı. O, el-Mehdî sıfatı ile bu içtihatlarda bulunmuştu.³¹⁵ Yukarıda örneklerini verdiğimiz yasakların çoğu İslam şeriatında yeri olmayan hatta ona ters olan yasaklamalardır. Kadınların evleneceği erkekle dilediği kadar Mehir üzerinde anlaşabileceği,³¹⁶ Müslüman kadınların altın ziyet kullanabilecekleri³¹⁷ gibi durumlar ayetlerde de açık bir şekilde izin verilen hususlardır.

Diğer taraftan Muhammed Ahmed birçok cami de yıktırmıştır. Kendi izni dışında cami inşasını yasaklamıştı. Namazın daima cemaatle kılınmasını emrediyordu. Cuma namazlarının Cuma Mescidi dışındaki bir yerde kılınmasını da yasaklamıştı.³¹⁸ Cemaatle namaz kılmayı bu kadar önemseyen bir insanın küçük mescidler inşa edilmesine karşı çıkması, onun küçük cemaatleşmeleri engellemeye yönelik bir icraatı olarak değerlendirilebilir.

Hırsızlara uygulanacak hükümler konusunda Muhammed Ahmed, Ehl-i Sünnet anlayışından ayrılmıştır. İslam'daki genel kabule göre hırsızın elinin

³¹² Abdullah, *Menşûrâtu'l-Mehdiyye*, 185, 298.

³¹³ Abdullah, *Menşûrâtu'l-Mehdiyye*, 307.

³¹⁴ Altın'ın kadınlara haram olarak kabul edilmesinde içinde bulunulan savaş durumunun etkili olduğunu düşünüyoruz. Çünkü savaş, ekonomilere büyük zararlar verir. Muhammed Ahmed böyle bir fetvayla zarar gören ekonomiyi, ziyet eşyası olarak kullanılan altınları ekonomiye kazandırarak bir nebze de olsa düzelmeye çalışmış olabilir.

³¹⁵ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 610.

³¹⁶ Bakara, 2/237; Nisa, 4/4,20,24,25; Mâide, 5/5.

³¹⁷ A'raf, 7/32.

³¹⁸ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 941.

kesilmesi, çalınan malın miktarına ve o malın bulunduğu duruma göre belirlenir. Sadece Haricî mezhebine göre çalınan malın miktarı ve durumu göz önüne alınmadan hırsız cezalandırılır.³¹⁹ Bu sebeple Muhammed Ahmed'in bu uygulamasının yalnızca Hâricîlerin görüşüyle uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Hırsızlık yapan kişinin, çaldığı malın miktarına bakılmaksızın elinin kesilmesini emretmiştir.³²⁰

Cihad konusunda da çok katı bir tutum takınan Muhammed Ahmed, cihattan geri duranların isyankâr olduklarını, kıldıkları namazlarının ve tuttıkları oruçlarının kabul edilmeyeceğine hükmetmiştir.³²¹ Bu görüşünü menşurlarında şöyle dile getirmiştir: “Cihad farzdır. Her kim ondan geri kalırsa namazı, orucu ve sadakası kabul olmaz, hatta bütün amelleri batıl olur”.³²² Muhammed Ahmed'in bu konudaki tavrının bu kadar sert olması, içinde bulunulan durumdan dolayıdır. Konulan bu hükümlerin savaş ortamında verilen hükümler olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Muhammed Ahmed, taraftarlarına kendisinin de giydiği yünlü cübbe giymelerini tavsiye etmiştir. Sudan toplumu arasında yaygın olan ancak Kitap'ta ve Sünnet'te olmayan bazı âdet ve gelenekleri de yasaklamıştı. Ölünün ardından çokça ağıt yakıp dövünme Sudanlılar arasında oldukça yaygındı. Hatta kabileler böylesi merasimler icra etmekle övünürlerdi. Muhammed Ahmed bunu da yasaklamıştı. Tütün ürünlerini de yasaklamıştı. Atlara iş ve cihad dışında binmeyi yasaklamıştı.³²³ O, ictimaî ve dinî alanda kendi içtihadı üzere bazı düzenlemeler yapıp bunlara uymayanları cezalandırıyordu. Ancak ömrü bu kanunları uygulayıp onları toplumda yerleştirecek kadar sürmedi. Mehdî hareketi, yukarda anlatılan konularda yaptığı sert yasaklamalardan dolayı Vehhâbî hareketine benzetilmiştir.³²⁴

3.4.2. Ekonomik Faaliyetler

Sudan Mehdîlik Hareketi'nin kurmuş olduğu devletin gelir kaynaklarının çoğunluğunu ganimet malları oluşturuyordu. Bu hareketin ilk yıllarında Ensar, bir

³¹⁹ Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 17: 390.

³²⁰ Abdullah, *Menşûrâtu'l-Mehdiyye*, 185.

³²¹ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 612.

³²² Abdullah, *Menşûrâtu'l-Mehdiyye*, 185.

³²³ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 151.

³²⁴ Holt, *el-Mehdiyye fi's-Sudan*, 145.

savaşın içinde olduğu için elde edilen malları kendi aralarında rahatlıkla paylaşabiliyorlardı. Fakat hareket büyüyüp genişledikçe ve harekete de herkes katılmaya başlayınca bu paylaşım tarzı işlemez olmuştu.. Savaş şartları değişip bazı şeyler normale dönünce savaşçılar arasındaki paylaşım ancak yönetimin sert uygulamaları ile devam edebilmişti.

3.4.2.1. Beytü'l-Mâl'in Kurulması

Muhammed Ahmed, Beytü'l-Mâli'l-Müslimîn diye isimlendirdiği kurumu kurdu. Aslında bu müesseseyi Cebel-i Kadîr bölgesinde ele geçirdiği ganimetleri muhafaza etmek için kurmuştu. O, kendisi ile birlikte savaşıp işinden geri kalanlara buradan yardım yapıyordu. Bu müessesenin çoğu geliri savaşlardan ele geçirilen ganimetlerdi. Muhammed Ahmed, ganimetlerin beşte dördünün mücahitlere dağıtılması gerektiği emrinden³²⁵ farklı olarak ganimetlerin hepsini Beytü'l-Mâl'de toplamış, herkese ihtiyacı nispetince dağıtmayı tercih etmişti.³²⁶ Sistemin bu şekilde işlemesi bazı sıkıntılar doğurmuştu. Bu şekilde bir uygulamadan dolayı savaşçılar, savaşta elde ettikleri ganimetleri saklamaya başlamış, beşte birini bile vermek istemiyorlardı. Ganimet malları çalınmaya başlanmıştı. Bazı savaşlarda Mehdî kuvvetleri savaşı bırakıp ganimet elde etme derdine düşüyorlardı.³²⁷ Bundan dolayı Muhammed Ahmed, cemaatine defalarca ganimetlerin Beytü'l Mal'e verilmesini tembihlemişti.³²⁸

Daha önce de belirttiğimiz gibi mehdî hareketinin içerisinde Sudan bölgesinde yaşayan her çeşit insan mevcuttu. Bunlara eşkıyalar, soyguncular ve köle tüccarları da dâhildi. Bu tip insanların da olduğu bir yerde ganimetlerin hepsinin Beytü'l-Mâl'e teslim edilmesini beklemek veya Muhammed Ahmed'in tavsiye ettiği gibi ihtiyaçları nispetinde almalarını ummak hayalî bir beklenti olurdu. Said Kaddal'ın da ifade ettiği gibi³²⁹ bu beklenti boşa çıkmış, Beytü'l-Mâl'in önü her gün bu mallardan en büyük payı almak için gelenlerle dolup taşıyordu. Bu durumda Muhammed Ahmed'in zühde dayanan uygulaması işe yaramamıştı.

³²⁵ Enfâl, 8/41.

³²⁶ Holt, *el-Mehdiyye fi's-Sudan*, 137.

³²⁷ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 145.

³²⁸ Abdullah, *Menşûrâtu'l-Mehdiyye*, 264.

³²⁹ el-Kaddâl, *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 145.

3.4.2.2. Toprak Mülkiyeti

Muhammed Ahmed, toprak mülkiyeti konusunda da “Yeryüzünün Allah’ın mülkü olduğu” ilkesini esas alarak yeni bazı değişiklikler ve düzenlemeler yapmayı planlamıştı. Bu ilkeye göre toprak Allah’ın kullarına emaneti olup kullar onun üzerinde tam bir mülkiyet iddia edemezlerdi. Sadece Resulullah’ın halifesi olarak kabul edilen Muhammed Ahmed’in toprak üzerinde tasarruf hakkı vardı. Bir bakıma Muhammed Ahmed bütün toprakların sahibi oluyordu. Muhammed Ahmed’in koyduğu kurallara göre, bir kişi atalarından miras olarak kalan toprağın üzerinde ikamet eden insanlardan haraç alamazdı. Aynı şekilde, toprağını işlemeyen bir kimsenin, işlemediği toprağını işleyecek bir Müslüman kardeşine kira bedeli almadan vermesi gerekmekteydi. Yukarıda anlatılan bu kurala göre daha önceki yönetimden kalan toprakların hepsi Beytu’l-Mâl’a aktarıldı. Bu aktarımla Beytu’l-Mâl, ülke ziraatının tek hâkimi olmuş oluyordu. Muhammed Ahmed, özel toprak mülkiyetini desteklemekle birlikte topraktan faydalanma konusuna halkı da dâhil etti.³³⁰ Yani, mülkiyet özel fakat ondan faydalanma ve kullanma herkesin hakkıydı. Bu uygulama orta Sudan topraklarını doğudaki çoban kabilelerine açmıştı. Bu kabileler akın akın orta Sudan’a geliyorlardı. Aslında Muhammed Ahmed’in bu tarz bir siyaset izlemesi, kabileler ve aileler arasındaki çatışmalara da son vermişti. Eski hükümetten kalan toprakların kime ait olacağı sorunu da böylece çözülmüş oluyordu.³³¹

3.4.2.3. Zekât

Zekât gelirleri, Beytu’l-Mâl gelirlerinin en önemli ikinci kalemini oluşturmaktaydı. Said Kaddal’ın belirttiğine göre Mehdî hareketine kadar Sudan’da zekât adeta unutulmuştu. Sadece vergiler toplanıyordu. Muhammed Ahmed, bütün Sudanlılara yazdığı uzun bir menşurla, zekâtın şartlarını ve kimden ne alınacağını beyan ederek onu zorunlu hale getirdi.³³² Bunu, 1883 yılında Hick kuvvetlerini mağlup ettikten sonra zorunlu hale getirmişti. Ancak, ülkenin içinde bulunduğu savaş durumu ve fakirlik, Zekât’ın istenilen düzeyde toplanmasına engel olmuştu.³³³

³³⁰ el-Kaddâl, *el-İmâmu’l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 146.

³³¹ Holt, *el-Mehdiyye fi’s-Sudan*, 143-144.

³³² Holt, *el-Mehdiyye fi’s-Sudan*, 140.

³³³ el-Kaddâl, *el-İmâmu’l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 147.

3.4.3. Siyasî Faaliyetler

Sudan Mehdîlik Hareketi'nde siyasî sistem, el-Mehdiyyü'l-Muntazar inancı üzerine kurulmuştu. Bu inanca göre Mehdî, zamanın imamı ve Hz. Muhammed'in halifesidir. İslam'ı yenilemek, mezhepleri ve tarikatları kaldırıp insanları Kitap ve Sünne'te döndürmek için zuhur etmiştir. Muhammed Ahmed, mehdiliğini ilan ettikten sonra mezhep ve tarikatları ilga etmiş, kitapların yakılması meselesini, dinî konularda kafa karışıklığına neden olmaları olarak açıklamıştı. Bu icraatleriyle Muhammed Ahmed, danışılabilir tek merci haline gelmişti. Mehdî hareketinin üzerine bina edildiği temel esasları bu görüşler oluşturuyordu. Aslında o dönem İslam coğrafyasındaki "ihya hareketlerine" bakıldığı zaman onlarda da öze dönüşçü bir fikir hemen göze çarpar. Ancak Muhammed Ahmed bu hedefini, görüşüne uygun olmayan kitapları yaktırmak gibi aşırı bir yöntemle gerçekleştirme yoluna gitti. Tarihte de bunun birçok örneği mevcuttur.

3.4.3.1. Yönetim

Mehdî hareketi sonucunda kurulan Sudan Mehdî Devleti, Muhammed Ahmed'in mehdî sıfatı ile en yetkili kişi olduğu ve ilahî desteğe sahip olduğu savına dayanan teokratik bir devlettir. Zaten el-Mehdiyyü'l-Muntazar'ın varlığı böyle olmasını gerektiriyordu. Muhammed Ahmed, yetkileri yardımcıları ve komutanları arasında dağıtmıştı. Yönetimi altına giren bölgelerde harekâtı yönetmeleri için üç tane halife belirleyip bu halifeleri Hulefâü'r-Râşidîn diye isimlendirmişti.³³⁴ Bunların halife diye isimlendirilmeleri geleneksel manadaki gibi birinin niyabında yönetici olacak manasında değildi. İlk dönem İslam toplumundaki yönetici manasına gelen halife ismi ile isimlendirilmişlerdi. Mehdî Muhammed Ahmed, Hz. Peygamber'in halifesi; Abdullah et-Teâyişî, Ebû Bekir Sıddık'ın halifesi; Ali ibn Muhammed, Ömerü'l-Faruk'un halifesi; Muhammed Şerîf bin Hamid,³³⁵ Aliyyu'l-Kerrâr'ın halifesi olarak görülüp kabul ediliyorlardı. Muhammed Ahmed, Senûsiyye tarikatı

³³⁴ Ebû Selîm, *el-Hareketü'l-Fikriyye fi'l-Mehdiyye*, 22.

³³⁵ Muhammed Şerif bin Hamid, Muhammed el-Mehdî'nin baba tarafından yeğenidir. Küçük yaşlardan itibaren Muhammed Ahmed ile hareket etmişti. Muhammed Ahmed Mehdiliğini ilan ettiğinde ona 1881 yılında biat etti. Mehdî onu Aliyyu'l-Kerrâr lakabı ile halifesi ilan etmişti. Bu şahıs kırmızı sancak altında Muhammed Mehdî ile bütün savaflara iştirak etmiştir. Mehdî öldükten sonra onun Halifesi Abdullah'a isyan etmiş, ancak başarısız olunca İngilizlere sığınmıştı. İngilizler de onu komploya kurmaktan 1899 yılında kurşuna dizerek idam ettiler. Kâsım, *Mevsu'atu'l-Kabâil ve'l-Ensab fi's-Sudan*, 3: 1225.

şeyhi Şeyh Muhammed el-Mehdî ibn Senûsî'ye yazdığı bir mektupta ona, Hz. Osman'ın halifesi olmasını teklif etmişse de bu teklifine karşılık herhangi bir cevap alamamıştı.³³⁶ Halifeler içerisinde Abdullah et-Teayişî halifelerin halifesi ve Mehdî ordusunun da komutanıydı.

3.4.3.2. Ordu

Muhammed Ahmed, kuvvetlerini üç büyük orduya bölmüştü. Birinci ordu Abdullah et-Teayişî'nin komutanlık ettiği batı kabilelerinden oluşan Mavi Sancak ordusuydu.³³⁷ İkinci ordu Halife Ali bin Huluv'un komutanlık ettiği yeşil sancak ordusuydu. Da'im ve Kinane kabilelerinin yer aldığı üçüncü ordu ise, Halife Muhammed Şerif'in komutanlık ettiği Kırmızı sancak ordusu idi. Bu ordunun çoğunluğunu Nil bölgesi askerleri oluşturmaktaydı. Muhammed Ahmed, kuvvetleri yani ordusunu bu şekilde dizayn etmişti. Beyaz sancak olarak adlandırılan merkezi komutanlık sancağını da Muhammed Ahmed'in kardeşi Abdullah taşımaktaydı.³³⁸ Doğu'da mücadele veren Osman Dikne'nin kuvvetleri ise merkezi ordu yapılanmasının dışında bırakılmıştı. Bunlar ihtiyaca binaen serbest hareket etme yetkisine sahip kuvvetlerdi.

3.5. MUHAMMED AHMED'İN VEFATI

Muhammed Ahmed, mehdîliğini ilan etmesinden sonra Sudan'da toprak birliğini sağlamak için ele geçirmesi gereken son şehir olan Hartum'u uzun uğraşlar verip ele geçirdikten sonra uzun yaşayamadı. Hartum'u ele geçirdikten beş ay sonra hummadan dolayı yatağa düştü.³³⁹ Muhammed Ahmed, 22 Haziran 1885 yılında Sudan'da 'Kan Kapısı' olarak bilinen hummadan dolayı öldü.³⁴⁰ Naaşı, halifesi Abdullah Teâyişî'nin emri ile vefat ettiği odaya gömüldü.³⁴¹ Bu ölüm onun taraftarları arasında büyük bir üzüntüyle karşılanmıştı.

Muhammed Ahmed'in ölümü üzerinde bazı haberler ve bu haberler üzerinden birtakım şüpheler meydana gelmişti. Ölümü hakkında şüphe oluşmasına neden olan

³³⁶ Holt, *el-Mehdiyye fi 's-Sudan*, 130.

³³⁷ Holt, *el-Mehdiyye fi 's-Sudan*, 131.

³³⁸ Ebû Selîm, *el-Hareketu 'l-Fikriyye fi 'l-Mehdiyye*, 22-23.

³³⁹ el-Kaddâl, *el-İmâmu 'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 136.

³⁴⁰ Şukayr, *Târîhu 's-Sûdan*, 603.

³⁴¹ el-Kaddâl, *el-İmâmu 'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*, 137.

haberlerden biri şudur: Muhammed Ahmed, Hartum'u ele geçirdikten sonra Ebu Bekir Cercuk isimli birinin kızı ile evlendi. Evlendiği kadının onu zehirlemiş olabileceği iddia edildi. Bu tür haberler Muhammed Ahmed'in vefatından hemen sonra yayılmıştı. Şukayr, bu tür rivayetlere itibar edilmemesi gerektiğini, Mehdî'nin Cercuk'un kızını sevdiğini, kızın da onu sevdiğini ve Mehdî'nin vefatında yanında bulunan Şerif Dûlabî ve Kordofânî gibi doktorların şahitliğine dayanarak bu haberlerin asılsız olduğunu dile getirmiştir.³⁴² Tabii olarak Muhammed Ahmed gibi halk arasında karizmatik ve ilahî güçle desteklenmiş bir insan olarak bilinen bir liderin zehirlenerek öldürülmesinin, tâbileri arasında oluşturacağı şoku da göz ardı etmemek gerekir. Bu şekilde bir suikast ile meydana gelen ölüm Ensar içinde ayrılığa sebep olabilirdi. Bu gibi nedenlerden dolayı ölüm nedeninin gizlendiğini söylemek mümkündür. Bu şekilde düşünmemize neden olan en önemli sebep, Muhammed Ahmed'in öldürdüğü birisinin kızı ile evlenmiş olmasıdır. Çünkü Muhammed Ahmed bu kızın babasını öldürmüştü. Babasını öldüren bir insan ile evli olan bir kadın, babasının katiline nefret duyabilir. Bu gibi nedenlerden dolayı evlendiği yeni karısının onu zehirlemiş olabileceğinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünüyoruz.

Muhammed Ahmed vefat ettikten sonra Mehdî'nin birinci halifesi³⁴³ olan Abdullah et-Teâyişî, mehdîcilerin önde gelen emirleri ve söz sahipleri ile bir toplantı yaptı. Bu toplantıda meclistekilere hitaben *"Ey kardeşlerim Mehdî öldü fakat Allah Resulü ondan önce öldü. Halifeleri ondan kalan işleri yerine getirdi. Ben de Mehdî'nin ilk halifesiyim. Onu seven, iman eden bana biat etsin ki ondan kalan işleri yerine getirip tamamlayayım"*³⁴⁴ diyerek Muhammed Ahmed'in kurduğu devletin yönetimini üstlenmişti. Abdullah Teâyişî idareyi direkt olarak ele alınca Ensar ve diğer halifeleri arasında bu ani sahiplenmeye karşı bir hoşnutsuzluk oluşmuştu. Ne var ki Abdullah Teâyişî'nin taraftarları daha çok olduğu için kendisine karşı oluşan muhalefet etkisiz kaldı.³⁴⁵ "Mehdî'nin Halifesi" şeklinde unvan kullanan Halife Abdullah 1898 yılına kadar Muhammed Ahmed el-Mehdî'nin kurduğu devleti yönetti. Abdullah'ın yönetimi sırasında yaptığı ilk işlerden biri, Muhammed

³⁴² Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 604.

³⁴³ Mekkî Şebîke, *es-Sûdân fî Karnî 1819-1919*, 1. bs. (Kâhire: Matbaatu Lecneti't-Telifi ve'l-Tercemeti ve'n-Neşri, 1947), 382.

³⁴⁴ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 641.

³⁴⁵ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 641.

Ahmed'e Omdurman'da bir türbe inşa etmek olmuştur. İnşa ettirdiği bu türbeye ziyaretleri zorunlu kılmıştı. Bu şekildeki bir hareket Muhammed Ahmed'in zihin yapısına ve yaptıklarına ters bir durumdu. Çünkü Muhammed Ahmed, bid'at olduğunu düşündüğü her şeye karşı çıkan ve Müslümanları ilk dönemlerdeki gibi sadece Kur'an ve sünnete döndürmeyi amaçlayan bir zihin dünyasına sahipti. Ancak, Abdullah'ın bu hareketine Ensar'dan herhangi bir tepki gelmemiştir.³⁴⁶ Sonunda İngilizler Abdullah Teâyişi'yi öldürüp Sudan'da Deraviş (Dervişler) dönemi (1881-1898) olarak isimlendirdikleri döneme son verdiler.

Muhammed Ahmed vefat ettiğinde arkasında müntesiplerince "müminlerin anneleri" olarak kabul edilen dört hanım ve geri kalanı cariyeler olmak üzere toplam yüz kadın bıraktı. Naûm Şukayr bu kadınların çoğunun ismini tarih kitabında bize aktarmaktadır.³⁴⁷ Muhammed Ahmed, şer'î hanımlarını, müminlerin anneleri olarak vasıflandırmıştı. Bunun manası bu kadınlarla kendisinden sonra artık kimse evlenemezdi.³⁴⁸ Burası dikkat çekici bir noktadır. Muhammed Ahmed burada kendisini Peygamber (s.a.v.)'e has olan bir durum ile özdeşleştirmektedir.³⁴⁹ Çünkü Hz. Peygamberin eşlerinin, müminlerin anneleri oldukları ayet ile sabittir. Kendisi de bu durumu bir nevi taklit etmiştir. Muhammed Ahmed'in bu şekildeki kabullerini daha sonraki bölümlerde el almaya çalışacağız.

3.6. SUDAN MEHDİLİK HAREKETİ'NİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Mehdî taraftarları, Muhammed Ahmed'in ölümünden sonra Abdullah et-Teâyişi önderliğinde mücadelelerine devam ettiler. Abdullah et-Teâyişi komutasındaki Mehdî kuvvetleri İngilizlerle girdikleri savaşlarda yenildiler. Alınan büyük yenilgiler sonucunda Abdullah, İngilizler tarafından öldürülmüş, 1898'de de Mehdî Devleti yıkılmıştır.

³⁴⁶ Zengin, *Köle Ticaretinin XIX. Yüzyılda Sudan'ın Sosyal, Siyasal ve İktisadi Yaşantısına Etkileri*, 184.

³⁴⁷ Şukayr, *Târîhu's-Sûdan*, 641.

³⁴⁸ İbrahim Fevzi Paşa, *Kitâbu's-Sûdan beyne yedey Gordon ve Kitshner* (Kâhire: Mektebetu'l-Nahdatu'l-Misriyye, 1902), 2: 73.

³⁴⁹ Ahzâb, 33/53-55

İngilizler, Sudan’da yönetimi yeniden ele geçirdikten sonra Mehdîcilerin tüm faaliyetlerini yasakladılar. Mehdî ailesi ve taraftarları ya sürgüne gönderdiler ya da takibat altına aldılar. Mehdî taraftarları yaklaşık yirmi beş yıl kadar faaliyetlerini gizli bir şekilde yapmaya çalıştılar. Mehdîcilerin etkisi kırıldıktan sonra İngilizlerin de desteği ile önceki tarikatlar bölgedeki eski güçlerine tekrar kavuştular. Eskiden olduğu gibi kendi zikir ve evratlarını açık bir şekilde yapabilir hale gelmişlerdir.³⁵⁰

Mehdî ailesine ve takipçilerine uygulanan yasaklar Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kaldırıldı. Siyasî bir hareket olarak varlıklarını devam ettirmelerine izin verildi. Mehdîciler, Muhammed Ahmed’in oğlu Abdurrahman el-Mehdî başkanlığında 1945 yılında “Ümmet Partisi” adlı siyasî bir oluşum altında tekrar yapılandılar. Bu siyasî oluşumun yanında 1946 yılında “Ensar Heyeti” adlı bir organizasyon da kurdurdular. Ensar Heyeti, Mehdî taraftarlarının ihtiyaçlarını karşılamak ve davet çalışmalarını yürütmek amacı ile kurulmuştu. Mehdî taraftarları bu iki oluşum içinde faaliyetlerini günümüze kadar sürdürdüler. Mehdîciler günümüzde, Ümmet Partisi ile Sudan siyasetinde kilit rol oynamaktadırlar. Ensar Heyeti vasıtası ile yürüttükleri çalışmalarla da sosyal alanda etkili çalışmaları devam ettirmektedirler.³⁵¹

Yasak ve engellemelerin kaldırılmasından sonra Mehdîciler, İngilizler ve Avrupalılarla yakın ilişkiler içerisine girdiler. Abdurrahman el-Mehdî, bunlardan destek almak amacı ile birçok kez Avrupalı devletlere ziyaretler gerçekleştirdi. Mehdîcilerin bu yakın ilişkilerden dolayı bazı fikirlerinde yumuşamalar meydana geldi. Özellikle cihad ve kadınlar hakkındaki fikirleri değişime uğradı. Muhammed Ahmed, Mehdîcilerin bu konulardaki fikirlerinin ve inançlarının sınırlarını oluşturmuştu. Onun bu konular hakkındaki fikirleri ölümünden sonra farklı yorumlamalarla yumuşatıldı. Nefisle yapılan cihad ön plana çıkarıldı. Cihad’ın dini yüceltmek için yapılan nefsî bir muhasebe, zorluklara karşı sabretme, fikrî, iktisadî ve ictimaî faaliyetler olduğu üzerinde duruldu.³⁵² İlk ortaya çıktıklarında Muhammed Ahmed’in mehdîliğini kabul etmeyenlere karşı cihad farz iken günümüzde bu tarz bir

³⁵⁰ R. Sean O’fahey, “Askıya Alınmış Sûfilik-Sudan Mehdîsi ve Sûfiler-”, 111.

³⁵¹ “حزب الأمة’ السوداني تاريخ من التواؤم والصراعات”, <https://www.islamist-movements.com>, 15 Haziran 2020.

³⁵² Abdurrahman Ebû İbrahim, *Yeselûneke Ani’l-Ensâriyye*, 3. bs (Omdurman, 2017), 39.

inançtan tamamen vazgeçmişlerdir. Nefsî muhasebe ve İslam'a davet ön plana çıkarılmıştır. Kılıç ile cihad arka plana itilmiştir.

Muhammed Ahmed'in taraftarlarının kadınlar hakkındaki fikirleri de bariz bir şekilde değişime uğramıştır. Mehdî Devleti zamanında kadın dışarı dahi çıkamazken, günümüzde kadınlara siyaset yapabilme hakkı dahi tanınmaktadır. Ensar Heyeti'nin genel sekreteri Doktor Abdurrahman Ebû İbrahim Mehdî Hareketinin usul ve görüşlerini aktarmak için yazdığı kitapta kadınlar hakkında:

“Kadın, İslam'dan önce hukuksal olarak sindirilmiş ve toplumun ezilen sınıfı haline gelmişti. Konumu evin arka köşesiydi. Mülkiyet hakkı olmamakla birlikte miras olarak bırakıla biliniyordu. Kız çocukları diri diri gömülüyordu. İslam'ın gelmesi ile birlikte kadına yapılan bütün hukuksuzluklara son verildi. Kadına bütün hakları verildi. Kadın insanî değerlerini elde edebildi. İslam, kadın ve erkeği hukukî ve dinî sorumluluklar bakımından eşitledi. Ticarete, sanayide, ziraatta ve biyolojik olarak kadına uygun her türlü alanda iş yapma genişliği tanıdı.

Ensar da kadınların bütün haklarına ihtiram eder. Şeriatın ona verdiği rolleri üstlenmesini talep eder. Kadınlar anne, kardeş, evlat ve eş olmaları bakımından değerlidirler. İslam onlara eğitim alma ve çalışabilme hakkı tanımıştır. Kadınlar ictimâî, siyasî ve iktisadî her türlü faaliyete katılabilirler”³⁵³ demektedir.

Mehdî taraftarlarının temsilcisi olan bir teşkilatın yöneticisi tarafından yazılan bir kitaptan aktardığımız bu görüş, Mehdîcilerin kadınlar hakkındaki fikirlerinin değişimi özelinde, genel bir zihniyet değişimine örneklik teşkil etmektedir.

³⁵³ Ebû İbrahim, *Yeselûneke Ani'l-Ensâriyye*, 70-71.

SONUÇ

Kurtarıcı inancı insanlığın ortak inançlarından. Dünya üzerinde yaşamış ve yaşamakta olan birçok toplumda bu inanç mevcuttur. Müslümanlar arasında da kurtarıcı beklentisi inancı yaygındır. Bu kurtarıcı “el-Mehdiyyü'l-Muntazar” olarak isimlendirilmiştir. Bu inancın Kur'anî bir temeli olmamakla birlikte özellikle birçok hadis rivayetiyle desteklenmiştir. Müslüman âlimlerin büyük bir kısmı bu inancın varlığını kabul etmişlerdir. Azınlıkta kalan bir kısmı ise bu inancın İslam temelli olmayıp diğer eski dinlerden İslam'a geçtiğini iddia etmişlerdir.

Mehdîlik inancı, Müslüman toplumlar arasında hiçbir zaman dinin asıllarından sayılmamıştır. Bu inanç genellikle zalim yöneticilerin ve haricî büyük işgallerin olduğu zamanlarda daha çok revaç bulmuştur.

Sudan coğrafyasında da Mehdî inancı yaygındır. Mehmed Ali Paşa'nın bölgeyi tamamen kontrol altına almasından sonra Sudan'da kısmî bir refah dönemi yaşanmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın vefatından sonra başa geçen yöneticiler ise yönetimlerinde birçok keyfi uygulamalarda bulunmuşlardır. Halka yüklenen ağır vergiler, yönetimde gayr-i Müslimlerin söz sahibi olması ve uygulanan sistematik zulümler Sudanlıları huzursuz etmiştir. Bu yapılan zulümleri bertaraf edemeyeceğinin farkında olan halk, kendilerini bu sıkıntılardan kurtaracak bir Mehdî beklentisi içerisine girmiştir. Bu inancın o dönemde revaç bulmasının gerisinde, bölgede etkin olan tarikatların büyük etkisi olmuştur. Tarikat liderleri Mehdî inancını toplumun her kesimine yaymışlardır. Çocuklar bile oyun oynarken kendilerini Mehdî taraftarları olarak isimlendirir hale gelmişlerdir. Sudan Mehdîlik Hareketi kurucusu Muhammed Ahmed el-Mehdî de böyle bir ortamda yetişmiştir. Muhammed Ahmed, dinî eğitime küçük yaşlarda başlamış, on sekiz yaşlarına doğru tamamlamıştır. Daha sonrasında tasavvufî ilimler için Semmâniye tarikatına intisap etmiştir. Bu dönem zarfında Sudan topraklarını karış karış gezen Muhammed Ahmed halkın maruz kaldığı zulümleri bizzat müşahede etmiştir. Aynı zamanda halk arasında revaç bulmuş Mehdî inancına da şahit olmuş ve bu durum da onu çok etkilemiştir. Muhammed Ahmed insanlara irşat ve vaazda bulunduğu bu dönemde bir şeyhin insanları irşat etmede ve onları zulümden kurtarma konusunda elinden gelebileceklerin sınırlılığını fark etmişti. Bu farkındalık, onu kendisinin insanların

beklediği el-Mehdiyyü'l-Mutazar olan kişi olduğu inancına itmiştir. Bu anlayıştan hareketle 1881 yılında insanlara “Allah ve Resul’ünün emri ile yeryüzünde adaleti tesis edip zulümlere son verecek olan el-Mehdiyyü'l- Muntazar” olduğunu ilan etti.

Muhammed Ahmed, kâfir olarak ilan ettiği yabancı yöneticileri Sudan’dan kovma, şeriat ile yönetilen bir devlet kurma ve İslam dünyasına huzur ve güven getirme vaatleriyle etrafına etkili bir kalabalık toplamıştır. Bu etrafında toplananlar arasında, İngilizlerin köle ticaretini yasaklamasından dolayı isyan edenler de vardı. Muhammed Ahmed, farklı amaçları olan bu gurupları kendi amacı doğrultusunda ustaca yönlendirmiştir. Mısır’daki Urabî isyanından da faydalanarak Osmanlı-Mısır güçlerine, daha sonrasında da İngiliz-Mısır güçlerine karşı büyük başarılar elde etmiştir. Mehdîliğine iman etmeyen Müslümanları mürtet ilan eden Muhammed Ahmed, bu Müslümanların canlarını ve mallarını Ensar diye isimlendirdiği taraftarına helal saymıştır. Daha sonraları bunun da etkisiyle bütün Sudan kendisine biat etmiştir.

Muhammed Ahmed’in, el-Mehdî unvanı altında Kur’ân ve Sünnet’te temeli olmayan birçok icraatı olmuştur. Kur’ân’ın hakikatine engel oluyor gerekçesi ile *Sahihayn*, *İhyau Ulumi’d-Din* ve *el-Fütûhât* dışındaki bütün kitapları yaktırmasıdır. Mehdî’nin ortaya çıkmasından dolayı mezhep ve tarikatlara ihtiyaç kalmadığını iddia edip bütün mezhepleri ve tarikatları yasaklamıştır. Kadınların sokağa çıkmasını yasaklamış ve kadınların aldıkları Mehirlere sınırlama getirmiştir.

Mehdîliğini ilanından beş yıl sonra vefat eden Muhammed Ahmed, vefat ettiği hedepleri arasında olan Sudan’dan tüm yabancıları kovup İslam Devleti kurma amacını gerçekleştirmişti. Mısır, Şam ve İstanbul’u ele geçirme hedefini gerçekleştiremeden vefat eden Muhammed Ahmed’in yerine Abdullah et-Teâyişi geçmiştir. Teâyişi’nin yönettiği Mehdî Devleti 1899 yılında İngilizler tarafından tamamen ele geçirilmiştir.

Muhammed Ahmed el-Mehdî ve önderliğini yaptığı Sudan Mehdîlik Hareketi, Günümüzdeki Sudan’ın bağımsızlığını kazanmasında önemli bir öncü hareket olmuştur. Yasaklanan mezhep ve tarikatlar bu hareketin sona ermesinden sonra faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Günümüzde bu durum halen devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdu'l-Celîl, eş-Şadır Busaylî. *Me'âlimu Târihu Sûdân Vâdi'n-Nîl mine'l-Karni'l-Âşir ile'l-Karni't-Tâsi' Aşere'l-Mîlâdî*. Kâhire: Mektebetu's-Şerîf el-Akâdemiyye, 1955.
- Abdu'l-Kadir, İsmail b. *The Life of the Sudanese Mahdi*. Trc. Haim Shaked. 1. Bs. New Brunswick: Transaction Books, 1978.
- Abdullah, Muhammed Ahmed. *Menşûrâtü'l-Mehdiyye*. 2. Bs. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1979.
- Abdurezzak İbrahim, Abdullah - Atallah Cemil, Şevkî. *Tarihu Afrika el-Hadis ve'l-Muâsır*. Riyad: Daru'z-Zehra, 2002.
- Abdu's-Samed Mansur, Abdu'l-Fettah. *el-Alakatu'l-Mısriyyetu's-Sudaniyye fi Zilli'l-İttfaki's-Sünâi 1899-1924*. Mısır: Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitap, 1993.
- Arıdemir, Hakan - Zorlu Uğur, Hacer. "1831-1841 Mısır Sorunu'nun Doğu Akdeniz Jeopolitiğine ve Türk Boğazlarına Etkisi". *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 6/41 (2019): 2309-2330.
- Arıkan, Adem. "Nijerya'da Selefler". *İlahiyat Akademi* 1/1-2 (2015): 283-302.
- Arslan, Arif. *Kıyametin Üç Büyük Habercisi Deccal, Mehdi ve Mesih*. 2. Bs. İstanbul: Anatolia Kitap, 2012.
- Ateş, Süleyman. "Hz. Peygamber'in Yetim Büyümesindeki Hikmet - Baba Figürü". Erişim: 12 Kasım 2019. <http://www.suleyman-ates.com>.
- Aykaç, Mehmet. "Func". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 216-218. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bardakoğlu, Ali. "Hırsızlık". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 384-396. İstanbul, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hirsizlik>.
- Bon, Gustave Le. *Kitleler Psikolojisi*. Trc. S. Demirkan. 1. Bs. İstanbul: Alter Yayıncılık, 2009.
- Cook, Michael. "Muhammed b. Abdülvehhâb". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 491-492. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Çınar, Mahmut. *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*. 2. Bs. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.

- Demirli, Ekrem. “‘Zahirî’ İlimlerin Otoritesi Karşısında Tasavvuf’un Meşruiyet Arayışı”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15 (2007): 219-244.
- Ebû Dâvûd. *es-Sünen*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu’l-Asriyye, t.y.
- Ebû İbrâhîm, Abdurrahman. *Yeselûneke Ani’l-Ensâriyye*. 3. Bs. Omdurman: Heyetu Şuûnu ’l-Ensâr li’ d-Da’ ve ve’l-İrşâd, 2017.
- Ebû Selîm, Muhammed İbrâhîm. *Buhûsun fî Târihi’s-Sûdân (el-Erâzî- el-Ulemâ- el-Hilâfetu- Berber -Aliyu’l-Mirgânî)*. 1. Bs. Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1992.
- Ebû Selîm, Muhammed İbrâhîm. *el-Hareketu’l-Fikriyye fi’l-Mehdiyye*. 2. Bs. Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1981.
- Ebû Selîm, Muhammed İbrâhîm. *Târihu’l-Hartûm*. 2. Bs. Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1979.
- Emîn, İzzeddin. “Karyetu Kutranc ve Eseuhe’l-İlmî Fî’s-Sudan”. *Bulletin of Sudanese Studies* 2/1 (1970): 48-69.
- Evkuran, Mehmet. “Çağdaş İslam Düşüncesinde ‘Mezhep’ Krizi: Mezheplerin Dinsel/Teolojik Meşruiyeti ve Sosyolojik Anlamı Üzerine”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (14 Temmuz 2015): 615.
- Fadıl Hasan, Yusuf. *Mevsu’atu Ehlu’z-Zikri bi’s-Sudan*. 1. Bs, 6 Cilt. Hartum: Metabii’s-Sudan li’l-‘Umleti, 2004.
- Fazlurrahman, Malik. *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*. Trc. Salih Akdemir. 3. Bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Fevzi Paşa, İbrahim. *Kitâbu’s-Sûdan Beyne Bedey Gordon ve Kitshner*. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetu’l-Nahdatu’l-Mısriyye, 1902.
- Fevzi Paşa, İbrahim. *Kitâbu’s-Sûdan Beyne Yedey Gordon ve Kitshner*. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetu’l-Nahdatu’l-Mısriyye, 1902.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (01 Ağustos 1982): 179-214.
- Görgün, Hilal. “Urâbî Paşa”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 167-169. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hakyemez, Cemil. “Mehdî Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Ocak 2004): 127-144.

- Hatiboğlu, Mehmed Said. “İslamda İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (01 Nisan 1979): 121-213.
- Hindî, Muttakî el-. *el-Bürhân fi Alâmâti Mehdîyyi Ahiri'z-Zaman*. Tantâ: Dâru's-Sahabeti li't-Turâs, 1992.
- Hofheinz, Albrecht. “Muhammed b. Kameriddîn b. Hamed b. Muhammed el-Meczûb”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 284. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Holt, Peter Malcolm. *el-Mehdiyye fi's-Sudan*. Trc. Cemil Ubeyd. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1978.
- Holt, Peter Malcolm. *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*. London: Oxford University Press, 1958.
- Hüseyin, Abdullah. *es-Sudan mine't-Târihi'l-Kadim ilâ Rihleti'l-Bi'seti'l-Mısriyye*. 2 Cilt. Kâhire: Müessetu Hendâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2013.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. Trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali bin Ahmed. *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*. 3 Cilt. Kâhire: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, 2003.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. 3. Bs, 15 Cilt. Beyrut: Dar Sader, 1993.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Fütûhât-ı Mekkiyye: Mehdî Risalesi*. Trc. Ekrem Demirli. 1. Bs. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- İbrâhîm, İbrâhim el-Câk. “el-Hurriyyâtu'd-Dîniyye fi Devleti'l-Mehdiyye bi's-Sudan”. *Dirâsâtu'l-İfrikiyye*. 21 (01 Eylül 1999): 29-43.
- İlhan, Avni. *Mehdilik*. 1. Bs. İstanbul: Beyan Yayınları, 1993.
- İzmirli İsmail Hakkı. “Mehdî Risalesi: Muallim Ata Efendinin Üçüncü Sorusuna Cevap”. *Hikmet Yurdu*. Trc. Ali Duman 3/6 (Aralık 2010): 339-346.
- Kaddâl, Muhammed Sa'id el-. *el-İmâmu'l-Mehdî Muhammed Ahmed bin Abdullah 1844-1885*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.
- Kâsım, Avnu's-Şerif. *Mevsu'atu'l-Kabâil ve'l-Ensab fi's-Sudan ve Eşhuru Esmâu ve'l-A'lamu ve'l-Emakîn*. 6 Cilt. Hartum: el-Muellef, 1996.
- Kavas, Ahmet. “Osman b. Fûdî”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 466-467. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

- Kevkev Hamîd, Beşîr. *Safhâtu min Turkiyye ve'l-Mehdîyye*. Hartum: Daru'l-İrşâdi'l-Hartum, 1969.
- Koçyiğit, Ömer. *From Sufi Movement to Statehood: The Mahdi Uprising in the Ottoman Sudan, 1881-1885*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2014.
- Komisyon. “Abdullah b. Muhammed et-Teâyîşî”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 121. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Krech, David - Crutchfield, Richard S. *Sosyal Psikoloji*. Trc. Erol Güngör. 5. Bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Kurşun, Zekeriya. “Said Paşa”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 573-574. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2008.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Seyyid”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 40-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Mahcûb Mâlik, Muhammed. *el-Mukâvetu'd-Dâhiliyyetu li-Hareketi'l-Mehdiyye 1881-1898*. 1. Bs. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1987.
- Mahmud, Abdulkadir. *el-Fikru's-Sûfi fi's-Sudan Masadiruh, Teyyâratuh ve Elvânuh*. Kâhire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1969.
- Mevdûdî, Ebu'l-Alâ. *İslamda İhya Hareketleri*. Trc. Ali Genç. İstanbul: Pınar, 2016.
- Mevdûdî, Ebu'l-Alâ. *Meseleler ve Çözümleri*. Trc. Yusuf Karaca. 2. Bs. İstanbul: Risale, 1990.
- Mihâîl, Yusuf. *Müzekkirâtu Yusuf Mihâîl -et-Turkiyyetu ve'l-Mehdiyyetu ve'l-Hukmu's-Sunâiyye fi's-Sûdan-*. Thk. Ahmet İbrahim Ebû Şûk. 3. Bs. Omdurman: Merkezi Abdu'l-Kerîm Mirgânî es-Sekâfî, 2016.
- Mukaddem, Muhammed İsmâîl el-. *el-Mehdî*. 11. Bs. İskenderiye: ed-Daru'l-Âlemiyeye li'n-Neşri ve'l-Tevzi', 2008.
- Mustafa Hasan, Hamedenallah. *et-Tedavvuru'l-İktisâdî ve'l-İctimâ'î fi's-Sûdân 1841-1881*. 1. Bs. Kâhire: Dâru'l- Meârîf, 1985.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Mektubat*. 2. Bs. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2018.
- Oakley Collins, Robert. *Târihu's-Sûdan el-Hadîs*. Trc. Mustafa Mecidî Cemal. Kâhire: el-Heyetu'l-Mısriyye'l-Amme li'l-Kitap, 2015.

- O'fahey, R. Sean. "Askıya Alınmış Sûfilik-Sudan Mehdisi ve Sûfiler-". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. Trc. Kadir Gömbeyaz. 24 (2009): 97-112.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*. 2. Bs. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974.
- Öz, Mustafa. *İmamiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*. 1. Bs. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995.
- Özdağ, Abdullah. "Sudan'da Mehdilik hareketi (1881-1885)". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 37/63 (2018): 309-330.
- Râfî', Abdurrahman er-. *Mısru ve's-Sudan fî Evâili'l- 'Ahdi'l-İhtilal*. 4. Bs. Kâhire: Daru'l-Meârif, 1983.
- Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsîru'l-Menâr*. 2. Bs, 12 Cilt. Mısır: Daru'l-Menâr, 1947.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. "Mehdî". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 369-371. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sergey, Smirnof. *Devletu'l-Mehdiyye min Vicheti Nazari Müerrihi'l-Sovyetî*. Trc. Henrî Riyad. 1. Bs. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1994.
- Slatin Pasha, Rudolf C. *Fire and Sword in the Sudan*. 1. Bs. Cambridge: Edward Arnold, 1985.
- Slatin Paşa, Rudolf C. *es-Seyf ve'n-Nâr fî's-Sûdân*. Trc. Cerîdetu'l-Belâğ. 1. Bs. Omdurman: Mektebetu'l-Hürriyye, 1930.
- Sönmez, Ali. "Jandarma Teşkilatının Kuruluşu Sürecinde Baker Paşa'nın Rolü". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 0/11 (2007): 163-178.
- Stoddard, Lothrop. *Hadıru'l-Alemi'l-İslamî*. Trc. Emîr Şekîb Arslan. 3. Bs, 2 Cilt. Daru'l-Fikr, 1971.
- Şakir, Mahmud. *es-Sudan*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, 1981.
- Şebîke, Mekkî. *es-Sûdân Abre'l-Kurûn*. 3. Bs. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1991.
- Şebîke, Mekkî. *es-Sûdân fî Karni 1819-1919*. 1. Bs. Kâhire: Matbaatu Lecneti't-Telîfi ve'l-Tercemeti ve'n-Neşri, 1947.
- Şebîke, Mekkî. *es-Sudan ve's-Sevratu'l-Mehdiyye*. Hartum: Daru Câmi'atu'l-Hartum li'n-Neşr, 1979.

- Şebîke, Mekkî. *Muhtasar fî Tarihu's-Sudan el-Hadis*. Beyrut: Metabi' Daru's-Sekâfe, 1965.
- Şehristanî, Muhammed b. Abdu'l-Kerîm. *el-Milel ve'n-Nihal*. Thk. Kisra Salih Ali. Dimeşk: Resalah Puplishers, 2015.
- Şelebî, Abdu'l-Vedûd. *el-Usûlu'l-Fikriyye li Hareketi'l-Mehdî's-Sûdânî ve Da'vetihi*. 2. Bs. Kâhire: Mektebetu'l-Âdâb, 2001.
- Şimşek, Özkan. *Klasik Kelam Problemi Olarak Eskatolojik Kurtarıcı İnanıcı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Şukayr, Naûm. *Târîhu's-Sûdan*. Thk. Muhammed İbrâhim Ebû Selîm. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1981.
- Tirmizî, Ebû İsâ eş-Şakir, Ahmed İbrahîm. *Sünenü't-Tirmizî*. 2. Bs, 5 Cilt. Mısır: Şeriketu Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Babî el- Halebî, 1975.
- Uludağ, Süleyman. *İslam'da İnanç Konuları ve İtikadî Mezhepler*. 1. Bs. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Ünal, Uğur, ed. *Osmanlı İdaresinde Sudan*. İstanbul: TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2013.
- Yakubî, Ahmed b. Aebi Yakub b. Cafer b. Vehb. *Tarihu'l- Yakubî*. Beyrut: Daru's-Sadır, 1358.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Mehdî". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 371-374. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yılmaz, Tuğrul Oğuzhan. "Türklerin Sudan'daki Hâkimiyet Ve İdaresi". *Türk Dünyası Araştırmaları* 118/233 (2018): 147-180.
- Yönem, Ahmet. *Mehdîlik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1998.
- Yörük Kesik, Derya. *Said Nursî'nin Risalelerinde Mehdiilik Telakkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed ez-. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*. 2. Bs. Kuveyt: Dab'atu'l-Kuveyt, 1987.
- Zehra, Muhammed Ebu. *Mezhepler Tarihi*. Trc. Sıbğatullah Kaya. 2. Bs. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.

Zengin, İlhan. *Köle Ticaretinin XIX. Yüzyılda Sudan'ın Sosyal, Siyasal ve İktisadi Yaşantısına Etkileri*. Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2018.

Zirikli, Hayreddin. *el-İ'lâm Kamûsu Terâcîm*. 4. Bs, 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1979.

İnternet Erişimleri

“حزب 'الأمّة' السوداني.. تاريخ من التواؤم والصراعات”. <https://www.islamist-movements.com>.
15 Haziran 2020.

“نشأة الخلاوي في السودان”. aldowaim.ahlamontada.net. Erişim: 07 Kasım 2019.
<http://aldowaim.ahlamontada.net/t3049-topic>.

Ateş, Süleyman. “Hz. Peygamber'in Yetim Büyümesindeki Hikmet -Baba Figürü”.Erişim: 12 Kasım 2019. <http://www.suleyman-ates.com>.

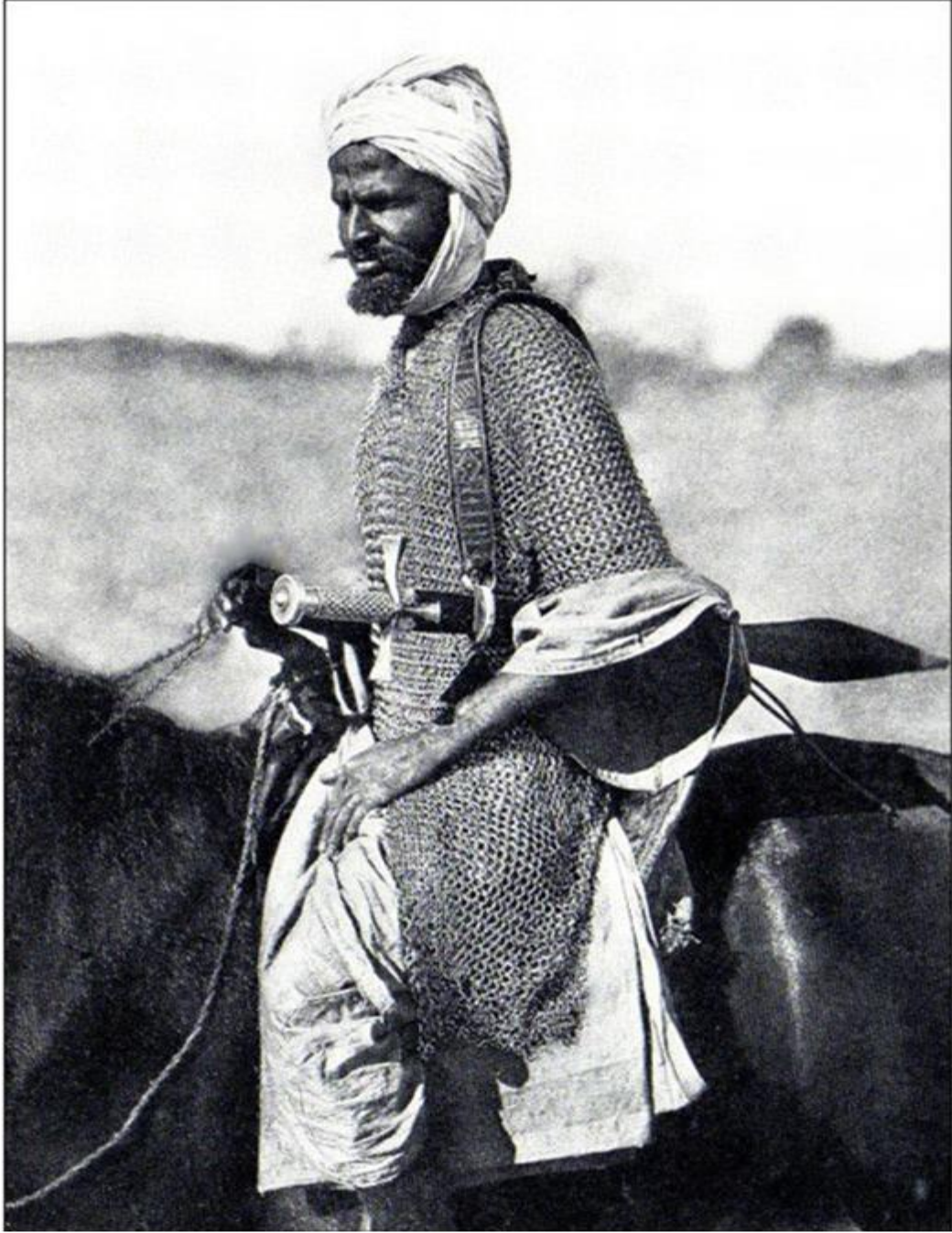
“Berber”. Erişim: 07 Kasım 2019. <https://www.marefa.org>.

“Charles George Gordon | British General”. *Encyclopedia Britannica*. Erişim: 26 Ağustos 2020. <https://www.britannica.com/biography/Charles-George-Gordon>.

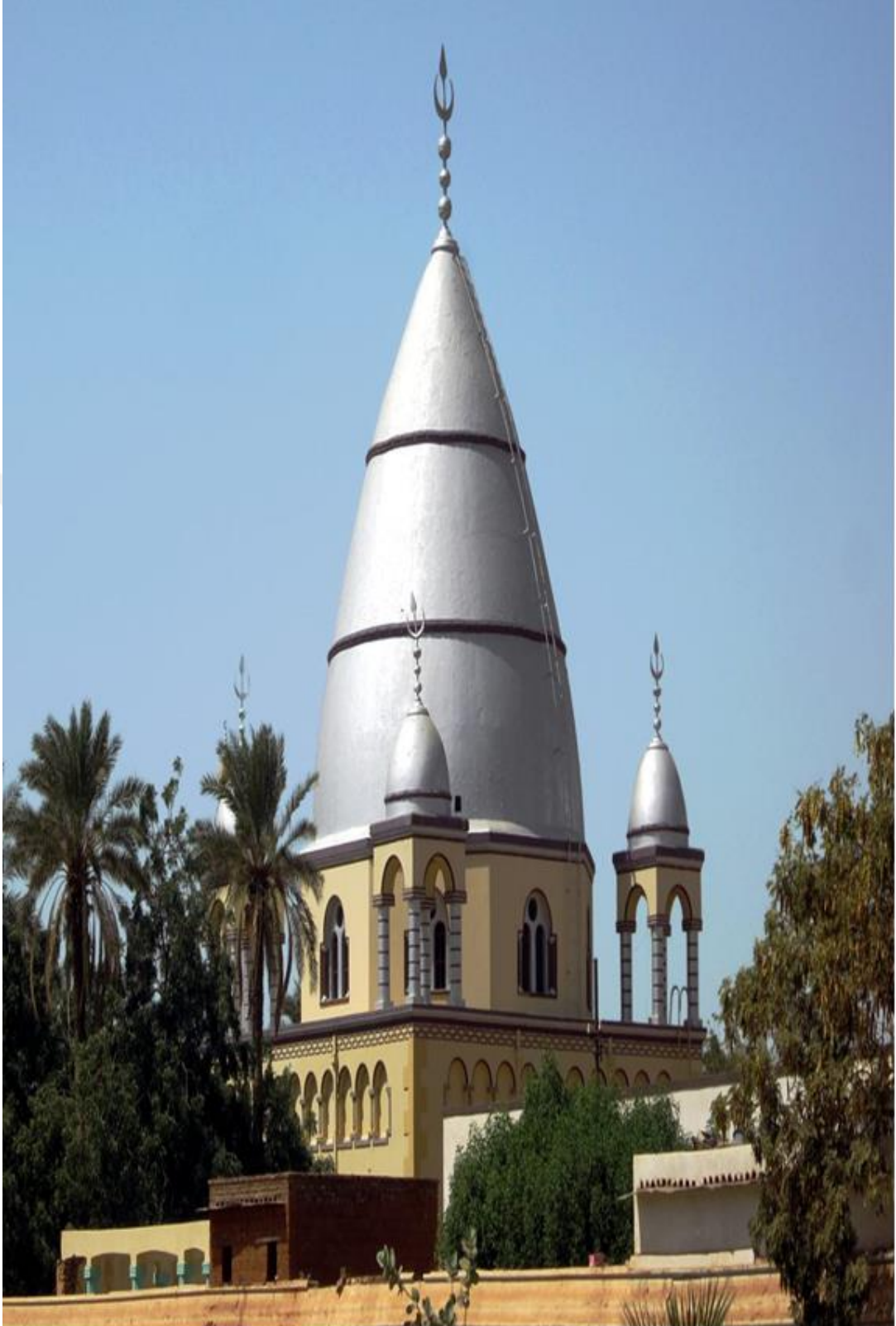
www.shutterstock.com/Hadeendoa-warriors.

www.alamystockphoto.com/mahdisttown

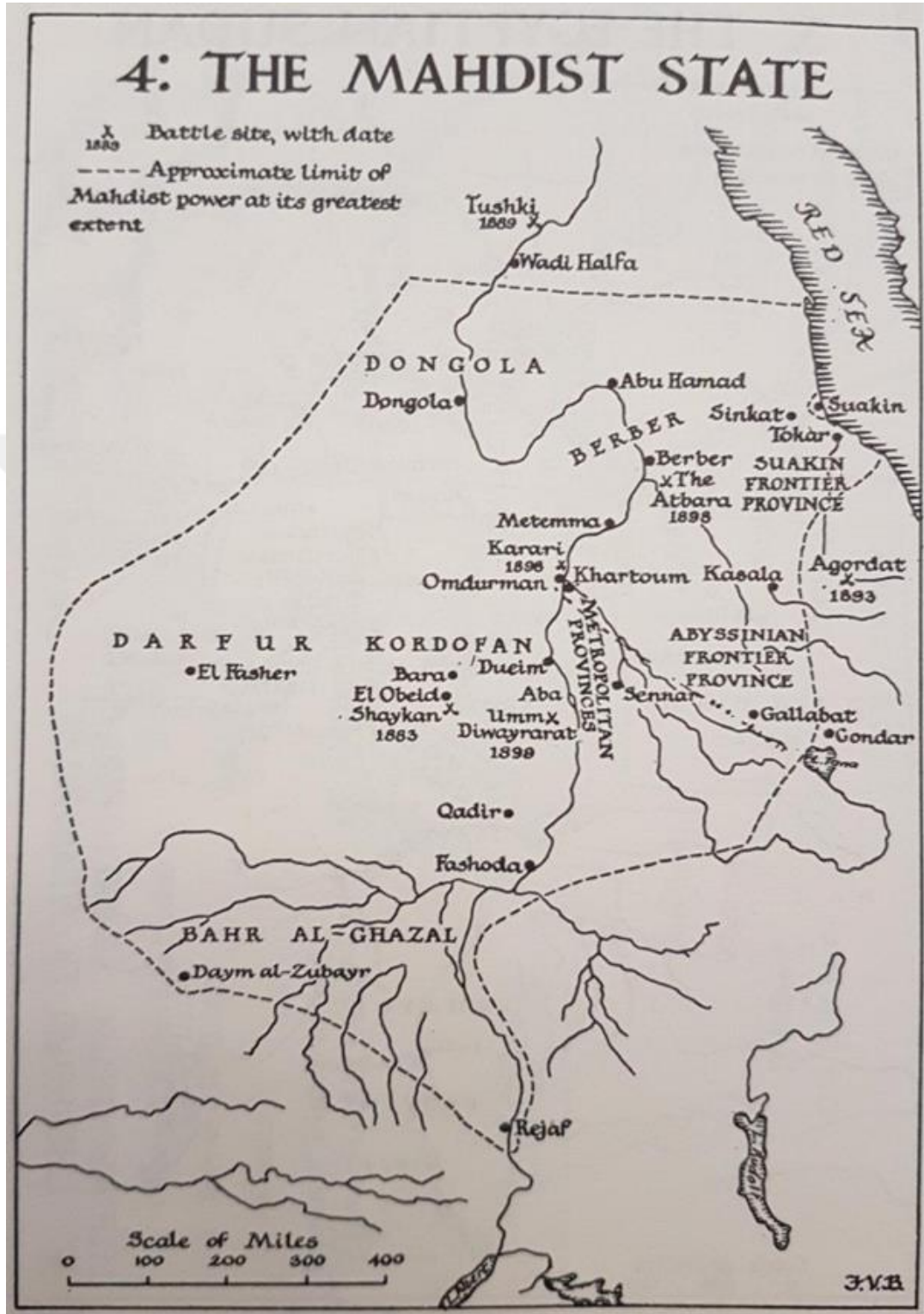
EKLER

Resim 1: Sudan Mehdilik Hareketi'nin kurucusu Muhammed Ahmed bin Abdullah'ın mevcut tek fotoğrafı. Fotoğraf, iki yıl önce İngiliz Ulusal Arşiv Kurumu tarafından yayınlanmıştır. www.alamystockphoto.com/mahdi.

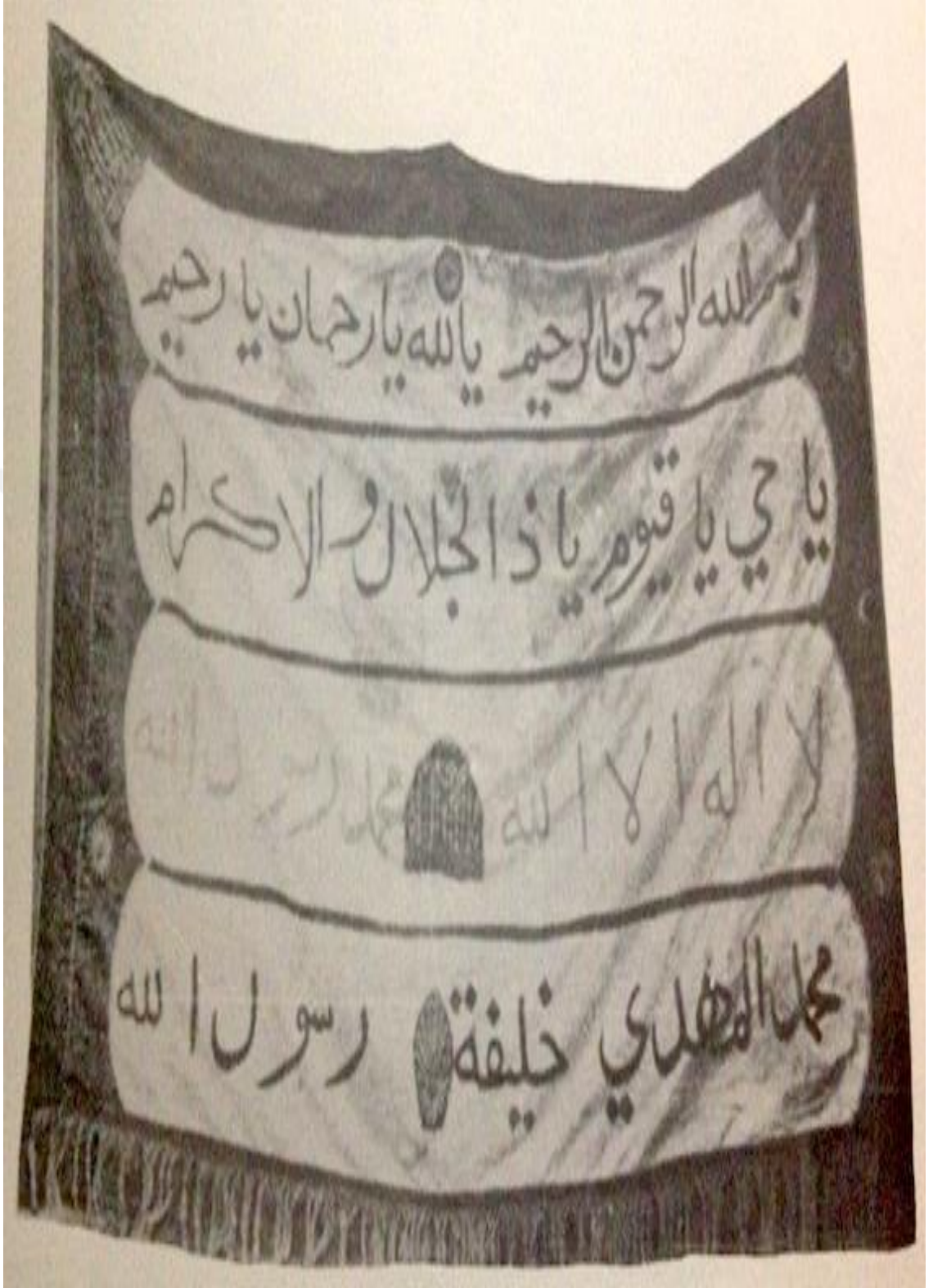
Resim 2: Muhammed Ahmed'in Omdurman'da bulunan türbesi. Türbe daha önce İngilizler tarafından tahrip edilmişti. 1947 yılında yapılan tamiratla bu şeklini almıştır. www.alamystockphoto.com/mahdisttown

Resim 3: Mehdicilerin mücadele alanlarını ve sınırlarını gösteren harita: P. M. Holt, *A Modern History of Sudan*, 1972, s. 216.

Resim 4: Mehdi Hareketinin ulaşabildiği en geniş sınırlar: *A Pictorial Biography: 1885-1959*, (Great Britain: Lama Publishing, 1986).

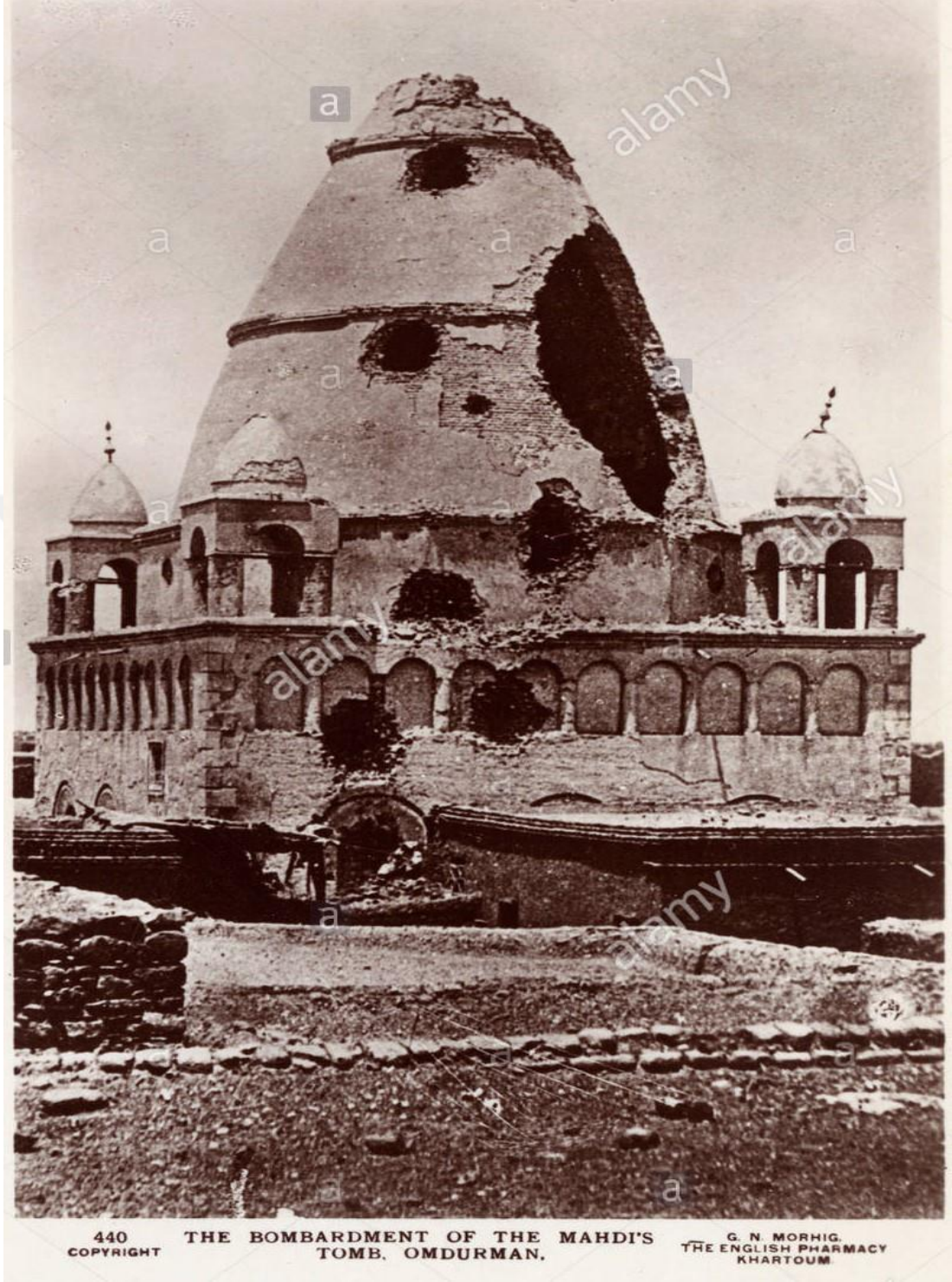
Resim 5: Muhammed Ahmed'in Sancağı, Graham and Ismay Thomas, *Sayed Abd el Rahman al Mahdi: A Pictorial Biography: 1885-1959*, (Great Britain: Lama Publishing, 1986).

Resim 6: Mehdî Kuvvetlerinin büyük bir kısmını oluşturan Ensar'ın savaşlarda giydikleri üniformayı(cübbe) ve kullandıkları silahları gösteren bir resim:
www.alamystockphoto.com

Resim 7: Muhammed Ahmed'in ordusunda savaşan ve İngilizlerin saç yapılarından dolayı Fuzzy-Wuzzy diye isimlendirdikleri Hadeendoa savaşçıları: ([www.shutterstock.com/Hadeendoa warriors](http://www.shutterstock.com/Hadeendoa_warriors))

Resim 8: Muhammed Ahmed'in İngilizler tarafından tahrip edilen türbesini gösteren resim. (www.alamystockphoto.com/mahdisttown)

Resim 9: Mehdi tarftarlarının kılıç ve mızraklarla tam teçizath İngiliz kuvvetlerine karşı hücumlarını tasvir eden bir yağlı boya çalışması: www.alamystockphoto.com

Resim 10: Çinli Gordon olarak da bilinen General Charles George Gordon. Hartum kuşatmasında öldürülmüştür. Ölümüyle İngiltere’de uzun süre yas ilan edilmiştir:www.alamy.com